

**UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA RESTAUROVÁNÍ**

Ateliér restaurování a konzervování papíru, knižní vazby a dokumentů
Jiráskova 3, 570 01 Litomyšl

**Historický vývoj oboru Konzervátorství restaurátorství papírových dokumentů
a knižní vazby, používaných metod a vzdělávacích institucí
v Československu a České republice**

Bc. MILANA VANIŠOVÁ

Vedoucí práce: **Mgr. et BcA. Radomir Slovík**

Diplomová práce

2018

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **BcA. Milana Vanišová**
Osobní číslo: **R14025**
Studijní program: **N8206 Výtvarná umění**
Studijní obor: **Restaurování a konzervace uměleckých a umělecko-řemeslných děl na papírových, textilních a souvisejících podložkách: Papír**
Název tématu: **Historický vývoj oboru Konzervátorství restaurátorství papírových dokumentů a knižní vazby, používaných metod a vzdělávacích institucí v Československu a České republice.**
Zadávací katedra: **Ateliér restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů**

Z á s a d y p r o v ý p r a c o v á n í :

Cílem diplomové práce je pokusit se o ucelenou studii vzniku a vývoje oboru konzervace a restaurování papíru a knihy v Československu, současnému pohledu, přístupu a metodách v českých zemích.

Studentka se v úvodní části bude zabývat základními pojmy, jejichž znalost je zásadní pro orientaci v dané problematice. Bude zahrnovat stručný přehled vývoje oboru v evropských zemích, které byly přímo účastni na jeho vzniku. Soustředit se bude na postupně vznikající restaurátorské ateliéry v českých zemích včetně vzdělávacích institucí.

V práci budou použity autentické výpovědi členů restaurátorské obce, kteří stáli u zakládání prvních restaurátorských dílen u nás a stali se prvními vzdělavateli a šířiteli v oblasti restaurování papíru a knihy.

Podstatná část diplomové práce bude věnována historickým i současným restaurátorským metodám a postupům s poukázáním na to, jak se praktické restaurování rozvinulo s využitím moderních technologií zejména v oblasti vstupních průzkumů objektů.

Tato práce nevzniká jako kritika minulosti. Její zájem není ani hodnotit, co bylo a nebylo špatně. Hlavním záměrem je naopak nastínit obrovský pozitivní posun, k němuž na poli konzervace a restaurování papírových dokumentů a knižní vazby za posledních sto let došlo.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

Brandi, Cesare. Teorie restaurování. Praha/Litomyšl. 2000.

Dehio, Georg Gottfried. Ochrana a zachování památek. In: Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze XIV, 1907. Str. 5366.

Ďurovič, Michal a kolektiv: Restaurování a konzervování archiválií a knih, Praha Litomyšl: Paseka, 2002.

Vápenková, Eva. Vývoj a metody restaurování v Čechách. Od konce 18. století po první polovinu 20. Století. Diplomová práce FF UK, 2009.

Viñas, Salvador. Současná teorie konzervování. UPa Pardubice 2015.

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. BcA. Radomír Slovik

Ateliér restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů

Datum zadání diplomové práce: **15. listopadu 2015**

Termín odevzdání diplomové práce: **22. srpna 2018**

L.S.

Mgr. BcA. Radomír Slovik
děkan

MgA. Ivan Kopáček
vedoucí ateliéru

V Litomyšli dne 20. srpna 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně. Všechny prameny, z nichž jsem čerpala i seznam zdrojů použitého obrazového materiálu jsou řádně uvedeny v seznamech použité literatury a zdrojů. Čestně prohlašuji, že rozhovory a jejich záznam na CD jsem provedla se souhlasem dotázaných.

Prohlašuji, že jsem byla seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice (Dislokované pracoviště – Fakulta restaurování, Litomyšl).

V Praze dne

Milana Vanišová

Poděkování

Děkuji panu Radomiru Slovikovi, vedoucímu diplomové práce, že mi umožnil zpracování tohoto tématu, za vždy vstřícné jednání a poskytnutí konzultací při jejím zpracování.

Mé velké poděkování patří paní Jitce Šejharové (za několik osobních setkání, rozhovorů a možnost použití jejích vzpomínek a dokumentů z osobního archivu v diplomové práci) a paní Haně Paulusové (za konstruktivní odbornou konzultaci a možnost nahlédnutí do dostupné archivní dokumentace).

Děkuji všem svým kolegům (Jiřině Hanzlové, Janě Zahradnické, Kateřině Opatové, Ivanu Galambošovi, Michalovi Ďurovičovi) za osobní setkání a poskytnuté rozhovory.

Děkuji paní Libuši Holakovské, Janě Dřevíkové, Marii Benešové, Petře Saltuariové, Veronice Karfusové, Evě Thotové, Blance Hnulíkové, Romanu Strakovi, Janu Novotnému a Ondřeji Lehovcovi za zapůjčení části obrazového materiálu.

Děkuji paní Zuzaně Hendrychové, Jiřímu Vichtovi a Romanu Kolkovi za poskytnutí archiválie i pracovního prostoru pro provedení rekonzervace, praktické části práce.

Děkuji panu Janu Čermákovi a Janu Berkovi za pomoc při předtiskové přípravě a tisku.

Děkuji svým dcerám za všestrannou podporu.

Anotace

Diplomová práce je věnována historickému vývoji oboru Konzervátorství restaurátorství papírových dokumentů a knižní vazby na území Československa a České republiky. Na základě studia historických pramenů předkládá ucelený přehled jeho vzniku. Od archivů, kde se obor začal formovat, až po jasné vyspecifikování jeho významu a náplně. Práce shrnuje konzervátorskou a restaurátorskou metodiku minulosti a konfrontuje ji se současnými metodami i přístupy, a to ve smyslu poučení, z dnešního pohledu nevhodných řešení, ale především také pochopení příčin minulých úvah a rozhodnutí. Práce jako složku vývoje oboru zpracovává přehled historického a současného vzdělávání v této oblasti.

Součástí práce jsou osobní vzpomínky pamětníků na své působení a činnost v prvních oficiálních konzervátorských a restaurátorských dílnách i vzdělávacích institucích.

Praktická část diplomové práce je věnována provedení rekonzervace historického rukopisu. Na něm dokládá současný respekt k historickým hodnotám památek, na jejich proměny v minulosti a srovnává posun ve vývoji restaurátorských metod.

Klíčová slova

konzervování, restaurování, rekonzervace, archivní dokument, archiválie, papírová podložka, knižní vazba

Title

Historical development of the discipline of the conservatory and the restoration of paper documents and book binding in Czechoslovakia and the Czech Republic.

Annotation

This theses is dedicated to the historical development of the discipline of the Conservatory and the restoration of paper documents and book binding in Czechoslovakia and the Czech Republic. Based on studies of historical sources, it presents a comprehensive overview of the origins of this field. From the archives, where it begins to form up, to clear explanation of its meaning and content. This theses summarizes the conservative and restoration methodology of the past and confronts it with the current methods and approaches, in the sense of the lessons, from today's point of view to an inappropriate solution, but above all, also the understanding of the roots of past reflections and decisions. This theses build up an overview of historical and contemporary education in this field. A part of the work represents personal memories of witnesses about their own activities as well as activities in first official conservatories and restoration workshops and educational institutions. The practical part of this thesis is dedicated to the reconstruction of historical manuscript. It demonstrates the current respect for historical values of the monuments, their changes in the past, and compares the shift in the development of the restoration methods.

Keywords

preservation, restoration, conservation, archival document, archival materials, paper mat, book binding

OBSAH

ÚVOD	12
TEORETICKÁ ČÁST	14
1 Konzervování – restaurování	14
1.1 Výklad pojmů	16
<i>1.1.1 Konzervování</i>	17
<i>1.1.2 Restaurování</i>	17
<i>1.1.3 Autenticita, rekonstrukce, patina</i>	17
1.2 Teorie konzervování-restaurování	18
1.3. Konzervování – restaurování, mezinárodní dokumenty	19
2 Archivace a ochrana písemných památek	20
2.1 Archivy	20
<i>2.1.1 Ochrana a péče o archiválie v období Habsburské monarchie</i>	21
<i>2.1.2 Ochrana archiválií a péče o ně v období 1918 až 1945</i>	22
<i>2.1.3 Ochrana archiválií a péče o ně po roce 1945</i>	22
2.2 Knihovny	25
2.3 Shrnutí a současnost	26
3 Vývoj konzervace na území Československa	28
3.1 První archivní konzervační dílny	30
<i>3.1.1 Činnost archivních konzervačních dílen</i>	34
3.2 První knihovní konzervační dílna	38
<i>3.2.1 Konzervační laboratoř v Národní knihovně</i>	40
<i>3.2.2 Ochrana a péče o archiválie na Slovensku</i>	43
3.3 Materiálové zabezpečení konzervačních dílen v minulosti	45
3.4 Vývoj konzervace a restaurování knižních vazeb	47
3.5 Restaurátorská dokumentace	48
3.6 Shrnutí a současnost	50
4 Odborná literatura	52
5 Odborné semináře	56

6	Spolupráce restaurátorských a konzervátorských pracovišť	58
7	Preventivní péče v minulosti a dnes	60
8	Vývoj historických konzervačních a restaurátorských metod	61
8.1	Vývoj konzervačních metod	61
8.2	Desinfekce, odstraňování nečistot – čištění	62
8.2.1	<i>Papír</i>	63
8.2.2	<i>Pergamen</i>	63
8.2.3	<i>Shrnutí a současnost</i>	64
8.3	Impregnace	65
8.3.1	<i>Impregnace psací podložky kolodiem</i>	65
8.3.2	<i>Impregnace psací podložky želatinou</i>	65
8.3.3	<i>Impregnace – zaponem, neuzačaponem, karnaubským voskem</i>	66
8.3.4	<i>Impregnace psací podložky beturlakem</i>	68
8.3.5	<i>Shrnutí a současnost</i>	68
8.4	Voda jako konzervační prostředek	69
8.4.1	<i>Shrnutí a současnost</i>	70
8.5	Hydrofobizace	71
8.5.1	<i>Shrnutí a současnost</i>	71
8.6	Odkyselování	72
8.6.1	<i>Shrnutí a současnost</i>	73
9	Vývoj restaurátorských metod	76
9.1	Přelepování míst poškozených mikrobiální činností	76
9.2	Skeletizace	77
9.3	Shrnutí a současnost	78
9.4	Opravy mechanicky poškozených míst	79
9.4.1	<i>Opravy stejným typem papíru</i>	81
9.4.2	<i>Doplňování tekutou papírovinou</i>	81
9.4.3	<i>Strhávací metoda</i>	83
9.4.4	<i>Shrnutí a současnost</i>	83
10	Laminace, jako zásadní zvrát v záchraně archiválií	85
10.1	Shrnutí a současnost	86
11	Štěpení papíru	88
11.1	Shrnutí a současnost	90

12	Vývoj konzervátorských a restaurátorských zásahů na knižní vazbě	91
12.1	Konzervace a restaurování dřevěných a lepenkových knižních desek	93
<i>12.1.1</i>	<i>Shrnutí a současnost</i>	93
12.2	Konzervace vazebních pokryvů	95
<i>12.2.1</i>	<i>Konzervace vazebních usní a ostatních potahových materiálů</i>	95
12.3	Shrnutí a současnost	97
13	Zhodnocení používaných metod	98
14	Pergamenové listiny a pečete	99
14.1	Shrnutí a současnost	101
15	Pomoc Florencii	102
16	Vzdělávání	105
16.1	Průmyslová škola grafická	106
16.2	První generace vyškolených restaurátorů	106
16.3	Výuka prvního studijního programu	108
17	První českoslovenští restaurátoři v praxi	112
18	Druhá generace vyškolených restaurátorů	112
18.1	Studijní program	114
18.2	Shrnutí a současnost	115
19	Fakulta restaurování v Litomyšli	116
19.1	Shrnutí a současnost	118
20	VŠCHT	119
	PRAKTICKÁ ČÁST	121
21	Rekonzervace – výklad pojmu	121
21.1	Přístup k rekonzervaci	121

22 Archiválie určená ke konzervaci	122
22.1 Historie archiválie	123
22.2 Současný stav archiválie	124
22.3 Historický konzervační zásah	127
22.4 Konzervační zásah na knižním bloku, demontáž	127
22.5 Průzkum provedených oprav na papírové podložce a knižní vazbě	128
22.6 Možnosti rekonzervačního a restaurátorského zásahu	129
22.7 Návrh rekonzervačního zásahu	130
23 Restaurátorská dokumentace	131
Identifikace	131
Typologický popis	131
Popis poškození	132
Rekonzervační záměr	132
Rekonzervační zásah	133
Použité materiály a chemikálie	134
Doporučená ochranná opatření	134
FOTODOKUMENTACE	135
ZÁVĚR	150
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	153
INTERNETOVÉ ZDROJE	157
SEZNAM ZDROJŮ POUŽITÝCH VYOBRAZENÍ	158
SEZNAM SYMBOLŮ A ZKRATEK	166
SEZNAM PŘÍLOH	167

ÚVOD

Konzervování (konzervace) a restaurování jsou nedílnou součástí památkové péče, s níž jsou primárně spojeny. V současném chápání a výkladu pojmu konzervace je jejím hlavním smyslem lidská činnost, zaměřena na zpomalení či částečné zastavení míry degradace památky, která vede k jejímu rozkladu a následnému zániku. Tato aktivita je spojena s restaurováním jako činností, která má uvést památky do původního stavu a navrátit jejich funkčnost. Je do jisté míry propojena rovněž s estetičností, která ovšem stojí na okraji priorit zásahů a v žádném případě jim nesmí být nadřazena. Oba tyto pojmy i jejich obsah byly v minulosti mnohokrát diskutovány teoretiky restaurování. Lze předpokládat, že i budoucí teorie se na obsahu obou pojmů shodnou, ale rozpor může nastat při otázce řešení míry – hloubky vlastního zásahu, a to především se vzrůstající historickou hodnotou národního kulturního dědictví. Je pravděpodobné, že právě budoucnost bude teoretiky konzervování a restaurování přivádět stále častěji k důkladnějšímu zvažování, jak a do jaké míry restaurovat, jak přistupovat k restaurování, jakou zvolit strategii samotných zásahů, kterými nevyhnutelně do autentičnosti předmětu zasahujeme, a zda proto nezůstat pouze u konzervování. U písemností listinné či aktové povahy se může zdát, že tato obava nemusí být tak zjevná jako u historických knižních vazeb. U knižního bloku, který například vzhledem k závažnosti poškození a pokročilému stádiu degradační činnosti nelze konzervovat případně restaurovat pouze metodou s částečnou demontáží a musíme narušit jeho vazební systém jako základní konstrukční jednotku celé knihy, autenticitu nevyhnutelně narušíme. Ne vždy však takový konzervační zásah k záchraně písemných památek postačí. My jsme povinni písemné památky zachovat, jako doklad historie předků a zdroj poznání. Budoucí generace konzervátorů a restaurátorů budou zcela jistě stát před stejným problémem přístupů k restaurování a konzervaci, jako generace současná. I když vezmeme v úvahu, že lidstvo je vyspělou společností, která má k dispozici a umí ovládat nejnovější informační zdroje a technologie, bez historického rukopisu či tisku archivního či knižního se nikdy neobejde. Situace bude o to složitější, že právě moderní technologie přinesly a přináší nové materiály v podobě pláten, plastů, atd. Nové materiály, psací látky a adheziva, kterými bude ovlivněno restaurování i reverzibilita, nutně povedou k novým výzkumům. Historické záznamy na pergamenových a papírových podložkách budou stále historicky i badatelsky cennější.

Cílem této diplomové práce je přinést ucelený přehled historického vývoje oboru konzervátorství a restaurátorství archivních dokumentů, papíru, pergamenu a knižní vazby na území Československa a současné České republiky od samých počátků, kdy se jednalo o první pokusy v podobě oprav archivních záznamů a převazeb knih. O snahu, jak zachránit a zabezpečit informace zaznamenané na existujících psacích podložkách. Zmapovat jednotlivé

vývojové fáze uložení písemností ať již v podobě aktového materiálu, listin nebo knižních vazeb, ale také osobností, které stály na počátku zrodu nového oboru. Osobností, jejichž původní profese knihovníka či archiváře tento druh činnosti nezahrnovala, neboť nebyl ani znám. Ty, které bychom mohli neskromně nazvat osvícenci, neboť dobře vnímali negativní vlivy působící zlobně na materiál, který jim byl svěřen do péče i ochrany. Věděli, že je jejich povinností ho zachovat a předat budoucím. Ve snaze uchovat písemnosti dalším generacím hledali, zkoušeli a tím vlastně náplňovali i formovali nový obor a dali základ pro jeho rozvoj v budoucnosti.

Cílem práce je rovněž zachytit vznik a vývoj vzdělávacích institucí, vývoj metod a postupů. Zhodnotit jejich pozitiva i negativa. Jejím cílem není devalvovat a znehodnocovat postupy a rozhodnutí našich předchůdců, ale demonstrovat, jaký posun a vývoj můžeme po sto letech existence oboru zaznamenat. Tento text chce především přimět odbornou veřejnost k zamyšlení nad tím, jaký byl odrazový můstek prvních konzervátorů, uvědomit si, že neexistovalo v podstatě nic, o co by se mohli opřít.

Zkušenosti prvních odborně vzdělaných konzervátorů a restaurátorů, autentické vzpomínky na jejich studijní i profesní kariéru práce dokladuje přímými vstupy formou citací v textu a zaznamenáním na CD.

Diplomová práce zpracovává přehled vývoje používaných konzervačních metod, nikoliv formou přesných receptur a postupů, ale jejím smyslem je shrnout vývoj metod, negativa a pozitiva jejich použití ve vztahu i postoji k záchraně nejen informace, ale historického dokumentu jako takového s respektováním jeho historického vývoje.

Praktická část diplomové práce předkládá příklad rekonzervace historického rukopisu, na němž ukazuje současný přístup k restaurovanému předmětu v teoretické rovině a aplikování jedné z restaurátorských metod a postupů, které současné poznání a praxe umožňuje.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Konzervování – restaurování

Stejně jako v jiných oborech lidské činnosti, i zde existují lexikální nejasnosti. Jako dvě základní příčiny této situace můžeme označit samozřejmě dějinný vývoj a jakési globalizované mezinárodní prostředí. Nesprávné vysvětlení, pochopení základních pojmů, ale také jazykové rozdíly často vedou k problémům v komunikaci o probíhající záchraně výtvarných děl, které v českém prostředí nazýváme konzervováním a restaurováním.

V anglosaském jazykovém prostředí je spíše používán termín „conservation“, v prostředí románských jazyků převládá označení „restauration“. Čeština společně se středoevropskou kulturou preferuje pojem restaurování „restaurierung“. Česká odborná terminologie užívá termíny konzervování (konzervace) i restaurování. Oba tyto pojmy jsou pevně zakotveny a definovány v Etickém kodexu konzervátorů, restaurátorů a preparátorů.¹ Jsou předmětem a náplní výuky současných studijních programů vzdělávacích institucí zabývajících se konzervováním a restaurováním papírových dokumentů a knižní vazby. Termíny jsou zahrnuty do tohoto jednoho oboru, jehož podskupiny tvoří konzervátoři působící spíše na poli chemicko-technologickém a restaurátoři zastávající vysoce specializované praktické činnosti. Přesto, že konzervátor pracuje spíše na poli technologickém – chemickém a restaurátor zastává činnost praktických dovedností. Ve většině českých archivů, knihovnách a muzeích, které disponují restaurátorskými ateliery papírových dokumentů a knižní vazby, fungují konzervátoři a restaurátoři společně na jednom pracovišti. Stejně jako v jiných zemích i u nás pracují samostatní restaurátoři ve vlastních restaurátorských dílnách, avšak nemají vlastního technologa, pokud ovšem nejsou vzděláni v oboru praktickém i teoretickém – chemickém. Je běžnou praxí, že docházejí do odborných institucí, kde mohou s konzervátory technology své postupy konzultovat. V tomto ohledu spolupráce funguje jak mezi institucemi, tak mezi jednotlivci a nestává se, že by konzultace byly z jedné či druhé strany odmítnuty. Lze tedy s jistotou konstatovat, že v současnosti je kontinuita obou činností, konzervatorství a restauratorství, zajištěna. Nebylo tomu tak ale od začátku vývoje oboru, tj. v období prvních zásahů na rukopisech a ostatních vzácných archiváliích, kdy se jednalo spíše o konzervační

¹ Profesionální etický kodex konzervátora-restaurátora AMG ČR, byl vytvořen skupinou Komise konzervátorů, restaurátorů a preparátorů Asociace muzeí a galerií České republiky. Současná aktuální verze byla schválena v roce 2009. Smyslem dokumentu je stanovit základní cíle, zásady a požadavky na profesi konzervátora-restaurátora a jeho roli při ochraně kulturního dědictví v České republice. Jeho znění dostupné na www.cz-museums.cz/UserFiles/file/komise/kkrp/kodex.pdf

zásahy, jejichž cílem bylo především zabránit rozkladu papírové podložky a záznamového prostředku působením vlhka, tepla, biologickou a mikrobiologickou činností. Největší pohromou byla degradace záznamových prostředků „rozežírání inkoustů“.² Tam následující desetiletí směřovalo úsilí konzervátorů nejen u nás v Československu – zachránit informace.

Pojem restaurování není ani dnes běžně používán u muzejních předmětů, zde se setkáváme spíše s termínem konzervace. Odbornou terminologií se zabýval již Dr. Ludvík Losos ve své odborné publikaci: „*jediným správným názvem postihujícím přesně všechny ochranné postupy je termín konzervace, pojmu restaurace zásadně neužíváme. Především proto, že smysl restaurace se přičí přísným museologickým zásadám, neboť žádný předmět nevracíme a také nemůžeme vrátit do původního stavu a funkce. Ostatně i trvalé uchování status quo je problematické, i nejspolehlivější ochranný zásah je vystaven procesu stárnutí, byť nejstabilnějších prostředků.*“³

V každém případě by měli konzervátoři, tak restaurátoři (jak již bylo zmíněno, obě činnosti většinou vykonává jedna osoba) uznávat zmiňovaný Etický kodex. Respektovat vymezené role a práce konzervátora restaurátora při restaurování kulturních památek stanovené Zákonem o památkové péči.⁴ Zde se otevírá otázka výkladu pojmu a to především ve spojení autentičnost – restaurátor, autentičnost – historie artefaktu. Co je tedy vlastně pro restaurátora autentické? Je to opravdu původní vzhled, podoba, kterou listina či knižní vazba získala při svém vzniku, nebo je to podoba, ve které byla svěřena do rukou restaurátora právě ve chvíli, kdy si vyžadovala konzervátorský případně restaurátorský zásah? I když každému restaurátorskému zásahu předchází podrobný restaurátorský průzkum a nutnou součástí znalostí restaurátora je historie a typologický vývoj písemné i knižní kultury, nelze vždy s jistotou určit, jak předmět skutečně přesně vypadal. Řada písemností byla zachována ve svém původním stavu, a tak je k nim také v současnosti přistupováno. Mnohé z nich prošly zásahy, na nichž se projeví vyvíjející se teoretické přístupy k restaurování a konzervaci, vývoj

² Pojem „rozežírání inkoustů“ byl v minulosti běžně používaným termínem. V současné terminologii je používán termín „koroze železogatových inkoustů“. Ve spojitosti s papírovou podložkou hovoříme o „degradaci papírové podložky způsobené korozi železogatových inkoustů“. Hlavní příčina vzniku koroze inkoustů tkví ve složení a ve způsobu výroby použitého železogatového inkoustu. Důležitý vliv na vznik a rychlost degradace mají i vlastnosti psací podložky jako je druh plniv, obsah ligninu apod. nemalý vliv má i způsob uložení a okolní prostředí – vzdušné polutanty a klimatické podmínky. Původ destruktivního vlivu železogatových inkoustů je výsledkem složitých a navzájem se překrývajících procesů. Uvádí se, že degradace papíru probíhá zejména dvojím mechanismem: 1. kyselá hydrolýza celulósových vláken katalyzovaná vysokým obsahem kyselin, 2. oxidační degradace katalyzovaná rozpustnými železnatými ionty (případně i měďnatými nebo manganatými). Hydrolytická a oxidační reakce jsou vzájemně provázány.

Citováno z: BÁRTOVÁ, P., SLOVIK, R. *Železogatové inkousty v restaurátorské praxi*. Univerzita Pardubice. Fakulta restaurování, 2015, s. 15–16.

³ LOSOS, Ludvík. *Nové metody konzervace muzejních sbírek*. Praha: Národní muzeum v Praze. 1959, s. 3.

⁴ Zákon o státní památkové péči č. 20/1987 Sb.

praktických metod a materiálů. „... ale řada těch věcí by také nemusela existovat a o autentičnosti bychom se už ani nebavili.“⁵ To bylo impulzem k vyspecifikování profese restaurátora ve smyslu, že cílový stav restaurovaného předmětu není určen osobním vkusem nebo osobními domněnkami, ale objektivními vědeckými fakty.⁶ Toto je nyní vnímáno s naprostou samozřejmostí, ale nebylo tomu tak vždy. V publikaci *Současná teorie restaurování*, tuto problematiku Viňaz nazývá „vědeckým konzervováním“ (str. 67–73). Podle současné teorie restaurování se konzervátoři, restaurátoři, ale také historici, archiváři, knihovníci a správci fondů přiklánějí k názoru, že památka žila nějakým svým přirozeným životem, stárla, prošla opravami, které více či méně měnily fáze její podoby. Forma, v níž se památka dostane do restaurátorského ateliéru, by měla být respektována, i když současná podoba písemnosti zcela evidentně není v historickém kontextu jejího vzniku a nevíme zcela přesně, jak původně vypadala. I zde musí existovat jisté kompromisy, a to například v případě, kdy dochází k degradaci použitých materiálů.

1.1 Výklad pojmů

Nejen snahou, ale společenskou povinností každého civilizovaného světa je ochrana památek a národního kulturního dědictví. Tato činnost je zahrnována do památkové péče. Ta zahrnuje pojem konzervace jako neintervenci (preventivní) i jako intervenční (vlastní zásahy). Kromě konzervace je její součástí restaurování, rekonstrukce a rekonzervace. Těmito pojmy se zabývala rovněž první mezinárodní konference věnovaná ochraně památek konaná v Athénách v roce 1931. Konzervování-restaurování zde bylo prezentováno jako péče o památku, která se restaurování vyhýbá a dává přednost konzervování autenticity památky. Zde je nutno si uvědomit, že kromě neodvratitelných poškození přirozeným stárnutím, nevhodnou manipulací apod. přibýly ničivé dopady druhé světové války a to změnilo jakýsi poměr mezi odborně vědeckými a estetickými aspekty v restaurování.⁷ V roce 1950 je založena IIC (International Institute for Conservation of Museum Object) a při UNESCO organizace ICCROM (International Center for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) v roce 1959. Vznik těchto institucí znamenal počátek tzv. „vědeckého konzervování“ a nových fází v přístupech k restaurování-konzervování.⁸

⁵ Z osobního rozhovoru autorky s doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopadu 2017.

⁶ MUÑOZ VIÑAZ, Salvador. *Současná teorie restaurování*. s. 66 – definice Boita.

⁷ V Itálii vzniká nová doktrína zvaná „restauro critico“, v níž se začaly uplatňovat jak hodnoty historické, tak estetické.

⁸ „Vědecké konzervování“ se zabývalo především příčinami chátrání památky. Bylo popisováno jako medicína, umění pomoci památce prostřednictvím vědeckých postupů vycházejících z důkladné diagnózy příčin poškození. Je prosazováno upřednostňování objektivního hodnocení a přístupu k restaurovanému objektu.

1.1.1 Konzervování

Záměrem konzervace je prodlužovat životnost památky a to především zpomalením nebo částečným zastavením degradační činnosti ať již preventivní péčí nebo vlastními konzervačními-sanačními zákroky. Termín konzervace pochází z italského conservace⁹ a znamená uchovávat, chránit, udržovat v neporušeném stavu. V novodobém pojmosloví v českém prostředí zahrnuje do pojmu konzervace doc. Zelinger také toto: „*Oproti minulosti, kdy pojem konzervace podléhal často subjektivním, pouze na empirii založeným názorům, je v dnešní době konzervování artefaktů činností vysoce odbornou. Vychází z vědeckého poznání příčin a dlouhodobých účinků použitých metod a materiálů na konzervované objekty. Termín konzervace je vztažen spíše k udržení a zachování artefaktů a jejich ochraně pro budoucnost, zatímco pojem RESTAUROVÁNÍ znamená obvykle opravy a renovace uměleckých děl.*“¹⁰

1.1.2 Restaurování

Termín restaurování pochází z italského restaurare.¹¹ Znamená zásah do uměleckého díla, do jeho struktury jako nezbytnému kroku pro jeho záchranu. Zde jak již bylo v textu několikrát zmiňováno bude nejčastěji docházet k rozdílnosti názorů. K tomu se opět vyjadřuje doc. Zelinger a uvádí: „... *obnovení či oprava malířského nebo jiného uměleckého díla, památky atd. za účelem záchrany tohoto díla. Zpravidla odstraňuje důsledky amortizace, materiálové degradace a jakkoli vzniklých poškození, většinou je spojeno i se záměrem obnovit původní stav nebo vzhled díla. Oproti konzervačním zásahům je restaurování činností komplexní, rozšířenou o vysoce kvalifikované práce spojující vědecká a umělecká hlediska... (technické analýzy, rentoaláže, transféry, retušerské práce, rekonstrukce částí a celků)... se měnily i metody této práce... až k plnému respektování autenticity originálu.*“¹²

1.1.3 Autenticita, rekonzervace, rekonstrukce, patina

Termín autenticita byl definován v tzv. dokumentu NARA.¹³ Rozumíme jím původnost či hodnověrnost památky. Nelze ho však zaměňovat s pojmem originalita. Různé kultury mohou autenticitu vnímat různě. V našem kulturním prostředí je autenticita vnímána právě jako

⁹ Italskými ekvivalenty je také preservace, tutelare, v němčině bewahren, schülzen.

¹⁰ KUBIČKA, Roman, ZELINGER, Jiří. *Výkladový slovník, malířství, grafika, restaurování*. Praha, 2004, s. 118, ISBN 80-247-9046-7.

¹¹ Italské ekvivalenty ricostruire, integrare, rifare, rinnovare, v němčině restaurieren.

¹² KUBIČKA, Roman, ZELINGER, Jiří. *Výkladový slovník, malířství, grafika, restaurování*. Praha, 2004, s. 118, ISBN 80-247-9046-7.

¹³ Kapitola 1.3 tohoto textu.

původnost. Je naprosto běžnou záležitostí, že se v našich archivních a knihovních fondech nacházejí artefakty, které již v minulosti restaurovány byly a získaly z různých příčin podobu odlišnou od svého vzniku. Jak k takovým památkám přistupovat? Touto otázkou se podrobněji zabývá i následující text a to primárně u historických knižních vazeb, kde se nedodržení historického kontextu při restaurátorském zásahu projevilo nejvíce. Většina současných odborníků v této oblasti se shoduje na názoru, že pro konzervátora je autenticita předmětu stav, ve kterém je nutno provést nový konzervační či restaurátorský zásah s respektem k zásahu předchozímu. To samozřejmě za předpokladu, že použité materiály a metody nenesou pro předmět další ohrožující rizika. Takovou činnost nazýváme rekonzervací a nelze ji spojovat s pojmem rekonstrukce. Ta znamená opětovné vytvoření zaniklé památky nebo její části, například rekonstrukce ztraceného konvání u knižní vazby, chybějící víko misky pečetě apod. Pokud je z výstavních nebo jiných důvodů nutno takovou památku znovu vytvořit, provádí se faksimile.¹⁴

Působení času a prostředí na hmotu památky označujeme jako patinu. Jedná se tedy nejen o jakýsi otisk doby vzniku památky, nýbrž i o stopy, které vznikly po celé období života artefaktu. Taková patina historickou hodnotu památky zvyšuje, ale pochopitelně s sebou nese i rizika v podobě nečistot, korze atd., které památku ohrožují a stávají se zdrojem degradační činnosti. Z toho vyplývá, že bez minimálního zásahu, čímž rozumíme odstranění těchto negativních činitelů, dojde k postupnému zániku památky. Jinými slovy, její záchrana je v takovém případě možná pouze za předpokladu odstranění i části patiny, čímž se opět vracíme na začátek k preventivní konzervaci, jejíž prioritu tak můžeme několikanásobně podtrhnout.

1.2 Teorie konzervování-restaurování

Pravděpodobně prvním, kdo se ve 20. století teorií restaurování zabýval byl Cesare Brandi,¹⁵ uvědomoval si význam záchrany a uchování uměleckých děl. V roce 1939 založil v Římě „Istituto Centrale del Restauro“,¹⁶ které vedl do roku 1960. „*Restaurováním se obecně rozumí jakýkoliv zásah, jehož úkolem je vrátit produktu lidské činnosti jeho účinnost.*“¹⁷ V teoretické rovině se Brandi zabýval základními úkoly restaurování z hlediska výtvarného, technologického a rovněž z pohledu etického, estetického a filozofického. Jedinečnost

¹⁴ Faksimilií rozumíme přesnou napodobeninu památky či její části, barevně i tvarově shodnou s originálem, odlišnou poze technologií a materiálem, zachycující aktuální stav díla včetně stop jeho vývoje v čase s případnými poškozeními. Citováno z: *Základní pojmy v péči o kulturní dědictví*. Univerzita Pardubice. Fakulta restaurování, 2013. ISBN 978-80-7395-716-2.

¹⁵ Cesare Brandi, Siena 1906–1988.

¹⁶ Ústřední restarátorský ústav v Římě, založený 1939.

¹⁷ BRANDI, Cesare. *Teorie restaurování*, Nakladatel Tichá Byzanc. 2000, s.19.

a originalitu výtvarných děl a přístupů k nim posuzoval v jejich historických souvislostech a rovněž v jejich vazbě na současnost. Tyto poznatky tak tvořily teoretickou základnu přístupu k vlastnímu praktickému zásahu a opírají se o ni i současné restaurátorské teorie a přístupy.

Teoretickým poznatkům v oblasti konzervování a restaurování se také věnoval španělský profesor výtvarných umění, zaměřený na renesanční malbu a zabývající se konzervátorstvím výtvarných děl, Salvador Muñoz Viñaz. Ve svém díle „Současná teorie konzervování“¹⁸ hodnotil konzervování jako samostatnou komplexní činnost. Uvědomění si a pochopení konzervování jako samostatné složité disciplíny ve vztahu k uměleckým dílům a respektu při jejich zachování lze téměř definovat Viñazovými slovy: „*O konzervování jako fenoménu můžeme hovořit ve chvíli, kdy začalo být zřejmé, že názory, přístupy a dovednosti, které si žádá ošetření díla, se liší od těch, které jsou potřebné pro ošetření stěn běžného domu sedláka, nebo že čištění neolitické sekery vyžaduje odlišný přístup a znalosti než čištění domácí lampy. A z tohoto poznání, které se rozšířilo někdy mezi devatenáctým a dvacátým stoletím, se zrodilo konzervování.*“¹⁹

1.3. Konzervování – restaurování, mezinárodní dokumenty

Pojmy autenticita, restaurování a konzervování se zabývají základní dokumenty Charty.²⁰ Na mezinárodní konferenci věnované ochraně památek v Athénách 1931 (Athénská charta) byla moderní teorie „restaurování-konzervování“ prezentována jako péče, která se vyhýbá restaurování a dává přednost konzervování autenticity historické památky. Jako dostatečná ochrana památek byla doporučována údržba. Pokud bylo jediným východiskem restaurování, Charta jasně hovořila o nutnosti přistupovat s respektem k historickému dílu s případným využitím nových materiálů.

Ničivý dopad druhé světové války na kulturní statky vedlo k formulování textů v Benátské chartě v roce 1964, kde jsou historické památky považovány za pozůstatky zpráv z minulosti, a je tedy povinností lidstva předat je do rukou budoucích generací. Restaurování je v ní definováno jako vysoce specializovaná činnost, která se zakládá na respektu podstaty autentických dokumentů. V Benátské chartě je kladen důraz na dokumentaci stavu památky před, v průběhu a po restaurování. Její vliv se uplatňoval v následujících desetiletích po celém světě.

¹⁸ Contemporary theory of conservation, z anglického originálu přeložili Martina Poláková a Jaroslav J. Alt, 2015.

¹⁹ MUÑOZ VIÑAZ, Salvador. *Současná teorie konzervování*, Univerzita Pardubice, 2015, str.5.

²⁰ Mezinárodní dokumenty památkové péče.

V roce 1994 byl přijat v japonském Nara Dokument o autenticitě.²¹ Dokument navazuje na Benátskou chartu, apeluje na pochopení a respektování autenticity jako na základní určující faktor vztahující se k hodnotám památky a to vzhledem k rostoucím obavám o kulturní dědictví. Tato doktrína je nedílnou součástí úvah při stanovení konzervátorských a restaurátorských záměrů stejně jako samotných zásahů na historických artefaktech.

O všechny tyto teoretické poznatky, které se týkaly především umění v oblasti malířství a architektury, neboť tam se s konzervátorskými zásahy setkáváme již na počátku novověku, se opíraly a na jejich základech stavěly nově formulované přístupy ke konzervování a restaurování písemných památek, s nimiž se setkáváme až koncem 19. a začátkem 20. století.

2 Archivace a ochrana písemných památek

Přejímání písemností do trvalé dokumentární hodnoty, jejich uspořádávání, zpřístupňování, uchovávání a ochrana, bylo a je primárně záležitostí archivů a knihoven.

Archivy již od svého vzniku shromažďovaly a zabezpečovaly listiny právní, sociální a hospodářské, zemská a městská práva, pozemkové knihy, mapy a plány. Podstatnou část archivních sbírek i v současnosti tvoří aktový materiál.

V historických sbírkových fondech knihoven a později knihoven muzejních²² jsou kromě grafických listů, map, plánů, ukládány především rukopisy a staré tisky. K nim postupně přibývala vznikající periodika.

2.1 Archivy

Historie archivů sahá k rodu Přemyslovců. Archiv, za jehož zakladatele považujeme Vladislava II., je Archiv koruny České.²³ Tento archiv českých knížat a králů je považován za první stupeň archivního dějinného vývoje, neboť obsahuje nejvzácnější listiny²⁴ spojené

²¹ <http://www.icomos.cz/images/dokumenty/mezinarodni-dokumenty-2011.pdf>

²² Muzejními knihovnami rozumíme knihovny při muzeích, které ve svých fondech uchovávají a rozšiřují sbírkové předměty. Každé muzeum mělo postupně svoji knihovnu, kam patřily především rukopisy a staré tisky, pro něž platí zákon na ochranu sbírek. První veřejné muzeum vzniklo v Oxfordu v roce 1683 (Ashmoleano museum). Na našem území to bylo v roce 1814 Slezské zemské muzeum, v roce 1817 Moravské zemské muzeum a v roce 1818 Národní muzeum. V následujících letech pak vznikala muzea další.

²³ ARCHIVUM CORONAE BOHIMIAE, uložené listiny 1158 až 1935. Roku 1799 prohlášen archivní kulturní památkou, 1899 národní kulturní památkou.

²⁴ Nejstarší česká listina 1158 zajišťující suverenitu českého státu, římský císař Fridrich I. Barbarosa povoluje Vladislavu II. nosit o svátcích panovnickou čelenku (korunu) a propůjčuje mu královský titul. Poslední listiny datované rokem 1928 a 1935 obsahují informace o opravách panovnických náhrobků.

s panovnickými rody. Již za vlády Karla IV. existoval post prvního archiváře.²⁵ S udělováním městských práv, vznikaly archivy městské, v nichž byly nejstarší městské listiny ukládány již v polovině 14. století. S přibývajícím privilegiem narůstaly i písemnosti.²⁶ Prvním sídlem pražského městského archivu, dnes Archivu hlavního města Prahy, byla v 18. století Staroměstská radnice.²⁷ Z podnětu Františka Palackého a pod vlivem Národního obrození, které vzbudilo větší zájem o písemnosti českého národa, byl roku 1846 založen dnes Archiv Národního muzea.²⁸

2.1.1 Ochrana a péče o archiválie v období Habsburské monarchie

V polovině 18. století byly ustanovovány archivy při státních úřadech. Pro Čechy spadající pod Habsburskou monarchii to znamenalo rozdělení. Část zůstala v Praze a část putovala do Vídně.²⁹ Roku 1894 byla ustanovena Archivní rada,³⁰ byla poradním orgánem vlády a předsedal jí ministr vnitra. Její hlavní povinností byla péče o archiválie a zlepšování podmínek pro jejich umístění. Ministr vlády jmenoval konzervátory na dobu pěti let. Jedním z členů byl i Jaromír Čelakovský.³¹

Uložení písemného materiálu české provenience bylo velmi roztržité a neexistovala žádná pravidla, podle kterých byly písemnosti do archivů ukládány.

Výsostní postavení zde měl Archiv města Prahy, dnes Archiv hlavního města Prahy a Archiv muzea Království českého, jako centra českého vědeckého bádání.

²⁵ Archivář byl jmenován místodržícím a pobíral řádný plat. Jméno prvního archiváře bylo nalezeno na plíci jedné z archivních listin, ale nebylo dosud rozluštěno.

²⁶ Listinná privilegia jako doklad o městských právech byla zprvu ukládána v domech konšelů nebo městských rychtářů. Po vzniku radnic pak v okovaných truhlách v radničních síních.

²⁷ V roce 1784 byla spojena čtyři, původně samostatná města (Staré Město, Nové Město, Malá Strana a Hradčany) a místo jejich samosprávných orgánů byl stanoven magistrát, jehož místem se stala Staroměstská radnice. O archiválie svezené ze všech spojených měst se starali pracovníci magistrátu.

²⁸ Prvním archivářem tehdy královského města byl na doporučení Františka Palackého jmenován Karel Jaromír Erben roku 1851, který byl do té doby archivním adjunktem.

²⁹ 1749 Haus-, Hof-, und Staatsarchiv ve Vídni.

³⁰ V roce 1850 vznikla Ústřední komise pro výzkum a uchování uměleckých a historických památek podléhajících ministerstvu vyučování. Při ní v roce 1872 vznikla tzv. Třetí – archivní sekce, kterou byla archivní péče rozšířena o archiválie. Příkazem Archivní rady roku 1897 přešly do archivu starší pozemkové knihy. Přičemž v Praze byly předány Archivu místodržitelství a v Brně Moravskému zemskému archivu.

³¹ Prof. JUDr. Jaromír Čelakovský, 1846–1914), syn F. L. Čelakovského, český právní historik, novinář, archivář. Vystudoval právo s titulem JUDr. na Karlo-Ferdinandově univerzitě v P. Od roku 1871 archivním adjunktem Archivu hlavního města Prahy, od roku 1872 získává titul druhého archiváře, vedení archivu se ujímá po prof. Emlerovi roku 1896, po jeho odchodu v roce 1907 přibírá vedení Josef Teige.

2.1.2 Ochrana archiválií a péče o ně v období 1918 až 1945

Když se část archiválií přemístěných do Vídně vrátila do Prahy,³² zpět do nového samostatného Československa, bylo velkým úkolem pro archiváře najít pro uchování značného množství písemností optimální prostory a vše zajistit organizačně. Důležitým okamžikem byl 18. leden 1919, kdy Ministerstvo vnitra převzalo kompetence nad místodržitelským archivem a přejmenovalo ho na Archiv Ministerstva vnitra.³³ Záhy došlo ke jmenování tří archivních inspektorů. Pro Čechy jím byl pověřen Václav Vojtíšek,³⁴ na tehdejší dobu již velmi zkušený konzervátor a osobnost, která ve vývoji konzervace na úrovni teoretické i praktické položila základy, o něž se opírala první konzervátorská praxe. V roce 1919 byla zřízena Archivní škola.³⁵ Péče a ochrana písemných památek se dostala do popředí zájmu státu a začala poměrně rychle probíhat organizovaně a systematicky. Snahy o vytvoření odpovídajícího zákona byly přerušeny druhou světovou válkou.

Válečné období znamenalo stagnaci jak v péči o památky ve smyslu archivačním, tak ve smyslu konzervačním. Mnoho českých archivářů zasvěcených i do problematiky konzervace, muselo z archivů odejít.

2.1.3 Ochrana archiválií a péče o ně po roce 1945

Bohužel ani poválečné období ve vývoji péče a ochrany písemných památek nebylo příznivé, i když okolnosti se změnily. Nebyla to již válka, ale poválečný polický vývoj Československa a nepřilíh velký zájem o ochranu nejen písemností, ale kulturního dědictví všeobecně. Po druhé světové válce,³⁶ především v 50. letech, byla prováděna reorganizace archivnictví i archivů. Došlo k rozdělování, spojování, přejmenovávání, ale především k personálním změnám, které se odrazily nejen na archiváliích samotných, ale také

³² 20. května 1920 byla uzavřena archivní úmluva mezi Československem a Rakouskou republikou, kdy se archiválie přemístěné do Vídně vrátily zpět nového samostatného Československého státu.

³³ Archiv ministerstva vnitra byl pověřen péčí o písemnosti všech politických úřadů v zemi, místodržitelství archiv stejně jako místodržitelství zanikla se vznikem První republiky. Místodržitelství bylo nejvyšším úřadem rakouských korunních zemí, které pod vedením místodržitele, jmenovaného císařem, vykonávalo státní správu.

³⁴ Pro Moravu František Hrubý, pro Slovensko Václav Chaloupecký.

³⁵ Archivní škola zřízena Ministerstvem školství a národní osvěty, byla umístěna v budově Zemského archivu. Zajišťovala odborné vzdělání pro budoucí archiváře, prvním ředitelem byl Gustav Fridrich, fungovala v období 1919 až 1949, přednášel zde i Václav Vojtíšek.

³⁶ V roce 1945 vytvořilo Ministerstvo školství Archivní radu, v jejímž čele stál Zdeněk Nejedlý. V roce 1946 došlo k centralizaci archivnictví. Po zrušení zemského zřízení v roce 1948, bylo zavedeno zřízení krajské (1949) a budovány byly krajské archivy. Archiv ministerstva vnitra byl přejmenován na Ústřední archiv ministerstva vnitra. V roce 1951 byla vedením archivnictví pověřena Státní archivní komise za zrušenou Archivní radu.

na relativně pozitivně se rozvíjejícím novém oboru konzervace písemných archiválií a historických knižních vazeb. Svoji negativní úlohu na zhoršení stavu ochrany a péče o písemnosti sehrála jednak skutečnost, že šlechtické a řada církevních knihoven a archivů, které dosud disponovaly vlastními archiváři a knihovníky, byly zestátněny, správci těchto fondů byli většinou vyhozeni a nebylo politicky vhodných odborných pracovníků. Druhým důvodem byl z dnešního pohledu možná úsměvný fakt, že dosud známé a ověřené přístupy byly často přehlíženy. Je nezpochybnitelné, že dosud používané konzervační zásahy ještě nestály pevně na vědeckých základech, ale rozhodně se staly odrazovým můstkem pro další vývoj. Upozaděny byly také proto, že vznikly „mezi dvěma imperialistickými válkami“. Články o činnosti prvorepublikových archivářů přináší často zkrácený obraz: „*jsou známa jména mnohých dobrých praktiků, kteří pracovali obětavě a s láskou pro záchranu archivního materiálu. Avšak úsilí pracovníků v konservaci bylo často marné, neboť dřívější kapitalistický řád ponechával je v nesnesitelných sociálních poměrech...*“³⁷ Ve stejném článku se Skřivánek zmiňuje například o důležitosti preventivní péče, jako o něčem novém, zatímco o snaze předcházet poškození archiválií hovoří, jak již bylo zmiňováno, Vojtíšek.

Jako výsledek požadavku vlády z roku 1953 na vytvoření jednotné organizace, která bude archivnictví a péči o archiválie řídit, a o vytvoření jednotného fondu, vznikla Státní archivní správa a Státní ústřední archiv.³⁸

Nově vzniklá struktura péče a ochrany archiválií začala budovat základ moderní péče o archiválie. Další vývoj se musel vyrovnávat s novými společensko-politickými poměry po roce 1948. Následovalo dlouhé období, které vývoj konzervace i péče o archiválie ovlivnilo jak negativně, tak pozitivně. Negativně v tom slova smyslu, že nový systém bránil rozvíjející se spolupráci se západními zeměmi, které se nyní staly zeměmi nepřátelskými. Pozitivně v tom směru, že o písemnosti muselo být nějakým způsobem postaráno a konzervaci bylo potřeba budovat především na základě vlastní zkušenosti. Přes všechny překážky se dostala na vysokou úroveň. Přicházely osobnosti, které budou svými zásahy v dějinách péče o písemné dědictví zapsány černou tuší, ale i ty, které přinesly nové a pozitivní poznatky, o které se opírá i současnost.

Únorové události se pro mnohé staly odrazovým můstkem jejich další archivní kariéry, jiní naopak byli nuceni z archivů odejít. Při rozhodování o obsazování vedoucích míst nebyla často rozhodujícím kritériem odborná hlediska, ale politické názory a politická spolehlivost příslušného pracovníka. Personální, kádrovou i generační výměnu, ke které v archivnictví došlo, by bylo možné dokumentovat a doložit desítkami zajímavých a pohnutých osudů, z nichž některé byly až tragické a velmi bolestné. Mnoho šlechtických archivů a knihoven

³⁷ SKŘIVÁNEK, Ladislav. Archivní technika a konzervace. *Archivní časopis*. Praha, 1952, s. 5.

³⁸ Státní ústřední archiv byl zřízen k 1. říjnu 1954. Řízením archivnictví a s ním souvisejících kompetencí bylo Ministerstvo vnitra. Základem Státního ústředního archivu se staly fondy Ústředního archivu ministerstva vnitra a Archivu země české. Další písemnosti byly svěřeny do státních archivů – Moravskému zemskému archivu, Slezskému zemskému archivu a archivům krajským.

bylo po zabavení šlechtických majetků přemísťováno do nových, státem sjednocených institucí.³⁹ K zásadním změnám ve vedení archivu došlo v průběhu roku 1955, kdy byl například odvolán vedoucí nově zřízeného Státního ústředního archivu Josef Hron⁴⁰ a posléze i Josef Nuhlíček,⁴¹ vedoucí oddělení pro spravování bývalého Archivu země České a novým vedoucím archivu byl k 1. 4. 1955 jmenován Rudolf Rejman,⁴² dosavadní asistent katedry marxismu-leninismu Univerzity Karlovy. Vedoucím konzervátorů byl opět politicky vhodný, vzděláním snad knihař, pan Ramaisl. Vedoucím fotografické sekce, kam patřilo i konzervátorské oddělení, byl Ing. Pažout. Vlídny a milý člověk, který byl také záhy z funkce sesazen a přeložen do Univerzitní knihovny (Národní knihovna ČR), kde úspěšně vedl Technické oddělení reprodukce. Tyto politické machinace dosazováním neodborníků na tak důležité posty měly velmi negativní vliv nejen na chod a správu písemných památek, ale především artefakty samotné, neboť velmi často jako důsledek neznalosti a špatné orientace v problematice docházelo k chybným rozhodnutím nebo použití nevhodných a neověřených konzervačních zásahů.

Po odchodu pana Ramaisla v sedmdesátých letech přišel pan Ing. Martínek.

V roce 1945 do tehdy Státního ústředního archivu, přišel vyučený knihař pan Ladislav Skřivánek, člověk který neměl v oboru žádnou konzervátorskou přípravu a do konzervační dílny byl na vedoucí pozici dosazen jako politicky vhodný a záhy byl jmenován vedoucím oddělení Archivní techniky a konzervace. Dělnický kádr a spolehlivý člen strany byl 13. 6. 1951 pověřen vedením Ústředního archivu Ministerstva vnitra a v roce 1952 jmenován předsedou subkomise pro archivní konzervaci a techniku. Byl zastáncem komunistického režimu a velkým propagátorem sovětských metod: „*Až lidově demokratická republika umožnila rozvoj archivní techniky a konservace, ocenila namáhavou a dpovědnou práci praktiků a dala jim možnost uplatnit se podle schopností. Proto dnes jako všude u nás, ve státě spějícím k socialismu, jsou stavidla růstu a rozvoje i tohoto oboru plně zdvižena a my napravujeme to, co kapitalismus a války natropily na cenném archivním a dokumentárním materiálu. Vzorem nám jsou sovětsí technici – konzervátoři... zatím jen z kusých zpráv z odborných časopisů a literatury se dovídáme o jejich práci, která nás svou formou, konzervační technikou a použitím přístrojů udivuje.*“⁴³

³⁹ Roudnický archivář Karel Jeřábek (1899–1950) psychicky nezvládl násilný převoz archiválií a knih z majetku roudnických Lobkoviců a předání zámku armádě. Svůj život roku 1950 ukončil skokem s okna.

⁴⁰ Vedoucí Ústředního archivu ministerstva vnitra a první vedoucí (titul ředitele byl používán od roku 1967) nově vytvořeného Státního ústředního archivu. Z funkce odvolán v březnu 1955 a jmenován vedoucím I. oddělení (pro období ČSR a socialistickou výstavbu).

⁴¹ Jmenován novým vedoucím IV. oddělení (bývalý Archiv země české) jako vědecký pracovník, konzervátor 1. 10. 1954, z funkce byl přeložen na nově vzniklý post vědeckého výzkumného archivu.

⁴² Rejman odešel v roce 1967 v rámci mezinárodní výměny do Tanzánie na místo ředitele tamního Národního archivu.

⁴³ SKŘIVÁNEK, Ladislav. Archivní technika a konservace. *Archivní časopis*. Praha, 1952, s. 5.

Skřivánek se jako vedoucí konzervace a techniky v roce 1955 značnou měrou podílel na konzervaci listin Archivu České koruny, u nichž byla objevena plíseň. Zde se projevila Skřivánkova neodbornost a z důvodu změn barevnosti na listinách musely být práce zastaveny. „*Ačkoliv postrádal vzdělání, byl určitý čas i ředitelem Státního ústředního archivu, dnes Národního archivu a také vedoucím restaurování a foto tamtéž. Byl autorem řady tragických ošetření jak papírových, tak hlavně pergamenových listin i v jiných archivech. V nejhorším případě použil v roce 1955 cizí⁴⁴ neodzkoušenou recepturu na řadu pergamenových listin fondu Archivu české koruny, nejvzácnějších listin Národního archivu, dnes zařazených mezi Národní kulturní památky. Tyto listiny musely být po dlouhých výzkumech rekonzervovány.*“⁴⁵ To bylo důvodem sesazení z funkce a 31. 12. 1955 odešel pan Skřivánek paradoxně na vedoucí konzervátorskou pozici do nově vzniklé konzervátorské dílny pražského Klementina.

2.2 Knihovny

Knihovny byly a jsou v pořadí druhými institucemi shromažďujícími písemné památky, primárně knihy. Jejich vznik byl spojen se zakládáním kolejí pražské univerzity. Nejstarší knihovna byla založena v roce 1777, dnes Národní knihovna České republiky.⁴⁶ Knihovny, které nazýváme knihovnamy muzejními, mají ve svých sbírkách rovněž rukopisy, staré tisky a plošné materiály. Písemné památky se do muzeí dostaly z některých šlechtických, církevních a soukromých sbírek.

Personální změny v poválečném Československu se pochopitelně nevyhnuly ani knihovnám. Zakladatel a vedoucí později vzniklé (1953) konzervátorské dílny v pražském Klementinu Josef Vyskočil byl rovněž z politických důvodů nahrazen panem Skřivánkem, který

⁴⁴ Sovětskou (poznámka autorky).

⁴⁵ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jitkou Šejharovou. Praha 15. dubna 2018.

⁴⁶ Knihovny kolejí pražské univerzity vznikaly již ve 14. století. Byly utvářeny především dary významných osobností. Po sloučení jezuitského učení s Karlovou univerzitou byly knižní svazky z kolejí převezeny do Klementina. Po zrušení Jezuitského řádu byla dekretem ze 6. února 1777 Marií Terezií prohlášeno Klementinum za Věřejnou c.k. univerzitní knihovnu. V roce 1935 byla opět přejmenována na Národní a univerzitní knihovnu, po uzavření vysokých škol 1939 krátce na Zemskou a univerzitní knihovnu. Spojením několika velkých pražských knihoven v roce 1958 přejmenována na Státní knihovnu ČR. K původnímu názvu Národní knihovna České republiky se vrací v roce 1990, shromažďuje od historicky nejvzácnějších rukopisných knižních památek až po literaturu současnou, její součástí jsou také periodika.

Jako první knihovna v habsburské monarchii si právo povinného výtisku vymohla Univerzitní knihovna v Praze. Od roku 1782 sem odevzdávali povinný výtisk pouze pražští tiskaři, od roku 1807 pak tato povinnost platila pro všechny tiskaře z území Čech. První knihovnou na Moravě, která získala právo na povinný výtisk, se stala univerzitní knihovna v Olomouci v roce 1807. V určitých obdobích knihovna získávala povinný výtisk i ze Slezska.

První ředitel 1777–1778 František Josef Kinský. V pořadí třetím ředitelem byl Karel Rafael Ungár, který provedl první katalogizaci a vymohl pro knihovnu jeden povinný výtisk.

přišel ze Státního ústředního archivu. S retrospektivou by se dalo říci, že knihovny podléhající Ministerstvu kultury nebyly pod tak výrazným tlakem jako právě archivy, které patřily a patří pod Ministerstvo vnitra.

2.3 Shrnutí a současnost

Obtížné období pro ochranu písemností, archiválií ať již v podobě aktového materiálu, či knih kromě válečného období byla bohužel i léta poválečná, a to v podstatě až do roku 1989. Po dobu čtyřiceti let péče o památky všeobecně nepatřila k zásadním prioritám komunistického státu. Jejich zabezpečení – uložení byla žalostná, často byla na okraji zájmu těch, pro které byla důležitá pouze vedoucí pozice.

Prostory pro zabezpečení i uložení archiválií a knih byly často nedůstojné jak pro archiváře, tak pro pracovníky, kteří se o ně starali. Byla jimi bývalá skladiště, vojenské budovy a kláštery, tedy budovy církevní. V takových podmínkách museli konzervátoři a restaurátoři provádět očistu: „...ještě za Skřivánka, zavedl s rozhodnutím ředitele knihovny, že naše oddělení musí zajišťovat hromadnou a preventivní, ale i faktickou ochranu všech sbírkových fondů Národní knihovny i v mimopražských, stavebně a klimaticky naprosto nevyhovujících budovách a prostorech, bránili jsme se... na úkor své práce jsme toto prováděli, k dispozici jsme měli přenosné vlhkoměry, vypracovávali jsme z toho kritický posudek – že vlhkosti jsou nepřijatelné pro skladování archiválií, projevují se rozsáhlým napadením plísněmi. Přes všechny snahy jsme neprosadili posílení personálně o vyškolené pracovníky, kteří by fondy soustavně čistili mechanicky, museli jsme sami. Po dlouhém čase se podařilo prosadit uvolnění financí, abychom mohli najmout brigádníky, které jsme zaškolili a prováděli mechanickou očistu... byl to nekonečný boj, v západních zemích se již dávno vyvinuly a běžně vyráběly odvlhčovací přístroje... jedno takové pracoviště bylo v Nučicích, pracovní oděv byl bílý plášť... jiné ochranné vybavení jsme si museli obstarat do takových prostor v podobě plechového hangáru bez ohledu na roční období jak pro knihy – tak pro nás, kteří jsme museli tu desinfekci otrocky provádět nátěrem... existoval Lastanox, v té době byl doporučován, velice potichu se přicházelo na to, respektive ověřovací metody a odborná pracoviště to potvrzovala, ale politicky se to nemohlo zveřejňovat moc na plno, že je to nebezpečný prostředek pro lidský organismus.“⁴⁷ O vhodných podmínkách uložení v takových extrémních případech se nedalo ani mluvit, přestože již Vojtišek a Nuhlíček, ve třicátých letech 20. století na nutnost preventivní péče důrazně poukazovali: „...lze vytknouti pravidla pro jejich ochranu, jakož i pro opatření, aby se jakýmkoliv závadám předešlo... záleží především na tom, aby místnosti archivů a knihoven byly vhodné, aby měly dostatek světla a vzduchu... důležitější než-li stavební je stránka vnitřního zařízení... ani v nejlepších zařízeních nejsou

⁴⁷ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jiřinou Hanzlovou. Praha 29. září 2017.

*úředníci archivů zbaveni povinnosti, aby měli pilný dozor nad svěřeným materiálem... musí býti zavedeny pravidelné prohlídky místností i obsahu... materiál musí býti chráněn před přímým světlem slunečním...*⁴⁸

Nezájem a neaktivita ze strany státu se týkala ale především té části ochrany, kterou dnes rozumíme aktivní konzervaci. Nedostupnost cizojazyčné literatury, nemožnost či obtížnost poznávání západních ověřených metod, které v té době byly ve světě používány. Velké omezení bylo především v oblasti výzkumu. To vše se odvíjelo od poválečného uspořádání Evropy, kdy se Československo stalo součástí socialistického bloku. I v těchto těžkých letech byli pracovníci a odborníci, kteří se snažili prosadit skutečné potřeby péče a uchování archiválií. Na jejich objevy i zavedené metody, které často obtížně prosazovali, navazují i současné přístupy.

Prolomení přišlo až v 90. letech 20. století, kdy došlo k relativně rychlému pozitivnímu vývoji v archivech a knihovnách. Možnost vycestovat do zemí západního světa, nové finanční i materiálové vybavení. Pro archivaci a ochranu písemnosti byla vyvrcholením výstavba bloku archivních budov⁴⁹ na pražském Chodovci a s tím související budování konzervátorských a restaurátorských pracovišť. Současně byly postaveny další archivní budovy po celé republice jako např. v Brně. Řada již existujících archivů byla zrekonstruována a zmodernizována. Nové a prostorné ateliery byly vybaveny moderními zařízeními. Již Vojtíšek se ve svém odborném textu z roku 1932 zmiňuje o lokalitách pro budování nových archivů.

K výstavbě tolik potřebné Národní knihovny zatím nedošlo, ale byl rekonstruován a v současné době se stále rozšiřuje a modernizuje objekt v Hostivaři, Centrální depozitář, kam se v roce 1995 částečně přestěhovaly některé knihovní fondy, ale především zde bylo zřízeno rozsáhlé moderní restaurátorské pracoviště. Vybavením restaurátorských atelierů byl pověřen tehdejší vedoucí oddělení Jiří Vnouček, který ho vypravil na vynikající úrovni. *„Na co jsem skutečně pyšnej a co se myslím, že se dotáhlo v téhle republice je to, že jsme poměrně měli znalosti, věděli jsme co chceme a to je budování nových archivů, rekonstrukce okresních archivů, budování restaurátorských pracovišť... vybudování pracovišť na evropské úrovni, to myslím, že se povedlo.“*⁵⁰

Ing. Ďurovič a Jiří Vnouček, vedoucí konzervátorských a restaurátorských pracovišť, byli iniciátory výzkumné činnosti v průzkumu pergamenů, barevné vrstvy a nových konzervačních metodách a navázali tak na snahy pana Ing. Františka Martínka, který byl až do příchodu Michala Ďuroviče vedoucím 10. oddělení v tehdy Státním ústředním archivu v Praze, kam konzervační laboratoř patřila společně s fotografickým atelierem. Ač nestraník, stal se

⁴⁸ VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. Praha, 1932, s. 29–35.

⁴⁹ V komplexu jsou soustředěny Národní archiv České republiky, Archiv hlavního města Prahy a Státní oblastní archiv. Toto seskupení je pozitivem nejen pro komunikaci mezi archiváři a restaurátory, ale také vhodné řešení pro badatele.

⁵⁰ Z osobního rozhovoru autorky s doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopadu 2017.

Ing. Martínek vedoucím tohoto oddělení a zůstal zde až do svého odchodu do důchodu. Snažil se prostřednictvím oblastních archivů o rozšiřování počtu restaurátorských dílen a cíleně prosazoval, aby se s novými teoretickými i praktickými zkušenostmi vzájemně seznamovali restaurátoři, ale také správci sbírek, tedy archiváři a knihovníci. Snažil se o vzájemné propojení těchto zdánlivě oddělených profesí i o to, aby se odborná komunikace mezi konzervátory, restaurátory, historiky a správci fondů stala běžnou praxí. Pan Martínek byl iniciátorem výzkumu rekonzervace pergamenových listin Archivu České koruny a to ještě v období socialismu, což v té době bylo velmi obtížné, neboť se jednalo o aplikaci neověřené metody doporučené našim politickým spojencem a bohužel vzorem v ostatních oblastech. Ing. Martínek byl také autorem přípravného návrhu na nové pracoviště na Chodovci.

3 Vývoj konzervace na území Československa

Nevyhnutelně přicházela poškození písemných památek a knižních vazeb způsobená přirozeným stárnutím všech použitých materiálů, k němuž přispívala kvalita podmínek, kterým se při prvotním ukládání příliš mnoho pozornosti patrně nevěnovalo. Poškození vzniklá také manipulací s písemnostmi ať již v podobě badatelské činnosti, či při běžné práci samotnými správci fondů. K jejich tíživému stavu se postupně přidávalo zhoršující se ovzduší. To vše bylo impulsem k hledání možností, způsobů, prostředků a materiálů vedoucích k nápravě. Péči o archiválie, ve smyslu záchrany před negativními vlivy, se začali zabývat především samotní archiváři, knihaři a také chemici. Z řady z nich se pak stali první odborníci, kteří dali ochraně písemností jasný směr.

Nejstarší dosud známá zpráva o počátcích konzervace archiválií se vztahuje k Roudnické lobkovické knihovně. Pražský knihař Karel Šťastný pro ni v roce 1797 prováděl opravy vazeb a případné převazby u více než dvouseti svazků, mezi nimiž byly i pergamenové rukopisy.⁵¹

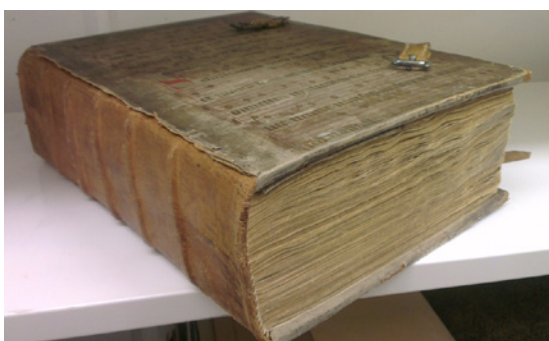
V roce 1802 se stal knihovníkem a archivářem lobkovického archivu strahovský premonstrát Jan Kašpar Boušek,⁵² který konal opatření ke zlepšení fyzického stavu knih a rukopisů. Všechny svazky zbavoval nečistot a prováděl konzervační zásahy, především na rukopisech. Zbavoval je hmyzu a červů natíráním terpentýnem.⁵³

⁵¹ RICHTEROVÁ, Alena. *Vývoj roudnické lobkovické knihovny na základě průzkumu archivních pramenů roudnických Lobkoviců*. Kandidátská dizertační práce. Karlova univerzita Praha, 1989, s. 81.

⁵² Jan Kašpar Boušek 1757–1828, mnich, knihovník a archivář, 1782–1801 působil ve Strahovské knihovně Premonstrátů, 1781–1828 Lobkovickém rodinném archivu a knihovně.

⁵³ RICHTEROVÁ, Alena. *Vývoj roudnické lobkovické knihovny na základě průzkumu archivních pramenů roudnických Lobkoviců*. Kandidátská dizertační práce. Karlova univerzita Praha, 1989, s. 101.

První oficiální popud ke konzervaci archiválií byl spojen s rokem 1869, kdy se tehdejší archivní adjunkt pražského městského archivu Dr. Josef Emler⁵⁴ obrátil na městskou radu se žádostí o opravu poškozených rukopisných městských knih. Poukazoval, že v městském archivu je více než 1720 rukopisů, kdy některé z nich dosahují stáří 500 let. Mnohé, že jsou používáním a neopatrným zacházením poškozeny a je nutno je opravit. Proto žádal na jejich opravu finanční prostředky.⁵⁵ Městská rada uvolnila částku 50 zlatých. Všechny práce provedl novoměstský knihař Eduard Fleissig pravděpodobně k vysoké spokojenosti archiváře, neboť 30. března 1870 žádal Emler o další dotaci. Tentokrát bylo ve Fleissigově dílně nebo v dílně na Staroměstské radnici za částku 100 zlatých opraveno 133 rukopisů. Emler věnoval stavu archiválií značnou pozornost a péči. Ve zprávě činnosti archivu za rok 1895 uvedl,

Obr. č. 1, 2 Rukopis číslo 988

Obr. č. 3, 4 Rukopis číslo 987

* Oba rukopisy opravovány Vladimírem Bukovičem

že poškozené rukopisy byly opraveny a opatřeny novějšími signaturami. Do konce roku 1896 bylo tímto způsobem opraveno na 400 rukopisů. Na těchto konzervačních zásadách pokračoval systematicky podle jejich stáří pracovník Fleissigovy dílny Vladimír Bukovič.

⁵⁴ Dr. Josef Emler, 1830–1899, historik a archivář. Na doporučení Františka Palackého nastoupil místo adjunkta pražského městského archivu po Karlu Jaromíru Erbenovi, který roku 1871 podlehl zánětu jater.

⁵⁵ Archiv hlavního města Prahy, 1861–1870, B 12/26.

Po Emlerovi se městským archivářem stal Dr. Jaromír Čelakovský⁵⁶ a následně Dr. Josef Teige.⁵⁷ Oba obětavě pracovali na sledování stavu archiválií i jejich záchraně.

Vladimír Bukovič byl považován za nejlepšího konzervátora⁵⁸ v Praze a konzervoval také Zemské desky.

Obr. č. 5 Dr. Josef Emler

Obr. č. 6 Dr. Josef Teige

Obr. č. 7 prof. JUDr. Jaromír Čelakovský

Obr. č. 8 Dr. Václav Vojtíšek

3.1 První archivní konzervační dílny

Josef Teige si velmi silně uvědomoval potřebu soustavné péče o fyzický stav archiválií. Proto požádal městskou radu o povolení zařídit konzervační dílnu. V roce 1910 vyzval Vladimíra Bukoviče, aby o místo konzervátora požádal. Ve své naléhavosti na zřízení tohoto postu i konzervační dílny Teige uvedl, že připojením předměstských obcí⁵⁹ k Praze se počet archiválií zvýší a bude tedy potřeba více pracovních sil. Rovněž předjímal potřebu nástrojů pro desinfekci archiválií. Vladimír Bukovič byl na místo konzervátora přijat 1. února 1911.

Od listopadu 1909 působil v archivu jako pomocná síla absolvent pražské univerzity Václav Vojtíšek a po dosažení doktorátu byl od listopadu 1911 přijat na místo druhého adjunkta pražského městského archiváře. Zájem o archiválie se stal Vojtíškovým životním posláním. Stal se blízkým spolupracovníkem Bukoviče, jehož kvality byly vysoce hodnoceny jak

⁵⁶ Na místo adjunkta byl J. Čelakovský zvolen jako mladý právník společně s Elmerem, následně po jeho smrti roku 1896. Archiv vedl dalších deset, pák požádal o penzionování, ale do archivu jako badatel docházel až do své smrti.

⁵⁷ Josef Teige (1862–1921), byl absolventem práv a Rakouského institutu, zabýval se dějinami středověku a dějinami topografií Prahy. Dva roky pracoval jako stipendista v Instituto austriaco di studi storici ve vatikánských archivech, kde se zabýval hlavně papežskou korespondencí s českými panovníky. Roku 1896 nastoupil do Archivu města Prahy, kde se archivářem z pozice adjunkta stal v roce 1906, pracoval v archivu až do smrti. Od roku 1907 byl ředitelem Archivu s titulem archivář hlavního města Prahy, od téhož roku dopisujícím členem 1. třídy České akademie věd a umění. Přispíval do Ottova slovníku, vydával Sborník příspěvků k dějinám Prahy a roku 1902 byl jmenován mimořádným členem Královské české společnosti nauk.

⁵⁸ V té době byl používán pouze výraz konzervátor, i když z dnešního pohledu prováděl zásahy restaurátorské.

⁵⁹ HOLEC, František. Zápas o velkou Prahu. *Pražský sborník historický*. Praha, 1869–1970, s. 117–136.

Čelakovským, tak Teigem. Vojtíšek pečlivě studoval všechnu dostupnou odbornou literaturu, všechny teoretické závěry i nové postupy, které ověřoval společně s Bukovičem v praxi. Jejich spolupráce byla velmi plodná, ale krátká, archivní knihař Vladimír Bukovič 12. srpna 1914 zemřel.

Bukovičova smrt a navíc první světová válka znamenaly pro další rozvoj konzervace velkou ztrátu a omezení snah zvýšit konzervační úsilí. Vojtíšek se snažil využít svých dosavadních teoretických i praktických zkušeností nabytých po boku Bukoviče v přednášce o konzervaci archiválií na Druhém sjezdu na ochranu památek v září 1913 v Praze.⁶⁰

Obr. č. 9 Zestárlý Václav Vojtíšek při studiu v archivu

Přebrání úřadu vedení Archivu hlavního města Prahy v roce 1921, po Teigově smrti, umožnilo Vojtíškovu pokračovat v jeho konzervátorském úsilí jak v činnosti praktické, tak teoretické. Postupně se stal významným teoretikem konzervace, poprvé u nás definoval pojem konzervace: „*Konzervace podává prostředky a metody, jimiž lze polepsiti stav archivních památek, ať z kterýchkoliv příčin poškozených a chátrajících, a učí, co třeba konati, aby nové písemnosti nebraly lehce zkázu na škodu zájmů správních i vědeckých.*“⁶¹ V roce 1924 by zakoupen elektrický vysavač prachu a byla ustanovena stálá síla k udržování čistoty archivu. Téhož roku se pracovníci archivu zúčastnili fotografického kurzu uspořádaného Dr. Vojtíškem.

⁶⁰ Zprávy II. sjezdu na ochranu památek v Praze, 27.–28. září 1913, Praha 1913.

⁶¹ Věstník svazu čs. měst 14, Praha, 1926, s.14.

Do služeb městského archivu nastoupil Václav Šťovíček,⁶² který se pod Vojtíškovým vlivem kolem roku 1923 začal zabývat konzervací archiválií a brzy prokázal pro tyto práce mimořádný smysl. Pochvalně se o něm vyjadřoval sám Vojtíšek. Na jeho doporučení byl Šťovíček vyslán Ministerstvem školství a národní osvěty v srpnu 1925 do Drážďan,⁶³ aby se zdokonalil ve vědomostech o metodách konzervace archiválií. Vojtíšek, v té době již Státní archivní inspektor pro Čechy,⁶⁴ si uvědomoval, že jedna konzervační dílna (vedena stále spíše jako knihařská) v městském archivu nestačí a navrhl Ministerstvu školství a národní osvěty, aby zřídilo konzervační dílnu při Archivu země České⁶⁵ a současně také usiloval o zřízení dílny v pražském městském archivu.

Tak v roce 1924 byl k archivu připojen městský fotografický ateliér a 30. října 1925 byla usnesením městské rady při archivu zřízena řádná konzervační laboratoř, první československá konzervační dílna, kterou ministerstvo školství pravidelně finančně podporovalo.

Konzervací archiválií byl pověřen Václav Šťovíček, který se značnou měrou o zřízení dílny zasloužil. Elektrickými podniky bylo do dílny instalováno galvanoplastické zařízení na odlévání pečeti. Jako pomocného knihaře dostal počátkem února roku 1926 Emanuela Poláka.

Šťovíček byl inteligentní, nesmírně pracovitý a svědomitý. Společně s těmito vlastnostmi a zkušenostmi získanými v drážďanských konzervačních ateliérech se v polovině dvacátých let stal pravděpodobně nejlepším konzervátorem⁶⁶ v českých zemích. Jeho galvanoplastické odlévání pečeti vzbudilo takovou pozornost, že na žádost Ministerstva zahraničí odléval pečeti českých panovníků pro prezentaci ČSR na velkých výstavách v zahraničí. O jeho mimořádné pracovitosti a schopnostech rovněž svědčilo, že pro něho Vojtíšek pravidelně žádal finanční odměnu. Velké pracovní nasazení a nevětraná konzervační dílna se negativně podepsala na Šťovíčkově zdraví. Silné oslabení zraku se výrazně projevilo na jeho nervovém stavu. Proto byl v březnu roku 1932 přeložen do městského muzea a v roce 1935 pen-

⁶² Václav Šťovíček nar. 1879, absolvent malostranské vyšší reálky, přijat do služeb pražské obce jako písař v roce 1900. Po roce na vlastní žádost odešel a po té se znovu vrátil v roce 1911. Roku 1922 přešel do dnešního Archivu hlavního města Prahy.

⁶³ Hlavní saský archiv v Drážďanech, ředitel Dr. O. Posse. Ze zprávy podané Ministerstvu školství 25. září 1925 pod č.j. 116285/25, se Šťovíček seznámil s čištěním, vysušováním, spravováním poškozených listin, uzavíráním poškozených listin do želatinových fólií, používáním japonského papíru, pořizováním odlitek pečeti galvanoplastickou technikou, desinfekci, fotografickými postupy.

⁶⁴ Vojtíšek jmenován Ministerstvem školství a národní osvěty státním archivním inspektorem a to výnosem čj. 93285/24 -V, 8. srpna 1924. Jeho úkolem bylo zjišťovat stav městských, obecních, církevních, muzejních a soukromých archivů a snažit se o jejich zabezpečení.

⁶⁵ Dnes součást Národního archivu, pracoviště na třídě Milady Horákové.

⁶⁶ Šťovíčkovy práce byly zveřejněny na výstavě české zemské samosprávy v Mladé Boleslavi roku 1927, o rok později na výstavě soudobé kultury v Brně, kde měl v pavilonu města Prahy vlastní expozici s ukázkami archivních fotografických prací, různých konzervačních technik, způsobů odlévání pečeti. Expozice byla kladně hodnocena v odborných kruzích i v odborné literatuře.

zionován. Na jeho místo v roce 1932 přišel Václav Hlavsa,⁶⁷ archivář a knihovník. Rychle se vypracoval a brzy prováděl sám konzervační práce. V roce 1935 bylo technické vybavení konzervační dílny zdokonaleno a došlo k opravě nejstarší knihy psané na papíře, Městské knihy pražské z roku 1310.

O tehdejším vybavení konzervační dílny je známo velmi málo, neboť při požáru Staroměstské radnice 8. května 1945 shořela registratura i dílna archivu z první republiky. Na konzervační praxi do roku 1938 odkazují publikované práce Dr. Václava Vojtíška a PhDr. Josefa Nuhlička.⁶⁸

V roce 1945, se Vojtíšek znovu ujal řízení Archivu hlavního města Prahy a to v Clam-Gallasově paláci,⁶⁹ v Husově ulici číslo 20, kam se archiv přestěhoval. Zde se již Vojtíškovu nepodařilo dílnu v původním rozsahu obnovit.⁷⁰

V roce 1923 bylo i Vojtíškovou zásluhou odsouhlaseno Českým zemským správním výborem zřízení atelieru pro fotografování a konzervování archiválií při zemském archivu. Ateliér pracoval ve špatných prostorách bez denního osvětlení a v místnostech bez vody. Ke zlepšení došlo v roce 1924, kdy se archiv přestěhoval do nové budovy na dnešní třídě Milady Horákové. Dokladem prováděných zásahů jsou zprávy uložené v registru bývalého zemského archivu.

Obr. č. 10, 11 Nově zřízené atelieru pro konzervaci a fotografování Státního ústředního archivu v budově filiálky zemského archivu v Bredovské ulici, dnešní ulice Politických vězňů, fotoarchiv národního archivu ČR v Praze

V roce 1936 byly zahájeny konzervační práce v nově založené dílně Archivu Ministerstva vnitra. Jedním z možných důvodů vzniku dílny mohl být již tehdy nepříznivý stav fondu desek zemských. Tato dílna sídlila ve Valdštejnské ulici odkud se ze stísněných podmínek

⁶⁷ PhDr. Václav Hlavsa, 1905–1986, český archivář a knihovník, ředitel Archivu a Muzea hlavního města Prahy v roce 1948.

⁶⁸ PhDr. Josef Nuhliček, 1910–1977, 1941–1945 působil v Městském archivu v Kutné Hoře, věnoval se práci a redakční činnosti v archivnictví, 1949–1955 a 1966–1974 ředitelem Státního oblastního archivu v Praze. Byl autorem řady odborných článků a příspěvků v archivních časopisech.

⁶⁹ Zde byl Archiv hlavního města Prahy až do výstavby nového archivního objektu na Chodovci v roce 2004.

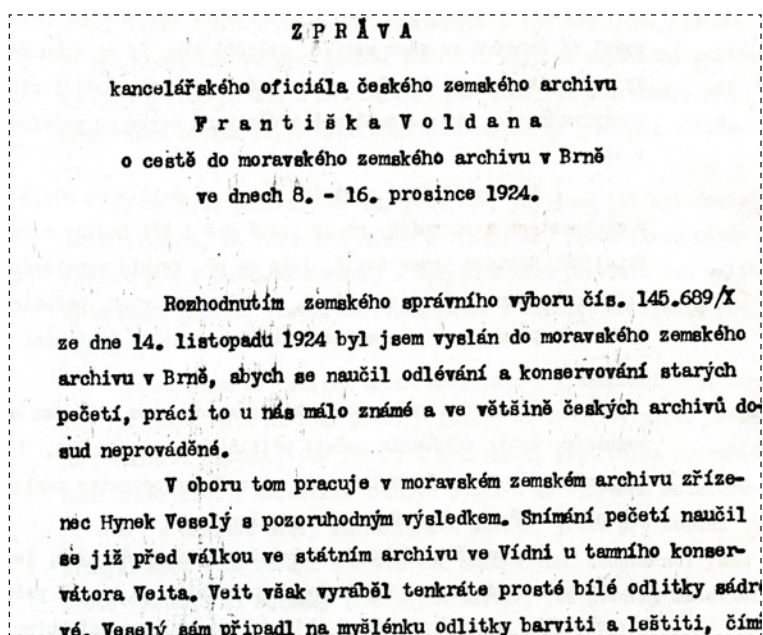
⁷⁰ NUHLÍČEK, Josef. O vývoji a současném stavu konzervace archiválií v Československu. *Archivní časopis*. Praha, 1960, str. 143.

přestěhovala do zrekonstruované budovy v Karmelitské ulici.⁷¹ V roce 1949 byla konzervační laboratoř vybavena desinfekční komorou, instalováno bylo odsávací zařízení pro digestoř.

Vznik první konzervační dílny v Moravském zemském archivu je datován již rokem 1906, kdy 1. února téhož roku přijal tehdejší ředitel archivu Berthold Bretholz knihaře a pozdějšího konzervátora Hynka Veselého. Veselý se jako první v rakouských zemích započal zajímat o poškozené listiny a rukopisy. Pro tuto činnost oslovil chemiky z brněnské německé Vysoké školy technické. Ještě před válkou se učil ve Státním archivu ve Vídni u konzervátora Veita odlévání pečeti. Veitovo prosté vytváření sádrových odlitků Veselý zdokonalil o dobarvování a leštění. Vynalezl způsob výroby kopií.⁷²

3.1.1 Činnost archivních konzervačních dílen

Do založení knihovní konzervační dílny v pražském Klementinu, tedy roku 1953, veškeré konzervační zásahy nejen na archivních dokumentech, ale také na fondech knižních prováděli konzervátoři v archivech. Podstatný je také fakt, že veškerou konzervační činnost prováděli nikoliv jako hlavní, ale primárně se museli věnovat práci archiváře. V této době zabezpečovali konzervační zásahy Vojtišek a Šťovíček v Městském archivu v Praze a Archivu hlavního města Prahy. Hlavním archivářem a pravděpodobně i konzervátorem zemské-

Obr. č. 12 Výňatek zprávy o pracovní návštěvě v Moravském zemském archivu

⁷¹ Zde později sjednocený a přejmenovaný archiv na Státní ústřední archiv a později Národní archiv sídlil do roku 2004.

⁷² Národní archiv, Zpráva kancelářského oficiála Českého zemského archivu Františka Voldana o cestě do Moravského zemského archivu v Brně. Ve dnech 8.–16. prosince 1924.

ho archivu byl František Voldan.⁷³ Navíc pracovali i pro mimopražské archivy. Vyplyvá to z historických doležených zpráv o stavu konzervčních zásahů od roku 1924, který byl rokem vzniku konzervační dílny při zemském archivu. I když vzhledem k současným znalostem a zkušenostem, ale také často negativním a jen těžko napravitelným dopadům použitých metod, hodnotíme zásahy jako málo promyšlené a nahodilé, je potřeba si uvědomit, že se jednalo o snahu, jak řešit vzniklou situaci kolem poškozených písemných památek.

František Voldan byl kancelářským oficiálem Českého zemského archivu a na zprávách o konzervační činnosti se jeho jméno objevuje až do roku 1954, kdy došlo ke spojení Českého zemského archivu, Archivu koruny české a Archivu Ministerstva vnitra do Státního ústředního archivu. Dle dochovaných záznamů Národního archivu, roční zprávy o činnosti archivu Voldán vypracovával pravidelně a jeho podpis nesou až do roku 1951. Je pravděpodobné, že měl spolupracovníky, ale jejich počet ani jména se v záznamech nevyskytují. S největší pravděpodobností ale konzervační zákroky prováděl sám. Ve zprávách pravidelně vykazoval kolik hodin a v kterém měsíci věnoval pracím v konzervačním ateliéru, a to kromě úřednické povinnosti. Uváděl také na jakých konkrétních materiálech konzervační zásahy prováděl.

V roce 1931 bylo pracím v atelieru věnováno úhrnem 819 hodin vesměs v čase mimouřdním, a to v lednu 85 hodin, v únoru 66, v březnu 70, v dubnu 90, v květnu 71, v červnu 96, v srpnu 95, v září 67, v říjnu 57, v listopadu 56, v prosinci 67 hodin. Z celkového počtu připadá na práce pro ústavy státní 558 hodin, na český zemský archiv a jeho klienty 261 hodina.

V tomto roce zabraly valnou většinu činnosti práce fotografické. Atelier vyhotovil úhrnem 2.242 fotografických snímků, totiž 1.959 snímků zrcadlových, 62 negativy, 221 kopií, z čehož připadá na český zemský archiv a jeho zákaznictvo 213 snímků zrcadlových, 39 negativů, 133 kopií. Vedle toho 3 kolorované odlitky pečetí.

Obr. č. 13 Ukázka výkazu hodin a práce Voldanovy konzervační dílny⁷⁴

Ze zpráv také vyplyvá, že konzervační zásahy i opravy knih prováděli nejen na materiálu uloženém ve fondu Zemského archivu, ale také na materiálu z ostatních archivů, státních

⁷³ František Voldan byl činný v zemském archivu od roku 1913 do roku 1953, kdy odešel do důchodu. Ve dnech 8.–16. prosince 1924 vyslán zemským správním výborem do Moravského zemského archivu v Brně, aby se naučil odlévání a konzervování starých pečetí s odůvodněním, že to byla poměrně nenámá činnost a ve většině českých archivech neprováděná. V Moravském zemském archivu se tímto oborem s dobrými výsledky zabýval Hynek Veselý, knihář a konzervátor. Nejprve se učil odlévat pečetě přitíštěné na papírové podložce a poté pečetě zavěšované. Z archivu si mohl Voldan odvézt vlasnoručně odlité pečetě, aby mohl svoji práci předložit ředitelství Českého zemského archivu, Národní archiv, zprava ze 17. prosince 1924.

⁷⁴ Národní archiv, „Zpráva o reprodukčním a konzervačním atelieru při Českém zemském archivu za rok 1932“.

historických ústavů a knihoven s připojením doporučených podmínek pro správné uložení písemných dokumentů.

V Praze dne 1. srpna 1950.	K podlepování map plátnem ho nejlépe čerstvě uvařený, nepřilíš škrob /škrobový maz/. Lepivost lz šiti nepatrným množstvím rozvařen procezené gelatiny. Proti plesniv zajistí se škrobovina na několik přísadou několika kapek /8 až 10 do 1/2 litru mazu/ formaldehydu, se lepidlo ještě za tepla dobře p
dne 25	Rozumí se, že restaurované r musí se chovati v suchu a že se ne šují na zeď, kde by určitě vlhly.
Došlo od P. O. Ghlásek, archivář	
č.j. Hellichovo muzeum Poděbrady	
Dřívější spisy:	
Pozdější spisy:	
Opsáno: 1.VIII.50.Stejsk.	
Za správnost:	
Vypraveno: 1. VIII 1950 M	
Hellichovo muzeum Poděbradska	
Poděbrady.	

Obr. č. 14, 15 Část záznamu se žádostí o odbornou radu dokládající existující spolupráci mezi archivy a muzei (Muzeum v Poděbradech žádá Státní ústřední archiv)

Konzervační ateliér se věnoval i činnosti reprodukční – fotografování rukopisů (v současné terminologii fotodokumentaci), pořizováním a uchovávání pozitivů i negativů. Konzervátoři Českého zemského archivu v Praze se také věnovali průzkumu a konzervačnímu zásahu na archiváliích Pražského hradu.

Ve smyslu posledního odstavce výnosu ministerstva školství a národní osvěty č.j. 12.458/27-V ze dne 10.II.1927 zaslala správa archivu pražského hradu prostřednictvím státního historického ústavu první zásilku archiválií býv. dvorské komory /č.j.713/27 archivu pražského hradu/ za příčinou konservování v ateliéru při českém zemském archivu. - Zásilka došla 24.VI.1927.

Konzervační práce byly prováděny podle ustanovení č.j.

V Praze dne 23. března 1929.

J. J. J.
oficiál čes. zem. archivu,
správce ateliéru.

Obr. č. 16 Část zápisu dokládající spolupráci na konzervaci archiválií s Pražským Hradem⁷⁵

⁷⁵ Národní archiv, „Zápis o zpracování první zásilky bývalé Dvorské komory z Archivu Pražského hradu v koservačním kabinetě při Českém zemském archivu.

Voldan se zajímal o účinnost a neškodlivost používaných látek a prostředků jako například Beturlaku, kdy dával vzorky k přezkoumání. Opíral se o Vojtíškovy publikované zkušenosti a vycházel z nich. V letech 1934–1940 Voldan vyhotovil celkem 31 012 snímků (činnost konzervátora-restaurátora knihaře byla spojena s fotopracemi), zkonzervoval a opravil na 2000 listů a listin, 300 rukopisů, 400 plánů, 40 knih a 400 odlitků pečetí. Opravy knih byly prováděny v knihařské dílně.

Pro domo: Pan Čeněk Vítkovský, zástupce
fy Thurm & Beschke ve Vysočanech, žá-
dá za dobré zdání o konzervačním laku,
jehož vzorek dala námst k dispozici, pa-
trně k účelům reklamním.

Lak nemá dosud ani jména ani obchodní značky a jeho sl
je dosud tajemstvím výrobce. Lučební rozbor nemůžeme sami p
děti. Proto případné dobrozdání musilo by se vyhnouti všem
pokladům pro futuro. Jinak, myslím, mohli bychom firmě vyho
alespoň tím, že bychom popsali vlastnosti výrobku, jak se je
při práci samotné. To jsem p. Vítkovskému vyložil a slíbil
předložiti věc ředitelství.

26.III.35.

Videat: Budiž předloženo panu řediteli!

Obr. č. 17 Část záznamu, ve kterém Voldan žádá o prozkoumání Beturlaku

Archiváři-konzervátoři zabezpečovali a připravovali také předměty pro výstavní účely a starali se o odborný výklad pro návštěvy a exkurze, zúčatňovali se odborných setkání. „...účastnil jsem se sjezdu archivních a knihovních konservátorů v lékařském domě 29. července⁷⁶ 1950. Zvolenému tam výboru (Skřivánek, Vyskočil, Dr. Sameš) předložil jsem později seznam konzervačních potřeb pro náš archiv na dobu dvou let a jednal jsem s Vyskočilem o dodávce dřevoprostého papíru⁷⁷... Pro výstavní oddělení Ministerstva financí jsem vyčistil, vyžehlil a částečně opravil 453 kusy reprod. dřevorytin. Pro výstavu archivu pro dějiny průmyslu jsem napnul na plátno dva rozedrané plány... vytvořil jsem 5 posudků na závěsy pečetí... odborný výklad návštěvníkům archivu jsem dával 13krát... služby ve studovně jsem držel 22krát...“⁷⁸

Archiváři-konzervátoři poskytovali také pomoc a předávali své zkušenosti kolegům z mimopražských archivů: „... pan Václav Türk, zaměstnanec Státního oblastního archivu v Českém Krumlově, zúčastnil se ve dnech 10.–18. března 1952 jak běžných tak ukázkových

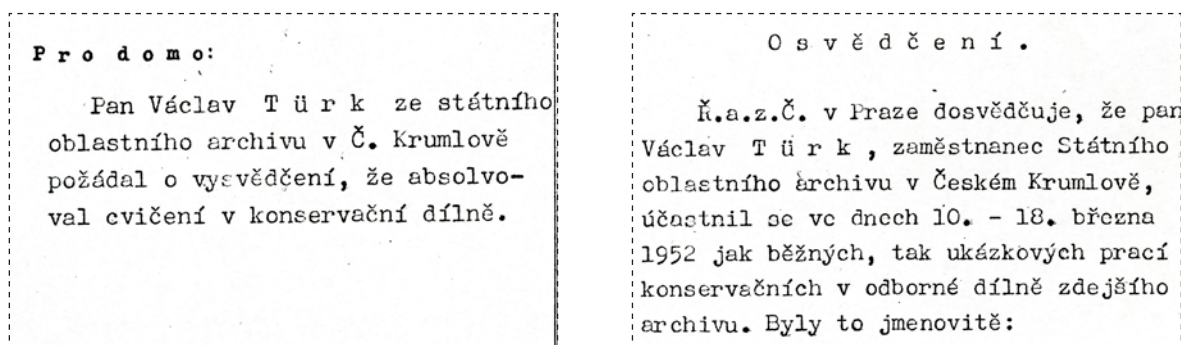
⁷⁶ Konference svolána kromě jiného z důvodu naléhavé potřeby založení studijního oboru „Konzervování knih“.

⁷⁷ V rámci společných nákupů se pak konzervační dílny knihovní i archivní o materiál dělily, „Zápis o přepuštění části materiálu Archivu země české z 27. července 1951“.

⁷⁸ Národní archiv, „Výkaz služby Františka Voldana za rok 1950“.

prací konservačních v odborné dílně zdejšího archivu...“⁷⁹ Poskytovali rovněž pomoci při dotazování a konfrontaci názorů.

Obr. č. 18, 19 Ukázka o spolupráci a předávání si zkušeností mezi archivy (stáž)⁸⁰

Podobným způsobem s největší pravděpodobností fungoval rovněž Archiv hlavního města Prahy. Takového historické záznamy do roku 1945 se bohužel nedochovaly a to vzhledem k již výše zmíněnému požáru Staroměstské radnice v roce 1945.

3.2 První knihovní konzervační dílna

Náš nejvýznamnější teoretik a praktik v otázkách konzervace první poloviny 20. století, univerzitní profesor Václav Vojtíšek, zahrnoval do péče a konzervaci archiválií rovněž knihovní fondy. Podle Vojtíška konzervace zkoumala příčiny škod archiválií na starých listinách a rukopisech, tištěných knihách a jejich vazbách, na rytinách, kresbách atd. a jejich nápravu.

Nejstarší knihovnou na našem území a tedy místem, kde byly shromažďovány a ukládány nejstarší a nejcennější rukopisy a staré tisky, mapy, plány listiny, grafiky, byla dnešní Národní knihovna České republiky. U knihovních sbírkových fondů se jednalo nejen o poškození papírové podložky, ale také samotných knižních vazeb. Vedla k potřebě, obdobně jako tomu bylo v archivech, zakládat pracoviště na jejich záchranu. Doposud péči a ochranu o knihovní fondy zabezpečovali konzervátoři archivů. V roce 1948 byl na základě doporučení ředitele Knihovny Národního muzea jmenován Ústředním konzervátorem a restaurátorem nad knižními fondy Státních vědeckých knihoven se sídlem v Národní univerzitní knihovně Josef Vyskočil.⁸¹ To již bylo období, kdy se o historické knižní fondy zajímal, studoval dostupnou

⁷⁹ Národní archiv, „Osvědčení o účasti na konservačních pracích v Archivu země české“.

⁸⁰ Národní archiv, ze dne 18. března 1952.

⁸¹ Ke knihařskému řemeslu, jímž byl Vyskočil (vystudovaný bankovní úředník) zcela fascinován, se dostal prostřednictvím svého staršího bratra. Učil se v dílně knihaře Antonína Tvrdeho ve Spálené ulici v Praze. Vyskočil zde ve svém volném čase pracoval jako volontér a učil se knihařskému řemeslu. V roce 1920 se zde seznámil a s Ottou Blažkem, který se v Tvrdeho dílně rovněž učil řemeslu. Mezi Blažkem a Vyskočilem se vytvořilo doživotní přátelství. Josef Vyskočil se poprvé s restaurováním setkal ve třicátých letech, kdy již se svojí manželkou pracoval pro knihovnu benediktinů v Břevnově.

odbornou literaturu a pracoval na opravách knih, i když soukromě. Od roku 1950, kdy byla založena Ústřední konzervační dílna Státních vědeckých knihoven, začal pan Vyskočil „ve dvou místnostech podobných více skladištím druhou kapitolu svého života – cestu profesionálního restaurátora knihaře. Když byl v roce 1964 dán do výslužby, zůstává za ním vzorná restaurátorská dílna a laboratoř, zásoba veškerého speciálního materiálu a hlavně plný počet odborně vyškolených pracovníků. V roce Vyskočilova odchodu měla dílna mezinárodní pověst.“⁸² Tak se rovněž knihovna – knihovny – začaly podílet na formování nového oboru, kterému byly dány základy na konci 19. století. V roce 1953 byl Vyskočil za knihovny pověřen podílet se na vzniku první restaurátorské dílny v pražském Klementinu.

„Až do roku 1958, kdy nastoupili první odborně vyškolení restaurátoři, pracoval J. Vyskočil v konzervační dílně společně s knihařem Karlem Schneidrem, veselým a skromným člověkem, který po všechna léta byl Vyskočilovi oporou. Karel Schneider, který se pak pod vedením pana Vyskočila přeorientoval na restaurování historické knižní vazby. A pak tam byl pro laboratoř, ale jen se středoškolským vzděláním, chemik pan Sedlecký.“⁸³

Obr. č. 20 Josef Vyskočil

„... pan Vyskočil odešel do důchod a nastoupil tam pan Skřivánek na několik let. Po několika letech jsem byla oslovena, zda bych se nechtěla ujmout vedení s tím, že pan Skřivánek odchází na funkci, ředitele Technického odboru. A to již pracovní zaměření pana Skřivánka byla jinde.“⁸⁴

Paní Jiřina Hanzlová vedla oddělení konzervace tehdy Státní ústřední knihovny ČSR od roku 1970 až do roku 1992, kdy odešla do důchodu.

⁸² VYSKOČIL, Tomáš. „Josef Vyskočil – sto let od narození“, *Knihařský Bulletin*, 2/1999, s. 19–21, nakl. ARCUS.

⁸³ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jiřinou Hanzlovou. Praha 29. září 2017.

⁸⁴ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jiřinou Hanzlovou. Praha 29. září 2017.

3.2.1 Konzervační laboratoř v Národní knihovně

Do roku 1961 prováděl všechny konzervační zásahy na papírové a pergamenové podložce Josef Vyskočil společně s chemikem panem Sedleckým. Pro zpevnění papíru používali: „*tzv. hydrofobizaci, polymethylmetakrylát lázeň, do které se listy vkládaly a vyjmutím se listy sušily zavěšováním na šňůry. Byly to silné silonové šňůry a při pokojové teplotě a větrání samozřejmě se to nechalo uschnout.*“⁸⁵

Za svého působení: „*... to měl teda Skřivánek jako svůj zlepšovák s nějakým chemikem, se kterým spolupracoval přespolně, ten se jmenoval Salz, to byla spíše jeho zásluha, on byl opravdu chemik odborník a ten vymyslel regnal, který také apretoval papír a oživil barvy.*“⁸⁶ Regnal se začal používat i jako konsolidant.

„*Krátce potom musel odejít do důchodu pan Sedlecký a nastal problém, že se v té době nedařilo rychle najít pracovníka, erudovaného chemika pro tento problém – konzervovat papír, kůži, pergamen. Trvalo to nějaký čas a posléze se podařilo najít chemika sice z polygrafie, ale velice tvůrčího výzkumného pracovníka, jménem Bruno Höge.*“⁸⁷ S příchodem pana Högeho se ve Státní ústřední knihovně nastartovala výzkumná činnost. Období padesátých let mělo stejně jako ostatní obory pro výzkumnou činnost velmi ztížené podmínky. Západní odborná literatura byla téměř nedostupná. Získávání informací o metodách, které již byly v západních zemích vyzkoušeny a doporučeny bylo možno pouze z těžko získaných odborných časopisů. To, aby českoslovenští konzervátoři byli vysláni na stáž do jiných než socialistických zemí, bylo zcela nemožné. Nebylo tedy jiné cesty, než začít po vlastní linii, neboť zkušenost a praxe ukázaly, že dosud používané prostředky jako zaponový lak, beturlak ani relativně nová metoda laminace papírovou podložku před předchozího odkyselení neuchrání. „*Pan Höge se toho ujal. Museli jsme doplnit potřebné laboratorní vybavení, měřicí přístroj na kyselost a ze západních odborných časopisů jsme se dočetli jakými recepturami a metodami se kyselý a křehký papír, sežloutlý nejen vizuálně... bylo potřeba zavést vodní odkyselovací lázně papíru a to znamenalo rozebrání knižní vazby a knižního bloku na jednotlivé listy a kromě v první řadě čištění papíru mechanicky, byly podrobeny jednotlivé listy papíru vodným roztokům odkyselovacím... papír byl zbaven apretace, klížení a musel ji získat zpět, ale to už jsme používali nikoliv látky typu hydrofobizace, ale tzv. celulosu, chemicky vyráběnou pod názvem Tylosa.*“⁸⁸ Používání odkyselovacího Barrowova roztoku předcházelo u nás pro odkyselení použití roztoku sody Boraxu. „*... co se týče odkyselování, tak se požívalo, no ono to nebylo až tak účinný, ale hodně se tam používal borax, používal se tam vysráženej uhličitan vápenatej a hořečnatej, se udělala taková suspenze, a pak vím,*

⁸⁵ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jiřinou Hanzlovou. Praha 29. září 2017.

⁸⁶ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jiřinou Hanzlovou. Praha 29. září 2017.

⁸⁷ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jiřinou Hanzlovou. Praha 29. září 2017.

⁸⁸ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jiřinou Hanzlovou. Praha 29. září 2017.

že jsme tam vlastně s Brund'ou [Bruno Höge] začali dělat Barrowa, což se prakticky používá dodnes.“⁸⁹

Obr. č. 21 Paní Jiřina Hanzlová a Eliška Zimová při práci

V socialistickém systému existovala tzv. Rada vzájemné hospodářské pomoci (dále jen RVHP), prostřednictvím které mohly socialistické spřátelené země spolupracovat. „...a dokonce i přední knihovny jako byla ta naše, měly uzavřeny dohody o spolupráci a takto jsme mohli vycestovat přímo, na nejen jakousi návštěvu, alespoň na několikadenní stáž do těchto ústavů. Velkým přínosem byla návštěva Lipska (NDR), kde pracovník... propracoval a založil metodu restaurování velmi se rozpadajícího papíru ať už korozí, nebo silným napadením plísní, štěpením... toto pracoviště nám vyšlo vstříc a pan Höge a já jsme mohli vycestovat do Lipska a tam si to nechat předvést, a do jisté míry se to naučit. Dokonce pak bylo možné pozvat tohoto pracovníka do Prahy, což pan Höge úspěšně využil a během nějakého času byla tato metoda i jeho zásluhou propracována úplně na běžné využívání.“⁹⁰ Metoda u nás byla uplatňována na nejvíce narušenou papírovou podložku asi od roku 1975.

Obr. č. 22 Bruno Höge při štěpení papíru v NK ČR

Obr. č. 23 Bruno Höge s kolegy z NK ČR

⁸⁹ Z osobního rozhovoru autorky s panem doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopadu 2017.

⁹⁰ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jiřinou Hanzlovou. Praha 29. září 2017.

Podobným způsobem došlo i k návštěvě dnešní Národní knihovny v Budapešti, kde maďarská konzervátorka Ildikó Kozocsa vypracovala metodu dolévání pergamenu. Tuto metodu bylo možné převzít a aplikovat v našich archivech a knihovnách.

Vycestování do kapitalistických zemí bylo opravdu velmi obtížné. „Snazší“ to možná o něco bylo u institucí jako byly knihovny, neboť jak již bylo zmíněno, patřily pod Ministerstvo kultury na rozdíl od archivů, které všechny byly pod Ministerstvem vnitra: „...do dneška si na to vzpomínám, vlastně díky paní Hanzlové, tak ta mě s sebou tenkrát vzala do Říma, vím, že jsme navštívili Institut patologie a teorie knihy, ani nevím, jestli to ještě funguje, ale to bylo velké zjevení pro mě. To bylo fajn a potom, a za to jsem jí fakt vděčnej, že mě poslala třeba do Německa na nějaké konference. Vím, že jsem byl i v Polsku, v Maďarsku tam, kde jsme tehdy mohli cestovat. Takové ty tedy spřátelené tehdá země.“⁹¹

Obr. č. 24 Kolektiv konzervátorské dílny při odpolední kávě v roce 1984

Chemik Bruno Höge se rozhodl odejít do důchodu s dovršením šedesáti let, což bylo v roce 1985. Dohodl se s vedoucí oddělení Hanzlovou, že je potřeba tuto situaci řešit včas. Byť spolupráce s nadřízenými byla obtížná, nikdo z konzervátorského oddělení po odchodu Skřivánka v KSČ nebyl, vyšel tehdejší ředitel technického odboru, kam oddělení patřilo, vedoucí oddělení paní Hanzlové vstříc. Zajistil uvolnění finančních prostředků pro přijetí nového chemika do stavu ještě za současného působení dosluhujícího pana Högeho. „S potřebou tuto situaci řešit včas mi pomohl pan doc. Zelinger, se kterým jsme již byli pracovně v kontaktu... Vyhlédl si dva nebo tři posluchače, z nichž na prvním místě byl pan Michal Ďurovič a ten byl také přijat.“⁹² Michal Ďurovič nastoupil v roce 1983 a po roční vojenské službě od roku 1984 setrval v oboru, průběžně v knihovně, archivu i odborném vzdělávání, kde

⁹¹ Z osobního rozhovoru autorky s panem doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopadu 2017.

⁹² Z osobního rozhovoru autorky s panem doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopadu 2017.

působí dodnes. Příchod Ing. Michala Ďuroviče, po mnoho let vedoucího desátého oddělení Národního archivu,⁹³ znamenal pro konzervační dílnu dnešní Národní knihovny výrazný posun, protože patřil k prvním vysokoškolsky vzdělaným technologům, a jak se posléze ukázalo, vyhlídnut byl správně, neboť i pro něho to byla volba osudová: „...jednak vděčím později již profesorovi Zelingrovi, který se domluvil s šéfkou paní Hanzlovou, že technolog Bruno Höge bude muset za čas odejít do důchodu a myslím, že paní Hanzlová strašně moudře věděla, že je potřeba tam někoho, kdo by s Brund'ou pracoval a potom až odejde do důchodu, byla zachována kontinuita. Takže já téměř třem, Zelingerovi, Hanzlové, Brund'ovi [Bruno Höge], vděčím za to, že mne nasměřovali. Nevím, co bych dělal jinýho.“⁹⁴ S příchodem Michala Ďuroviče se skutečně výzkumná činnost značně rozvinula. Velkou zásluhu na tom měla vedoucí oddělení paní Hanzlová a samozřejmě Bruno Höge s Michalem Ďurovičem. Tito dva pánové si výborně rozuměli nejen po pracovní stránce: „Zrovna nedávno jsem se o tom někde zmiňoval, on mně hrozně pomohl, jednak my jsme si vždycky lidsky samozřejmě sedli, strašně moc věcí mne naučil, on měl pohled chemika, ale řekněme na úrovni střední školy, což bylo fajn, já jsem to mohl samozřejmě díky vysokoškolskému vzdělání dál rozvíjet, třeba tu otázku konzervátorského výzkumu, ale to základní, co je, že Bruno [Bruno Höge] mne vlastně uvedl do té společnosti, do té konzervátorské komunity a tím, že to byl člověk, kterého tam myslím měli všichni rádi, tím, že si ho vážili, tak mi vlastně prošlapal cestu. On měl vlastně strašně moc takových praktických nápadů a tím, že i tý chemii vlastně rozuměl, tak to byl naprosto ideální člověk – říkám jako člověk, to byl úplně fantastický člověk.“⁹⁵

3.2.2 Ochrana a péče o archiválie na Slovensku

Na Slovensku se setkáváme s tradicí „župních archivů“ doležených již v 16. století.⁹⁶ Kromě archivů župních zde byly archivy městské.⁹⁷ Existovaly také církevní a šlechtické.

Organizace archivů tak, jak je známe dnes, se začala na Slovensku formovat v 50. letech 20. století Nejstarší archiv mající sbírkový charakter byl Archiv Slovenského Národního muzea v Martině. Výrazné změny přinesla, sice po delší době, až samostatnost Československé

⁹³ Ing. Ďurovič nastoupil do Národního archivu v roce 1989, vedoucí pozice desátého oddělení po panu Martínkovi. se ujal v roce 1993.

⁹⁴ Z osobního rozhovoru autorky s panem doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopadu 2017.

⁹⁵ Z osobního rozhovoru autorky s panem doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopadu 2017.

⁹⁶ Roku 1530 Archiv Zvolenskej župy, 1599 Archiv Spišské župy. Pevná sídelní místa se jim dostaly až v 18. století, kdy se začaly budovat župní domy. Archiv spravoval podžupan, později notář. S funkcí archiváře se setkáváme až na přelomu 19. a 20. století. V roce 1857 byla se počaly na požadavek Hlavního krajinského soudu archivy uspořádávat a tím i k uspořádání fondů.

⁹⁷ Nejstarší z nich sahají do 13. století. V 18. a 19. století v nich pracovali již erudovaní archiváři a historici.

republiky,⁹⁸ kdy se v roce 1928 stalo Slovensko poprvé v dějinách samostatným právním subjektem, vznikl Krajský archiv v Bratislavě. Úloha archivářů byla přirozeně stejná, i stejně obtížná jako v Čechách. Co se týká nárůstu archivních písemností a péče o ně, dá se patrně přirovnat k období, kdy se část archiválií vracela z Vídně zpět do Prahy v roce 1920.

Po druhé světové válce byly zřizovány archivy krajské⁹⁹ a vznikla také Slovenská archivní komise. Vládním nařízením¹⁰⁰ pro nové uspořádání archivů a vytvoření archivní struktury vzniká Slovenský ústřední archiv, dnes Slovenský národní archiv se sídlem v Bratislavě. a s ním samozřejmě archivy okresní a krajské.

Rovněž stejně jako v Čechách, i na Slovensku byla snaha o zřívání fotografických ateliérů. Počátky sahají do 50. let 20. století, kdy byla ve Státním slovenském ústředním archivu vybudována fotolaboratoř. Její chod byl zabezpečen jedním fotografem. V roce 1960 se započaly vyhotovovat studijní pozitivní kopie mikrofilmů pro badatelské potřeby. Ve stejném roce vzniká fotokonzervační oddělení.

V současnosti se oddělení ochrany archivních dokumentů¹⁰¹ dělí na dvě složky – laboratoře na konzervování a restaurování dokumentů¹⁰² a laboratoř zhotovující reprodukce archivních dokumentů pro badatele, veřejnost i potřeby samotného archivu.

Podle dostupných informací lze usuzovat, že prvním, kdo se ochranou písemných památek na Slovensku zabýval byl doc. Ivan Galamboš: „*Tu v Bratislave sme začínali v budove, ktorá bola v minulosti žandárskou väznicou, kúrilo sa pevným palivom... Pracovisko sme budovali dvaja. Dnes už nežijúci knihársky majster Eduard Zimányj a ja ako mladší konzervátor. Postupne sme si museli zaobstarat' úplne všetko. Dôležitý bol napríklad chemický i mechanický digester alebo lis veľkého formátu na väčšie dokumenty... Všetký materiál sa získaval omnoho ťažšie ako dnes... s metódou reštarovania papierových dokumentou pomocou tekutej papieroviny sme pracovali už veľmi dávno, keď ju okolitý svet ešte nepoznal... Keď som sa bol pozrieť v roku 1969 v Petrohrade (vtedy Leningrade) v Biblioteke Saltykova Ščedrina na prístroj, ktorý vyvinuli a začali používať na dolievanie, pochopil som, že týmto smerom cesta nepovedie. Prístroj bol veľký ako lokomotiva. Po návrate domou som s dvomi inžiniermi z Výskumného ústavu papiera a celulózy skonštruoval prístroj, ktorý doplná chýbajúce časti na poškodených dokumentoch...*“¹⁰³

⁹⁸ Československá republika zrušila historické župy (1922, 1928), což vedlo k úpadku župních archivů.

⁹⁹ Jejich základ tvořily archivy župní.

¹⁰⁰ č. 29/1954 Sb. ze 7. května 1954.

¹⁰¹ Dříve oddělení ochrany, respektive oddělení konzervační laboratoře a foto.

¹⁰² Toto odborné pracoviště má na starost ochranu pergamenových a papírových dokumentů v listinné či knižní podobě, pečetě, mapy, plány, výkresy a novodobé dokumenty.

¹⁰³ GALAMBOŠ, Ivan. Odborný vývoj konzervačného pracoviska, neskôr reštaurátorského ateliéru, Slovenského národného archivu. *Škola základ života...* Bratislava, 2016, ISBN 978-80-971767-3-0.

3.3 Materiálové zabezpečení konzervačních dílen v minulosti

U archivního materiálu šlo především o papírovou nebo pergamenovou psací podložku, ale i o převazbu knih, jako nositele informace a v rovněž i o pečetě. Zde ve srovnání s knihovními fondy nebylo materiálové zabezpečení až takovým problémem. Záznamy o doplňování materiálů a prostředků pro konzervaci jsou již známy roku 1934, kdy oficiál Českého zemského archivu Voldan pravidelně žádal o doplnění náradí, zařízení a zásobu materiálu, kde přesně specifikoval firmy, u nichž je potřeba materiál nakoupit včetně finanční rozvahy, 14. listopadu 1934 žádá: „*od firmy V. J. Rott, Josef Wagner a Viktor Neumann dodání instrumentálního zařízení a materiálu pro zdejší konzervační atelier a laboratoř... kromě toho je potřeba opatřiti 20 m hedvábného shiffonu k utužování setlelých, oboustranně popsanych a zvlášť cenných archiválií, který má skladě jedinně závod J. Kohn v Praze I za 396 Kč, při placení předem dává 1% slevu... 50 kg šedé lepenky a něco potahového a podladového papíru, nití, škrobu od firmy Alois Dusinský v Praze I... 50 m levného kalika k podlepování map, rytin, plánů, k utužování vazeb od tkalcovny Taussig & Loukotka v Praze II... 15 čtverečních stop levné přírodní kůže (vepřovice) na náhradní vazby knih od fy Vlad. Macůrek v Praze... Úhrnu lze naléztí při 8 300 korunách.*“¹⁰⁴ Doplnňovány byly také nutné chemikálie, jako základní vybavení konzervačních dílen.

Sádra.....	1.500gr	Ljaniid draselny.....	272gr
Vosk japonský Vegetable.....	100gr	Octan amylnatý.....	100gr
Opokerit.....	1.700gr	Formalín.....	4kg
Vosk Karnaubský.....	1.770gr	Mirbaniv olej.....	700gr
Glycerin čistý/an.lit./----	3.500gr	Benzen.....	1.000gr
Želví vosk bílý.....	700gr	Salicylan sodný.....	9.480gr
Vosk čínský Feng Karvang....	400gr	Ether-Ethylether.....	900gr
Kafr umělý.....	1.200gr	Jodid draselny.....	160gr
Vervanina.....	270gr	Kyselina mravenčí.....	700gr
Galena vápenatá.....	1.000gr	Galena sodná.....	50gr

Obr. č. 25 Ukázka předávání materiálového zabezpečení

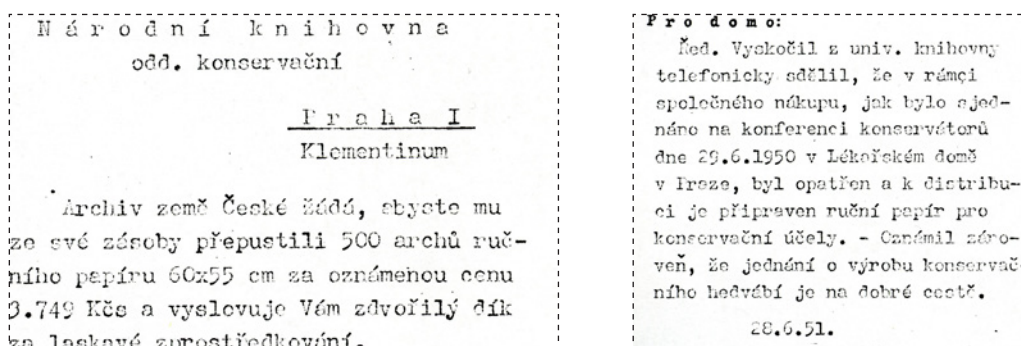
V roce 1948, v souvislosti s plánovaným hospodařením nového systému v zemi, bylo obtížnější získávání materiálu, neboť vše bylo závislé na tom, co bude povoleno, i když pochopitelně to byla také léta válkou zplundrované země: „*... konzervační hedvábi, jehož dodávku mělo zprostředkovat ministerstvo školství, jsme nedostali. Ministerstvo vnitřního obchodu povolilo odběr 280 dm² kůže, 25 m knihařského plátna, 50 m režného plátna a 100 m tkalounu, avšak materiál ten je málo vhodný ke konzervaci a bude z největší části zpracován v knihařské dílně.*“¹⁰⁵

Na historických knižních sbírkových předmětech docházelo, kromě poškození papírové či pergamenové podložky, rovněž k degradaci ostatních materiálů, knižních desek (dřevěných,

¹⁰⁴ Národní archiv, „Žádost Zemskému úřadu v Praze ze dne 14. listopadu 1934“.

¹⁰⁵ Národní archiv, „Výkaz služby Františko Voldana za II. pololetí 1948“.

lepenkových), kovových prvků (mosaz, železo, bronz), zdobných technik a vazebních pokryvů. Primárně až do období baroka byly vazebními pokryvy usně a pergameny.

Obr. č. 26, 27 Ukázka spolupráce knihovny a archivu při hospodárném nakupování materiálu

Hned na počátku založení restaurátorské dílny v Klementinu začal Vyskočil spolupracovat s Výzkumným ústavem kožedělným v Otrokovicích.¹⁰⁶ Tehdejší výzkumný pracovník ústavu ing. Pektor, vyšel Vyskočilovi vstříc a vzhledem ke svým zkušenostem dokázal pro restaurátorské potřeby vyrobit všechny druhy pergamenů a vazebních usní s výbornými vlastnostmi pro použití na knižní vazby.

V době znárodnování papíren a rušení malých provozů, využil Vyskočil kontaktů z dob svého úřednickostátního působení a argumentacemi o potřebě ručního papíru také pro restaurování tak přispěl k záchraně fungující Ruční papírny ve Velkých Losínách.¹⁰⁷ Papírna dokázala zásobit postupně vznikající specializovaná pracoviště při knihovnách a archivech ručním papírem i lněnou sušinou pro dolévání.

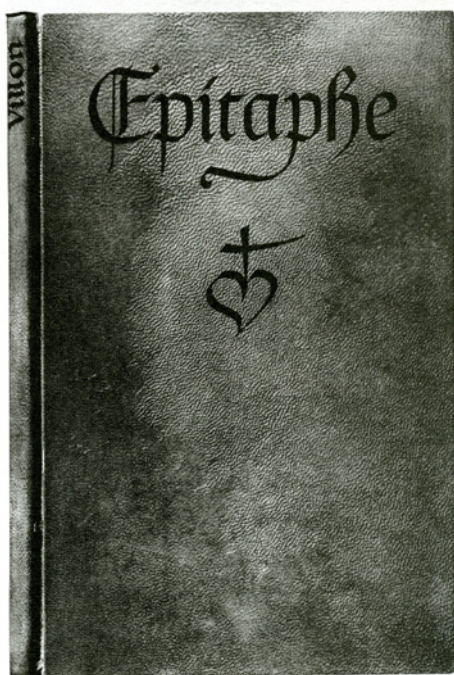
Spolupráce s Výzkumným ústavem kožedělným v Otrokovicích započatá Vyskočilem, pokračovala dál. Ve Výzkumném ústavu kožedělném (dále jen VÚK) existovala skupina praktiků koželuhů – pan Skoch i výzkumných pracovníků jako Dr. Orlita, kteří se zabývali vazebními usněmi i jejich konzervací pro restaurátorské účely. V roce 1974 byl spuštěn pětiletý výzkumný úkol, jehož cílem bylo vypracování konzervačních metod pro ošetření tříslouchiněných a bílých vazebních usní. V roce 1979 metodika postupů vyšla tiskem. Tato spolupráce pak fungovala i nadále.

¹⁰⁶ Výzkumný ústav kožedělný v Otrokovicích (VÚK), dnes GARA Otrokovice.

¹⁰⁷ Papírenskou manufakturu dal vybudovat v místech bývalého obilního mlýna Jan mladší ze Žerotína. Podle svědectví pramenů zahájila papírna výrobu jako jeden z podniků rozvíjejícího se vrchnostenského hospodářství někdy v rozmezí let 1591–1596. Zcela poprvé pak existenci papírny připomíná její dosud nejstarší známá průsvítka z roku 1596 v podobě žerotínského erbu – lva s korunkou stojícího na třech pahorcích. Od svého vzniku byl podnik až do 2. poloviny 18. století spjat s osudy velkolosinského dominia a jeho žerotínských držitelů. Jako jedinná papírna produkující ruční papír na našem území existuje do dnes.

3.4 Vývoj konzervace a restaurování knižních vazeb

Na práci restaurátorské i knihařské se v Národní knihovně podílel Josef Vyskočil s panem Schneidrem. Vyskočil byl vynikající knihař a jeho francouzské vazby byly technologicky dokonalé. Jako prioritu při záchraně knihovních fondů pan Vyskočil, stejně jako jeho předchůdci, pravděpodobně viděl záchranu a zachování informace ať již na papírové, nebo pergamenové podložce. Pokud byla vazba výrazně poškozena, k vytvoření nové vazby na rukopisu nebo tisku vedlo Vyskočila i Schneidera přesvědčení, že knižní blok a tedy informace, bude dobře zabezpečen, když vazba bude pevná a dokonale funkční. Je také možné, že v přístupu sehrál svoji roli fenomén novosti. Pokud ale bylo poškození menšího rozsahu, snažil se Vyskočil o podkládání poškozených částí usní novou. Rozhodně se nelze domnívat, že důvodem k převazbám byla neznalost technologických postupů. V tomto směru se jednalo o skutečné mistry knihvazačského řemesla. Bohužel z pozdějšího pohledu tak docházelo k nenahraditelným ztrátám historické informace na vazbách knih, zdobných technikách, různorodosti vývoje předsádek a šití tak, jak se technologicky knižní vazby v jednotlivých historických období vyvíjely.

Obr. č. 28 Ukázka Vyskočilovy pergamenové vazby

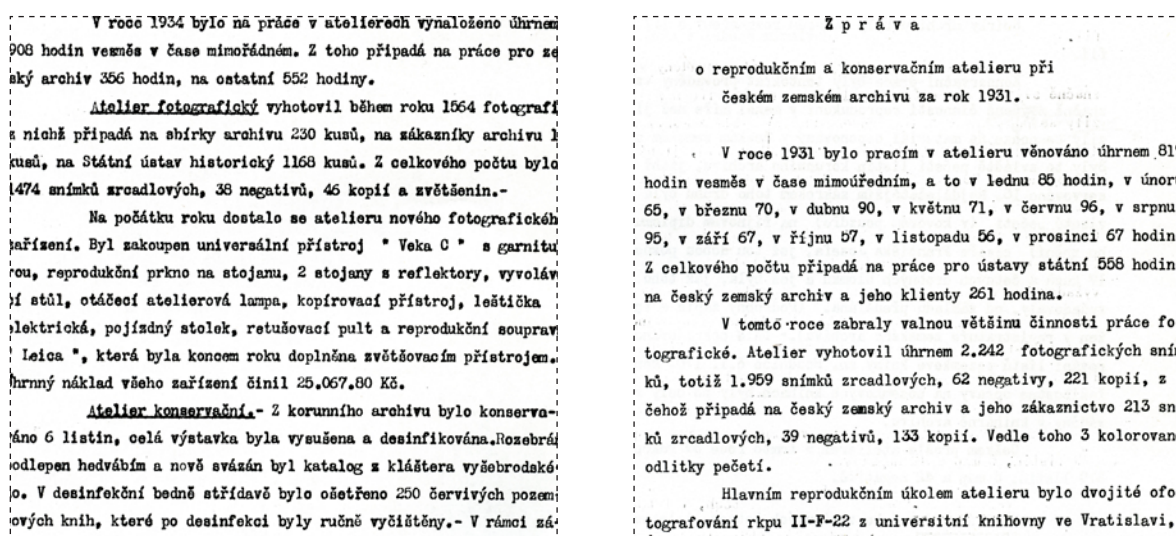
Na nutnou změnu přístupu ke konzervaci historických knižních vazeb upozornil v roce 1961 Bohumil Nuska.¹⁰⁸ Na počátku 70. let 20. století se Bohumil Nuska podrobně zabýval zkoumáním tylopogických znaků i typologickou terminologií a započala se etapa užší spolupráce s chemiky i historiky knihovních fondů. Provádění převazeb se výrazně omezilo. Po prvním

¹⁰⁸ NUSKA, Bohumil. Ochrana historické knižní vazby. *Sborník příspěvků k dějinám vazby a k metodice ochrany historických knižních vazeb*. Liberec, 1962, str. 66–75.

celostátním semináři v roce 1976 v Herlíkovicích, byly vypracovány zásady individuálního přístupu při restaurování knižní vazby. „*Náš první seminář v lednu 1976 v Herlíkovicích byl věnován jediné problematice, a to konzervaci a restaurování historické knižní vazby. Úmyslně jsme tehdy zúžili okruh projednávaných otázek, aby se nám tím spíše podařilo úspěšně dořešit problematiku restaurování knižních vazeb.*“¹⁰⁹ Důraz již byl kladen na provedení restaurátorského průzkumu, o němž se pak opíralo stanovení typu a rozsahu restaurátorského záměru s přesnými pokyny pro vypracování restaurátorské zprávy.

3.5 Restaurátorská dokumentace

První písemné doklady o prováděných zásazích byly v archivech vedeny formou záznamů, které nebyly součástí archiválie, ale byly založeny v archivní registratuře. Většinou se jednalo o celkovou roční zprávu příslušného archiváře, v níž uváděl informace typu, kolik archiválií bylo ošetřeno, případně jaké prostředky byly použity.

Obr. č. 29, 30 Ukázka výkazu činnosti konzervačního a fotografického atelieru zemského archivu

Pokud se jednalo o knižní vazby, informace o zásahu spočívala v nalepení štítku většinou na zadní přidešti s informací o tom, kdy a kým byla konzervována. Do tohoto velmi stručného a pro budoucnost nedostačujícího záznamu postupně přibývaly informace o použitých konzervačních zásazích, chemikáliích lepidlech a materiálech.

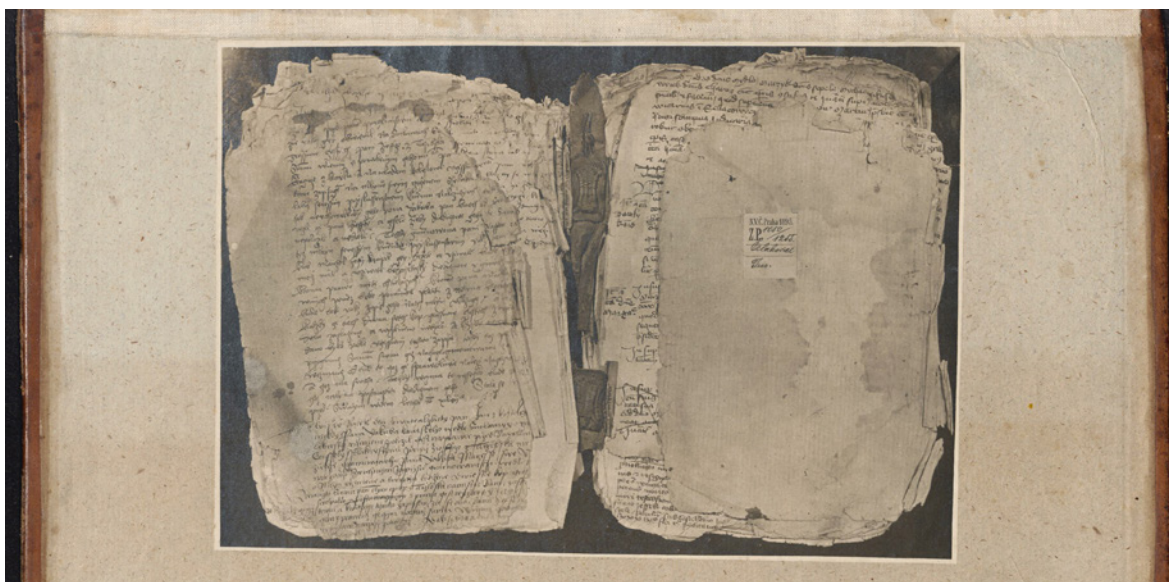
¹⁰⁹ MARTÍNEK, František. Vědeckotechnický rozvoj na úseku konzervace a restaurování písemných dokumentů. *Zpravodaj pobočky ČVTS*, vydáno pobočkou ČVTS při SÚA, Praha, 1976, s. 1.

Postupně vedoucí oddělení Konzervace v dnes NK ČR v Praze Hanzlová, prosadila rozšíření restaurátorských zpráv o podrobnější popis. Archivovány byly na restaurátorském pracovišti. Do každé restaurované knihy byl na zadní přideštit vlepen malý štítek se zkrácenou informací o provedeném konzervačním zásahu. Tato praxe u restaurování knih byla postupně zavedena v ostatních vznikajících konzervačních dílnách.

Některá pracoviště shromažďovala záznamy o prováděných zásazích ve zvlášť zavedeném sešitě. V takových případech často docházelo ke ztrátám.

Nejstarší systematicky vedené záznamy (protokoly) dnešního Národního archivu v Praze o provedené konzervaci pocházejí z let 1961–1966, kdy byly restaurovány menší skupiny rukopisných knih a množství pečeti.

Fotodokumentace, která je dnes samozřejmou součástí každé restaurátorské zprávy, se v minulosti většinou skládala z minimálního počtu záběrů a bohužel často se ze snímků nedají vyčíst potřebné informace. Pokud se snímky ke konzervačním zásahům pořizovaly, byly vlepeny stejně jako štítky o prvních konzervačních zásazích na přideštit restaurovaných knih.

Obr. č. 36 Ukázka vlepeného snímku o stavu knihy před konzervačním zásahem, fotoarchiv Státního oblastního archivu v Praze.

Velmi obtížně by bylo možno dnes dohledávat, které zásahy fotodokumentaci byť skromnou měly, a které nikoliv a to až do doby, kdy byly zprávy spolu se zavedenou fotodokumentací systematicky vedeny. Často docházelo ke ztrátám při stěhování, požárech apod.

3.6 Shrnutí a současnost

Jak vyplývá z historických souvislostí a poznatků shrnutých také v tomto textu, první opravy knih již na konci 18. století prováděli knihari. Časový rozdíl mezi vznikem první archivní konzervační dílny a konzervační dílny knihovní je dvacet devět let. Z této skutečnosti lze

usuzovat, že v tomto mezidobí případné zásahy na knihách zabezpečovaly dílny archivní, pro které byla primárním zájmem informace a vazba jako historický doklad minulosti zůstávala v pozadí. Je potřeba si také uvědomit, že zde byla i stránka ekonomická. Do roku 1953 zabezpečovaly pouze tři archivní konzervační dílny v Praze konzervační zásahy pro všechny archivy a knihovny. Pravidelně vykazovaly, kolik zásahů provedly, za jak dlouho i za jakou finanční částku. Bylo tedy mnohem levnější, snazší a rychlejší poškozený knižní blok oříznout, odstranit tak potrhané okraje a opatřit ho novou pevnější vazbou. „*Při šetření všech těchto zásad se nicméně postupuje prakticky a zejména netrvá se na zachování nspecifické, rozrušené historické vazby rukopisu, zejména v tom případě, když je rozpadlá, zachvácená plísňemi, rozrušená hmyzem apod. Převazba se ovšem děje tak, aby byly zachovány všechny zvláštnosti původní vazby. I když jsou desky rukopisu zpravidla nově potaženy kůží či plátnem, jsou z původní vazby vždy zachovány spony, ozdoby... Oprava je vždy prováděna hospodárně a účelně.*“¹¹⁰ I když v řadě případů docházelo k převazbám, byla v šedesátých letech snaha o zachovávání původních pokryvů. Restaurování vazebních pokryvů bylo řešeno podkládání chybějících částí a zákroky byly prováděny s větším respektem k původní podobě vazeb i jejich historické hodnotě. Ještě stále se ale poškozené předsádky měnily za nové a jejich dochovaná torza byla připojována ke knižnímu bloku nebo lepena na příděští. Pokud na vazbách byly známky po nedochovaných kovových prvcích, často byly vytvářeny dobové repliky. Dřevěné desky byly podle míry poškození restaurovány nebo nahrazovány deskami novými. Poškozené desky lepenkové byly vždy nahrazovány novými.

Současné přístupy k restaurování knižních vazeb daleko intenzivněji apelují na maximální zachování všech původních typologických znaků a důsledné zvažování volby i hloubky zásahu. Současná restaurátorská praxe, dle míry degradační činnosti a poškození, upřednostňuje restaurování knižních bloků a vazeb metodou s částečnou demontáží, předsádky se restaurují a vrací zpět na knižní blok, stejně jako desky dřevěné i lepenkové. K jejich výměně dochází pouze při rozpadu nebo při ztrátě funkčnosti. Kovové prvky se ponechávají pouze ty, které se dochovaly, nebo alespoň jejich torza. Pokud jsou kovové prvky dotvářeny, pak je vždy na místě otázka konzultace se zadavateli (většinou historiky) a vždy v případě, že se na knižní vazbě dochovala nějaká původní část kování, o jejíž podobu se restaurátor může opřít. Novodobými replikami se knižní vazby většinou neopatřují.

¹¹⁰ NUHLÍČEK, Josef. O vývoji a současném stavu konzervace archiválií v Československu. *Sborník archivních prací IX*, s. 124, Praha, 1959.

Na vedení restaurátorských zpráv je v současném přístupu ke konzervaci a restaurování kladen velký důraz. Není zaveden zcela jednotný systém jejich vypracování, ale Etický restaurátorský kodex ukládá povinnost k vypracování zprávy i to, jaké náležitosti musí zpráva obsahovat. Velké instituce jako archivy a knihovny mají vytvořené vlastní elektronické databáze nebo vlastní formuláře, do nichž prováděné zásahy zaznamenávají podle vlastních interních požadavků.

Důležité a rozhodující ve vedení restaurátorské dokumentace je to, že i při odlišnostech řekněme typografické úpravy zpráv jsou dodržela pravidla pro jejich zpracování. Neodmyslitelnou součástí je i fotodokumentace obsahující nejpotřebnější záběry stavu před i po zásahu.

4 Odborná literatura

Za prvního autora zveřejněné odborné literatury zabývající se konzervací písemných dokumentů na papírové a pergamenové podložce je považován Dr. Václav Vojtíšek. První svoji několikastránkovou stat' o konservaci archiválií vydal v roce 1914, jako zvláštní otisk ze Zprávy II. sjezdu na ochranu památek.¹¹¹ a to vzhledem k tomu, že: „*v pojednání tomto nebylo možno pro nedostatek místa probrati zevrubně všechen soubor otázek konzervace archiválií. Proto chci spíše podati důkladnější poučení v jednotlivých ohledech, nežli bych sám rovnou poučoval.*“¹¹² V textu podtrhoval důležitost znalostí samotných materiálů používaných v písemnictví (papír, pergamen, psací látku, kůži, dřevo, textil), stejně tak i dobrou znalost příčin jejich poškození. Otevřel otázku teploty a vlhkosti, poprvé hovořil o relativní vlhkosti. Zabýval se otázkou přítomnosti hmyzu a také vyzdvihl důležitost správného uložení archiválií. Prosazoval, že na všechna poškození papírové podložky nelze použít jednotnou metodu. Ve svém textu se také vracel k použití zaponu.¹¹³ Na postu již Státního archivního inspektora se Vojtíšek snažil o rozšiřování osvěty a povědomí v péči o archiválie a uvažoval o vydání příručky pro potřeby archivářů. Ministerstvo školství a osvěty tuto knihu schválilo a doporučilo k vydání již v roce 1925,¹¹⁴ vydání bylo ovšem z finančních důvodů odloženo,

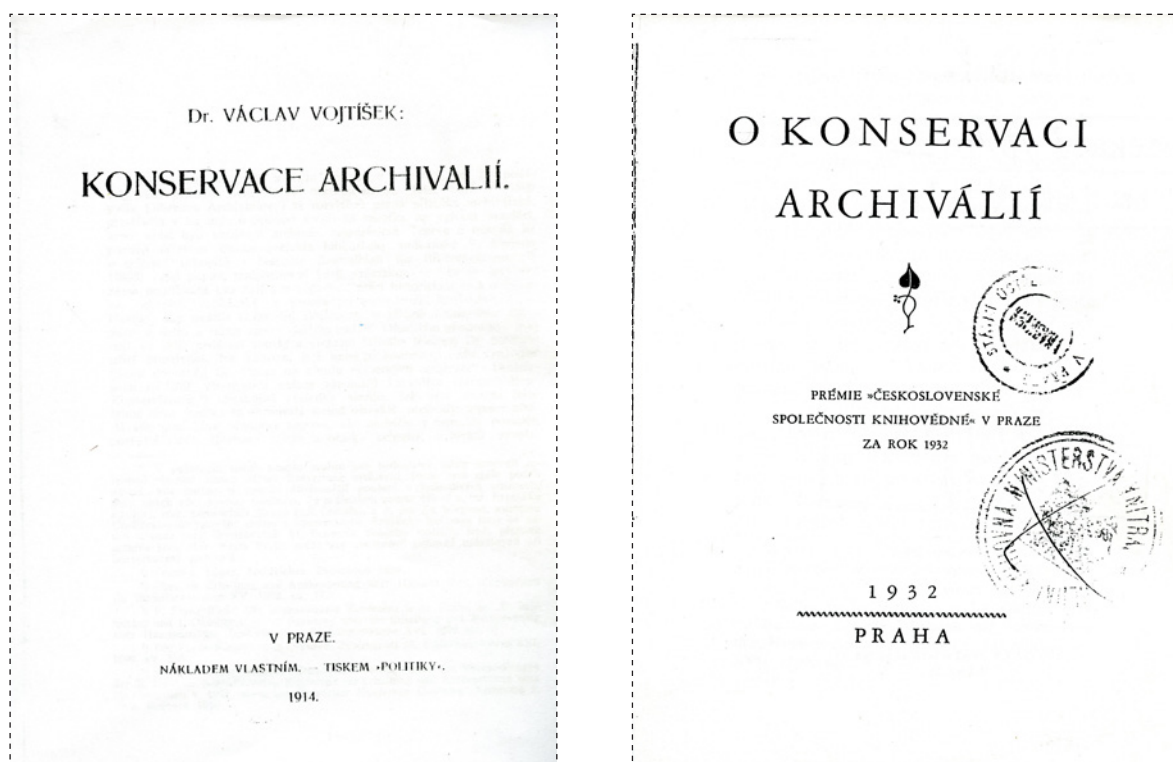
¹¹¹ Praha 27.–28. září 1913.

¹¹² VOJTÍŠEK, Václav. *Konservace archiválií*. Praha, 1914, s. 3.

¹¹³ Roztok nitrocelulozy s přídavkem kafru nebo acetonu, vyráběla firma Dr. J. Perl a spol. v Berlíně, vynalezl ho a poprvé použil pruský vrchní štábní lékař Dr. Schille, na sjezdu německých archivářů v Drážďanech ho k použití doporučil Dr. Poss.

¹¹⁴ Výnosem čj. 8384/24-V z 31. března 1924, čj. 53704/25-V z 25. května 1925 a čj. 69482/25-V z 21. října 1925.

neboť Vojtíšek byl vyzván, aby si sám dojednal záležitosti s nakladatelskou firmou a povolená částka na nakladatelské požadavky nestačila. Kniha vyšla veřejným nákladem v roce 1932.¹¹⁵

Obr. č 37, 38 Titulní strany odborného textu „O konservaci archiválií“, vydání první – 1914, druhé vydání – 1932

Ředitel prehistorického oddělení Archeologického ústavu Karlovy univerzity a pozdější ředitel Ústavu klasické archeologie tamtéž, Dr. A. Stocký, vydal odbornou stať o konzervaci muzejních předmětů v roce 1927.¹¹⁶ Zabýval se v ní poškozením a následnou konzervací muzejních předmětů napadených hmyzem a negativním působením světla. Do materiálů napadených biologickou činností zahrnoval také papír, kůži, pergamen a vosk. Součástí textu je seznam doporučených chemikálií včetně receptur. V roce 1930 vyšla publikace „Úvod do archivní teorie a praxe“, jejím autorem byl historik Dr. Václav Hrubý.¹¹⁷ O této publikaci se jako o nepromyšleně sestvené vyjadřoval Vojtíšek ve své zprávě o archivní činnosti.¹¹⁸

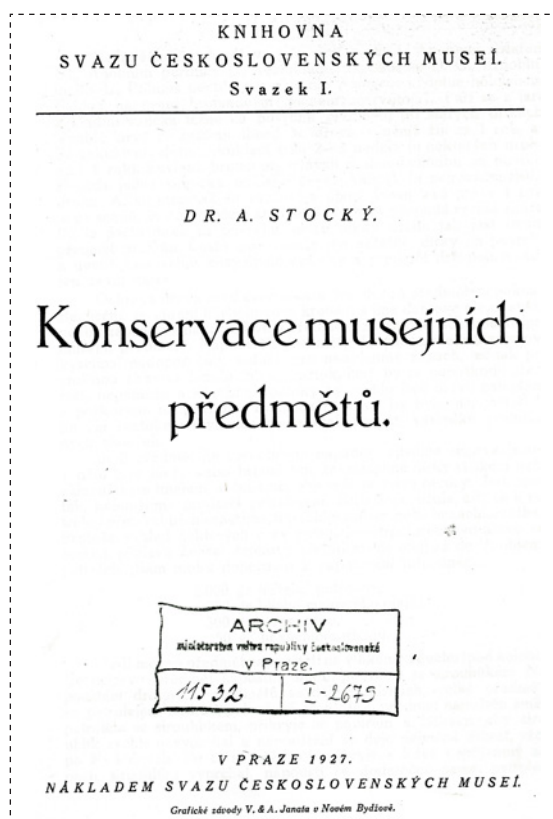
¹¹⁵ VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. Prémie „Československé společnosti knihovnědné“, Praha, 1932.

¹¹⁶ STOCKÝ, Albín, Dr. *Konservace muzejních předmětů*. Praha, 1927, nákladem Svazu československých museí.

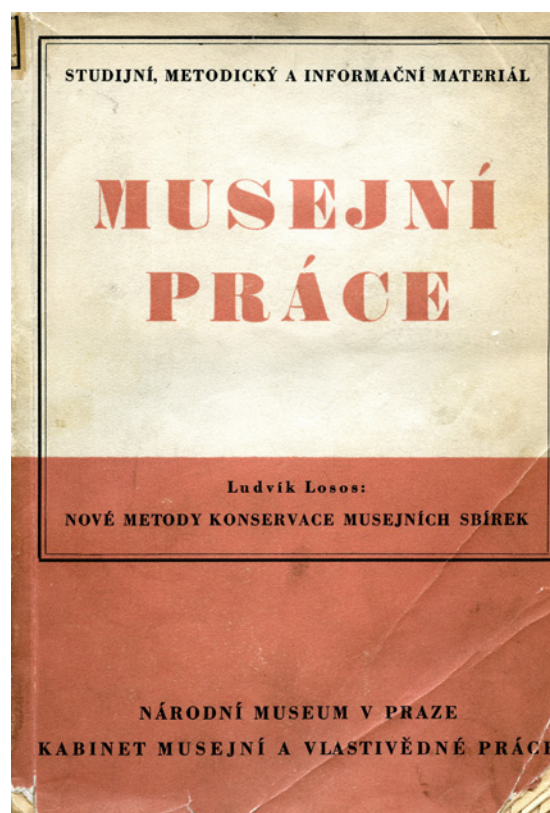
¹¹⁷ Václav Hrubý (1885–1933), vystudovaný historik, začínal jako asistent Národního muzea, kde se vypracoval na pozici vedoucího. Přispíval do Archivního časopisu, přednášel na Archivní škole v Praze diplomatiku, z níž také habilitoval.

¹¹⁸ VOJTÍŠEK, Václav. O státním archivním inspektorátu pro Čechy a jeho činnost. *Časopis archivní školy IX–X*. Praha, 1933, s. 20.

O odbornou stať „Nové metody muzejní konzervace“, která vzešla z pera Ludvíka Lososa¹¹⁹ v roce 1959, se opírali rovněž konzervátoři historických knižních vazeb, jímž náleží materiály jako kov, dřevo, textil a ušeň.

Obr. č. 39 Titulní strana Stockého publikace

Obr. č. 40 Titulní strana studijní metodiky L. Lososa

Tuto knihu vydal jako pomocnou učebnici, schválenou Ministerstvem školství ČSR v roce 1929, knihař a konzervátor pan Ladislav Kolařík pro střední a vysoké školy. Publikace byla odborníky kritizována a klasifikována jako nevhodná. Pan Kolařík v ní doporučuje techniky, a metody, které již v té době byly překonány (hydrofobizace) nebo praktické postupy, jež byly vyhodnoceny jako invazivní (broušení pergamenových částí, převazby).

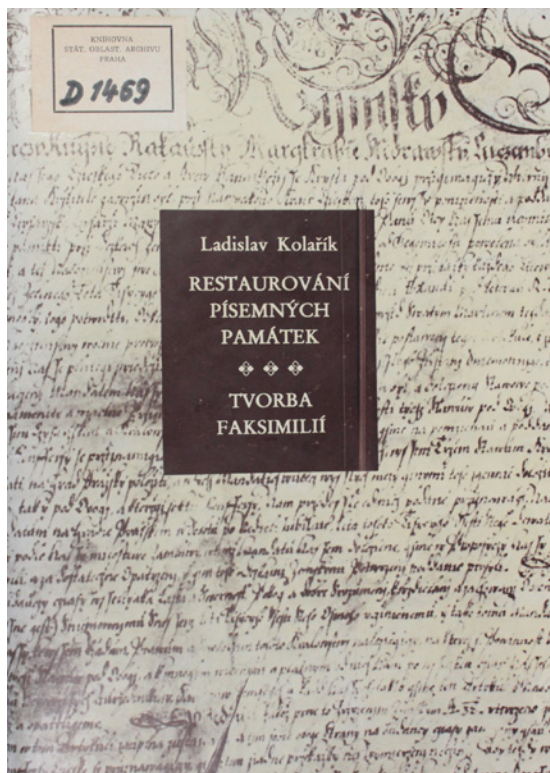
Od roku 1951 byl vydáván Archivní časopis,¹²⁰ kde byly zveřejňovány příspěvky historiků, archivářů a konzervátorů, věnující se informacím o stavu archiválií, o vývoji konzervace papírové podložky a záznamových prostředků i metodách současně používaných.

Články dotýkající se vývoje konzervačních technik na památkách písemné povahy vycházely občasně v časopisu Typografie.

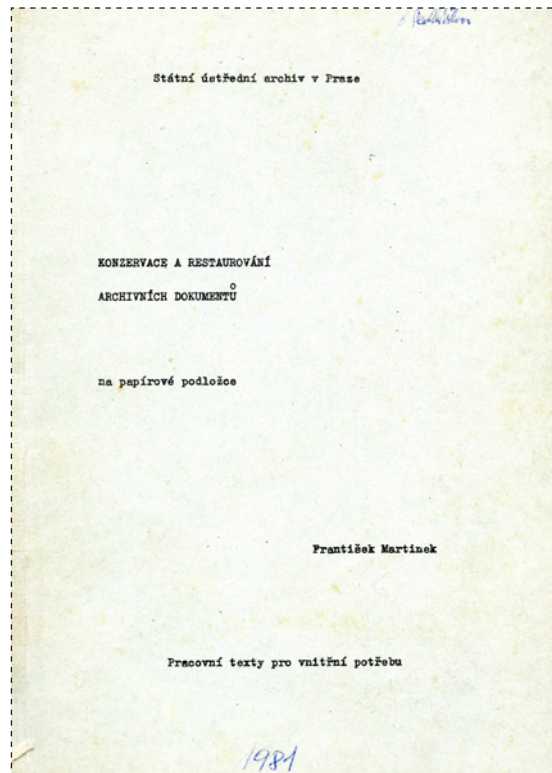
¹¹⁹ Ludvík Losos, narozen v roce 1929, na střední škole vystudoval chemii, vysokoškolské studium na Karlově univerzitě zaměřil na dobové řemeslné techniky a konzervaci. Působil ve Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody a do sametové revoluce ve Státních restaurátorských ateliérech.

¹²⁰ Do roku 1953 je časopis vydáván Archivní správou Ministerstva vnitra ČR.

Pro potřebu tehdy Státního ústředního archivu vyšla v roce 1981 brožura Konzervace a restaurování archivních dokumentů na papírové podložce, jejímž autorem byl vedoucí 10. oddělení Státního ústředního archivu v Praze, kam patřila i konzervační dílna, František Martínek.

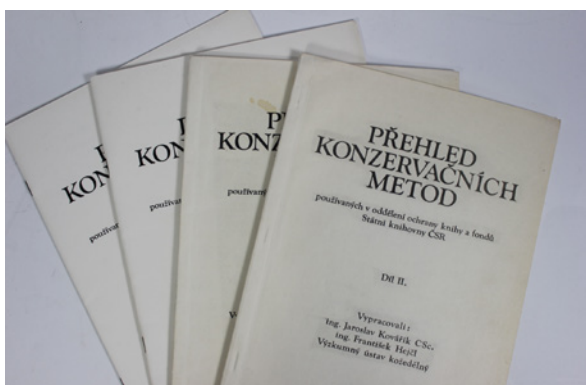
Obr. č. 41 Ladislav Kolařík, Restaurování písemných památek, tvorba faksimilí

Obr. č. 42 Titulní strana interního textu „Konzervace a restaurování“

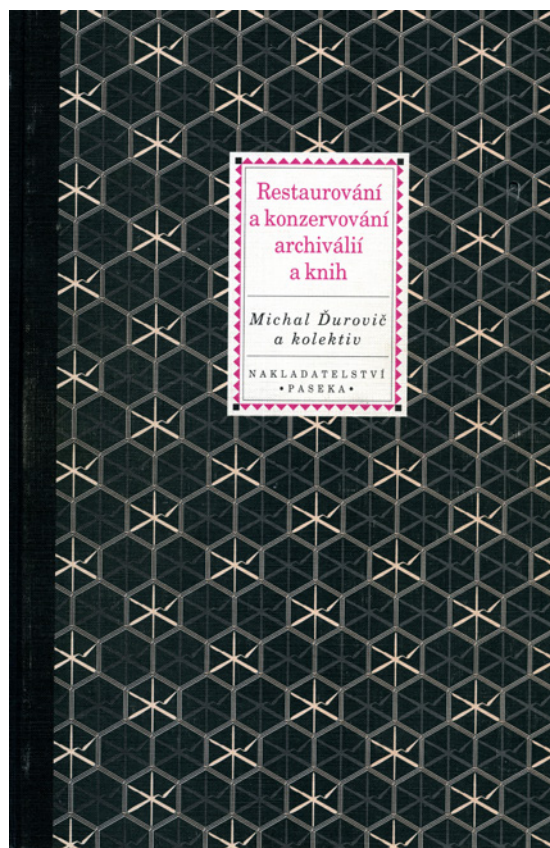
V roce 1979 a 1986 pro potřeby knihovny vznikly Přehledy konzervačních metod vypracované a vydané tehdy Státní knihovnou ČR ve spolupráci s výzkumným kožedělným ústavem v Otrokovicích. Autory byli Ing. Petr Řehák, CSc., RNDr. Alois Orlička, CSc., Ing. Michal Ďurovič, Jiřina Hanzlová a Bruno Höge. Tyto dokumenty byly výstupem výzkumného programu SK ČR a VÚK Otrokovice na konzervaci vazebních usní. Metodika konzervačních metod pro pergameny byla vypracována již pouze VÚK.

Kromě Vojtiškovy Konzervace archiválií jiná veřejná odborná literatura v oblasti restaurování a konzervace písemností nebyla veřejně k dispozici až do roku 2000, kdy vyšla odborná publikace na poměrně vysoké úrovni, shrnující základní technologické a praktické konzervační i restaurátorské metody. Jedná se knihu: „Restaurování a konzervování archiválií a knih“, jejími autory jsou Michal Ďurovič a kolektiv.

Obr. č. 43 Přehled konzervačních metod včetně dodatků vydaných Národní knihovnou v letech 1979–1985

Obr. č. 44 Ukázka titulu „Restaurování a konzervování archiválií a knih“, vydané v roce 2000

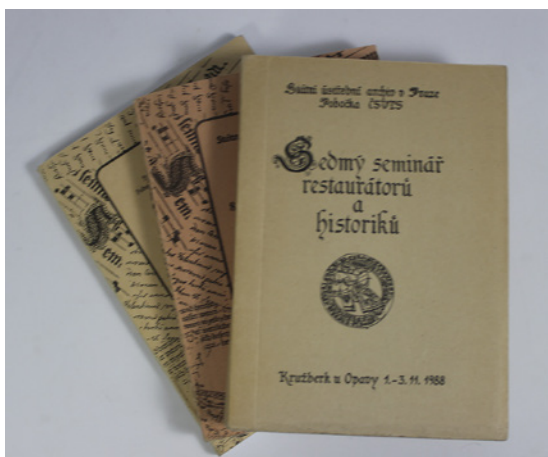
5 Odborné semináře

Na konci šedesátých let existovaly odborné semináře pořádané Ústředním muzeologickým kabinetem¹²¹ a týkaly se především muzejnictví. Postupně byly zařazovány také pří-

¹²¹ Myšlenka zřídit muzeologické metodické pracoviště byla zrealizována návrhem schváleným vládní komisí pro muzejnictví v roce 1953. K 1. říjnu 1955 byla formálně zahájena jeho činnost jako zvláštního oddělení a od roku 1964 jako samostatného odboru Národního muzea v Praze. Jeho prvním ředitelem byl v roce 1956 jmenován Václav Pubal, referent Ministerstva kultury ČSR, který ve funkci působil do roku 1980. Vytvořil obecnou koncepci organizace a cílů Kabinetu. Měl nahradit funkci Svazu českých muzeí a v oblasti rozvoje teorie a praxe muzeologie vydávat směrnice a metodické pokyny pro vlastivědná muzea, dbát prostřednictvím kontrol na jejich dodržování, vzdělávat muzejní pracovníky po politické a odborné stránce, analyzovat a koordinovat sbírkotvornou činnost muzeí, kulturních a vzdělávacích institucí, dokumentovat činnost muzeí v dalších socialistických zemích, vést statistiku muzeí a informační databázi, fungovat jako poradenské centrum pro oblast vnitřního chodu muzeí a správy sbírek, prezentovat výsledky z oboru na pořádaných konferencích, seminářích. Podílel se na vzniku zákona č. 54/1959 Sb., o muzeích a galeriích, kde se poprvé objevilo vymezení termínů „Muzeum“, „Galerie“, „Sbírka“ a návrh sítě muzeí. V období normalizace se Kabinet stal jedním z nástrojů ideologizace oboru. Dokument Zásady rozvoje českého muzejnictví a další legislativní opatření zcela přerušily tendence muzejních pracovníků v 60. letech oprostít se od politiky. Muzea se stala kulturními centry, které prostřednictvím svých prezentací, expozicí a výstav, tematicky zadávaných národními výbory, ideologicky působily na návštěvníky. V roce 1973 došlo ke změně názvu na Ústřední muzeologický kabinet. V roce 1990 se transformoval do instituce Muzejní informační a studijní služby, která byla zrušena v roce 1994.

spěvky o konzervaci papíru. Iniciátorem byl dnes doc. Ivan Galamboš,¹²² který jako člen tohoto kabinetu zastupoval Slovensko. Se stále se rozšiřující potřebou řešení otázek konzervace papíru, oč Galamboš usiloval, a zařazováním stále většího množství příspěvků na téma papír a pergamen, došlo muzejníky k vytěsnění otázek papíru z muzejních seminářů. „*Bol som menovaný do Slovenskej konzervátorskej komisie Múzeologickým kabinetom... ako jediný za obor reštaurovania papiera a snažil som sa tam tento obor presadiť. Robili sme priezkumy v múzeách, ako je materiál poškodený a to bol návrh na témy odborných seminárov. Mal som prednášku o reštaurovaní papiera a videl som záujem... snažil som se presadiť viac času pre papier, ale to neochtne niesli muzejníci. Potom sa začaly organizovať semináre s Prahou a predovšetkým to tiahli českí kolegovia, ja tu na Slovensku som bol sám.*“¹²³ Iniciátorem vzniku odborných restaurátorských seminářů pro archivy i knihovny byl Ing. František Martínek. „*Při založení naší pobočky ČsVTS při Státním ústředním archivu jsme si dali do plánu činnosti mimo jiné tento bod: podporovat uskutečňování pravidelného setkání archivních konzervátorů ČSR a podílet se na odborné náplni setkání.*“¹²⁴

Podařilo se za podpory ČsVTS (Československá vědeckotechnická společnost), dnes ČIS (Česká informační společnost) ustanovit pravidelné semináře. První se konal v roce 1976.

Obr. č. 45 Ukázka sborníků ze seminářů restaurátorů a historiků

Obr. č. 46 Ukázka sborníku ze semináře restaurátorů a historiků konaného v Litomyšli

¹²² Doc. Ivan Galamboš, absolvent prvního vzdělávacího programu oboru Konzervace a restaurování archivních dokumentů a knižní vazby na Grafické škole v Praze (1954–1958), zkladatel a propagátor oboru na Slovensku.

¹²³ Z osobního rozhovoru autorky s doc. Ivanem Galambošem. Bratislava 7. října 2017.

¹²⁴ MARTÍNEK, František. Vědeckotechnický rozvoj na úseku konzervace a restaurování písemných dokumentů. *Zpravodaj pobočky ČsVTS při SÚA*. Praha, 1976.

Seminářů se zúčastňovali restaurátoři, konzervátoři a archiváři, pravidelným hostem byl vždy i zástupce Archivní správy, která měla mimo jiné na starost distribuci archiválií. Postupně se seminářů účastnili restaurátoři z knihoven, knihovníci a historici. Semináře se začaly pravidelně konat každé dva roky, aktivními návštěvníky i přednášejícími byli kolegové ze Slovenska. V současnosti se doba mezi pořádáním seminářů prodloužila na tři roky. Pořádající institucí semináře v roce 1985 v Železné Rudě byla Národní knihovna společně se Státní vědeckou knihovnou v Českých Budějovicích.

V periodě archivních seminářů se příští seminář bude konat v roce 2019.

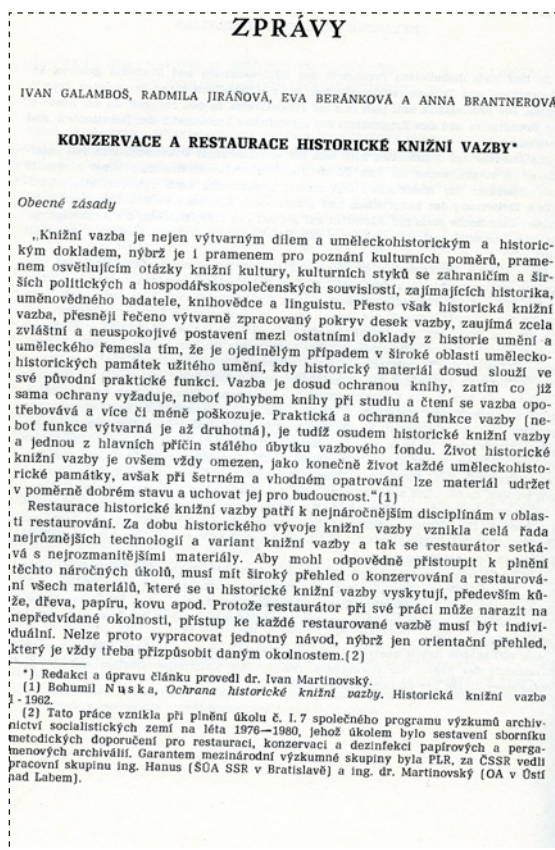
Martínkovo úsilí bylo naplněno, odborné semináře jsou jediným a důležitým prostředkem vzájemné odborné komunikace. Setkání je možností konzultovat metody a postupy mezi jednotlivými pracovišti.

6 Spolupráce restaurátorských a konzervátorských pracovišť

V současné době si restaurování bez vzájemné komunikace a spolupráce mezi jednotlivými pracovišti i jednotlivci ani nedovedeme představit. V minulosti, v době totality, nebyla taková komunikace příliš žádoucí. Dokonce na některých archivních pracovištích, tedy i konzervačních dílnách, museli zaměstnanci podepisovat jakýsi slib mlčenlivosti. Jednotlivé konzervační a restaurátorské dílny pracovaly především pro vlastní instituce. Pokud probíhaly společné práce konzervátorů, restaurátorů, technologů a historiků z různých knihoven a archivů, dnes bychom hovořili o projektech, byly to záležitosti programově naplánované pod záštitou plnění úkolů, v rámci spolupráce socialistických archivů či tzv. pětiletých socialistických plánů. „*Tato práce vznikla při plnění úkolu č. 1, sedmého společného programu výzkumu archivnictví socialistických zemí na léta 1976–1980, jehož úkolem bylo sestavení sborníku metodických doporučení pro restauraci, konzervaci a dezinfekci papírových a pergamenových archiválií...*“¹²⁵ Výsledky prací pak byly prezentovány ve Sbornících archivních prací¹²⁶ nebo ve Sbornících národního muzea. Texty byly tištěny povinně rovněž v ruském jazyce.

¹²⁵ Sborník archivních prací, ročník XXXIII., Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, Panorama 1983, str. 108.

¹²⁶ GALAMBOŠ, Ivan JIRÁŇOVÁ, Radmila BERÁNKOVÁ, Eva BRANTNEROVÁ, Anna. Konzervace a restaurace historické knižní vazby. *Sborník archivních prací, ročník XXXIII.* Archivní správa ministerstva vnitra ČSR. Praha. 1983, vyd. Panorama.

Obr. č. 47, 48 Ukázka zprávy ze společného úkolu spolupráce českého a slovenského archivu

Především dvě existující konzervační laboratoře a restaurátorské dílny v dnešní Národní knihovně a Národním archivu zvyšovaly úroveň vědeckých i praktických snah v restaurování a konzervaci papíru: „*jak ta knihovna, a to je do dneška, tak i archiv, tak skutečně hodně stavěl na přírodních vědách, na tom – materiály metody, ověřovat, samozřejmě měli hlavně před 89 nějaké možnosti omezené i co se týče literatury, přístrojů, ale přece jenom si myslím, že se udělalo spoustu dobré práce, a to si myslím, že je ten základ, který myslím si to ta naše komunita restaurátorská v archívech a knihovnách, že měla obrovské náskok i před ostatními, že skutečně od začátku se tam pěstovaly přírodní vědy. Já studentům vykládám, že to vlastně způsobil Archiv České koruny, že jo to nešťastný konzervování nebo ta dezinfekce a potom se ukázala, že bez těch přírodních věd to nepůjde. Myslím si, že obě dvě ty instituce velice dobře spolupracovaly a posouvaly to tam dál a postavily to na seriózní vědecký základ.*“¹²⁷

¹²⁷ Z osobního rozhovoru autorky s doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopad 2017.

7 Preventivní péče v minulosti a dnes

V prvním u nás veřejně vydaném odborném textu se jeho autor, archivář a později archivní inspektor Václav Vojtíšek, podrobně zabývá otázkou příčin poškození archiválií a způsoby, jak předcházet poškozením, a to především vhodným uložením.

Vojtíšek se snažil své kolegy a následovníky vychovávat k tomu, aby dbali o zabezpečení a udržování pořádku v archivech, o pravidelnou kontrolu stavu archiválií, světla, vlhkosti: „Známe-li hlavní příčiny špatného stavu obsahu archivů a knihoven, lze vytknouti pravidla pro jejich ochranu a i pro napravování závad, jakož i pro opatření, aby se jakýmkoliv závadám předešlo i byly znemožněny... všechny depoty mají býti opatřeny vhodnými hasícími přístroji... důležité je, aby regály nebyly pořizovány z měkkého syrového dříví, které bývá plemeništěm hmyzu... materiál musí být chráněn před přímým světlem slunečním, varuje se před stálými výstavami...“¹²⁸ Ochranu archiválií archiváři viděli nejen v zabezpečení těchto podmínek, ale také si již uvědomovali, že i „při volbě pozemků pro stavbu nových archivních depotů je základním požadavkem, aby se na nich neobjevovaly spodní prameny, aby základy budovy byly dokonale izolovány... je nutno zahájit zásadu, aby archivní depoty stály ve volném prostoru v určité vzdálenosti od obytných budov, aby nebezpečí ohně bylo co nejmenší... aby skladiště byla vybavována ohnivzdornými regály...“¹²⁹

Všechna tato opatření a jejich zabezpečení dnes nazýváme preventivní konzervací – preventivní péčí. Současná teoretická i restaurátorská praxe klade na preventivní péči zásadní důraz a vnímá ji jako základ pro ochranu archivních i knižních památek. S jistou nadsázkou bychom preventivní péči mohli nazvat jako jednou z konzervátorských a restaurátorských metod. Neboť naplníme-li její požadavky, sníží se konzervační i restaurátorské zásahy a tím i zásah do autentičnosti na minimum. To je také hlavní důvod, proč současné přístupy ke konzervaci a restaurování na preventivní péči tak apelují. Snahou je minimalizovat vystavování originálů a nahrazovat je replikami nebo faximiliemi. Pokud k vystavení originálů dojde, je doba jejich expozice výrazně omezena a vystavovatel musí respektovat příná pravidla a výstavní podmínky.

¹²⁸ VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. Praha, 1932, str. 15–35.

¹²⁹ HRÁSKÝ, Josef. *Konservace archiválií. Sborník přednášek v archivní praxi*. Archivní příručka, Praha 1948, s. 59–79.

8 Vývoj historických konzervačních a restaurátorských metod

Současné přístupy ke konzervaci písemností a knižních vazeb dělí konzervaci na dvě části. Odborná terminologie je pojmenovává konzervací pasivní, která zahrnuje preventivní péči, a konzervaci aktivní, sanační, jejímž obsahem jsou jednotlivé konzervační zásahy na psacích podložkách. Metody restaurátorské chápeme jako opravy mechanicky poškozených míst.

Konzervační i restaurátorské metody se postupně vyvíjely a vzhledem ke zkušenostem, které ukázal čas, úrovni a hloubce poznání v oblasti výzkumné i praktické, jako i znalosti materiálů a adheziv. Některé z nich se projeví jako chybná řešení, neboť se ukázalo, že jsou invazivní. Jejich případná reverzibilita byla obtížná nebo téměř nemožná, proto bylo potřeba jejich použití přehodnotit. Některé nenaplnily očekávání svých objevitelů ve smyslu zastavení degradace záznamových prostředků spojené s opravami psací podložky, a naopak mohlo dojít k obnovení nebo vyvolávání nové degradační činnosti. Jiné se používají i nyní, byť je jejich aplikování přizpůsobeno např. pojivům a materiálům, které současná věda umožňuje.

8.1 Vývoj konzervačních metod

Nejzávažnějšími problémy, které v minulosti konzervátory sužovaly, jsou v podstatě stejné jako dnes – prach, vlhkost, teplota, mikrobiologická a biologická činnost ve spojitosti se záznamovými prostředky na papírové či pergamenové podložce. Tyto spouštěcí mechanismy vedou ke ztrátě záznamu a následně k rozpadu samotného nosiče. Potýkali se samozřejmě také s problémy novodobých papírů a novodobých záznamových prostředků včetně inkoustových tužek a tužek kopírovacích.

V několika následujících desetiletích se konzervátoři snažili najít vhodné pracovní postupy, prostředky i materiály, kterými by zajistili stabilizaci písemných dokumentů.

V 50. letech, přibyl další problém. Rozpad papírové podložky ohrožené inkoustem probíhal mnohem rychleji, když bylo do skladišť zavedeno ústřední topení: „*v rukopisech Archivu v Kutné Hoře, kde měla archivní skladiště až do roku 1948 značnou vlhkost a po zavedení ústředního topení prudce vyschla, stejně jako ve fondu zemských desek ve Státním ústředním archivu v Praze, kde za pouhé tři dny úschovy ve vytápěné místnosti se některá folia studovaného rukopisu téměř rozpadla. Dokud byly listy vlhké, byly vláčné, jakmile však vlhkost vyprchala, rozpadly se.*“¹³⁰

Naše úsilí na poli konzervování papírových dokumentů, tak i archeologických předmětů se v historii opíralo především o Německo. Teprve na konci 19. století se objevovaly ucelené odborné texty a metody.

¹³⁰ NUHLÍČEK, Josef. *Archivní časopis*. Praha, 1956, s. 204.

Již v druhé polovině 19. století se český chemik Vojtěch Šafařík¹³¹ podílel na výzkumu pravosti rukopisů a analyzoval pigmenty a inkousty rukopisu Královédvorského. První skutečné práce v oblasti konzervace papírových dokumentů přicházely v devadesátých letech 19. století.

8.2 Desinfekce, odstraňování nečistot – čištění

Odstraňování povrchových nečistot bylo prováděno měkkým štětcem nebo vysavačem, pinsetou byla odstraňována cizí tělíska.

Zárodky plísně byly odstraňovány zahříváním archiválie v parní skříňce, později v autoklávu, kde byly vystaveny parám formalinu po dobu 24 hodin (70. letech se používal thymol). Par formalinu se užívalo rovněž u desinfekce při napadení hmyzem. Kromě něho se proti hmyzu používaly tablety Dymogamu,¹³² za bezpečnostních opatření se používal plynný kyanovodík, kterým se zničil pouze živý hmyz a larvy, nikoliv nakladená vajíčka. V 60. a 70. letech se pro desinfekci používal Lastanox¹³³ nátěrem.

Obr. č. 49 Ukázka autoklávu (desinfekční skříňe), kterým byla vybavena konzervační dílna Státního úředního archivu v roce 1949

Obr. č. 50 Komerčně vyráběný prostředek pro hubení hmyzu

¹³¹ Vojtěch Šafařík (1829–1902), syn Pavla Josefa Šafaříka, chemik a astronom.

¹³² Dymogam je neškodný selektivní insekticid, byly to tablety velikosti pětikoruny, které se zapálily, jejich velmi silný kouř usmrtil hmyz.

¹³³ Obchodní název Lastanox T 20, chemicky bis (tributylcín) oxid, organická sloučenina používána hlavně jako biocid, dobře rozpustný v organických rozpouštědlech, je zdraví škodlivý pro desinfekci papíru ani pergamenu se nepoužívá.

8.2.1 Papír

Skvrny (zatekliny) na papíru způsobené vlhkem byly odstraňovány pouze u velmi výrazných barevnostních změn málo koncentrovaným roztokem chlorového vápna.

Bělení se v případě nutnosti provádělo na přímém slunci roztokem peroxidu vodíku, ale nikoliv tam, kde na dokument nepříznivě působila voda (rukopisy, inkoustové kresby). Později se používal 0,5% roztok kyselého hydrogensířičitanu a hlinitanu sodného, neboť mohl být uplatněn i na inkoustech (rukopisy).

Pokud nebyly mastné skvrny odstraněny bělením, se po předchozím odzkoušení osvědčil chlorid sířičitý nebo xylol. Tento zákrok se prováděl lokálně tamponem namočeným v roztoku, poté bylo místo vysušeno suchým tamponem.

Jinou možností bylo použití textilie namočené v petrolejovém lihu, kterým se skvrny třely vždy po uschnutí tak dlouho, dokud nezmizely. Tento způsob byl vylepšen tak, že spodní strana promaštěného papíru se potřela směsí vinného octa a hlíny, sloužící k výrobě dýmek. Na vrchní stranu byl přiložen mastkový papír a přežehlil se. Hlína se pak sprášila a viditelné stopy oleje se pokropily sirnatým éterem a 90% vinným octem a pozvolna se sušila.¹³⁴

V případě potřeby byl proces opakován.

Rezavé skvrny byly odstraňovány 1 až 5% kyselinou šťavelovou s následným neutralizováním postiženého místa 1% roztokem hydrogenuhličitanu sodného a důkladným vymytím destilovanou vodou.

Inkoustové skvrny byly odstraňovány 0,5% roztokem manganistanu draselného (hypermanganu), který se tamponem nanesl na postižené místo, po 30 až 60 vteřinách se skvrna potřela 0,5% thiosíranem sodným.¹³⁵

8.2.2 Pergamen

Čistění pergamenu bylo prováděno alkoholem. Vlhké písemnosti byly volně sušeny na vzduchu nebo opatrně vyrovnávány žehlením.

Mastné skvrny na pergamenu byly čištěny tetrachlornatanem uhlíku, zvlněné nebo slepené pergamenové listy byly změkčeny vložením do vlhkého prostředí, do plechové skříňky, v níž byly pomocí lišt vytvořeny rošty pro umístění listin. Na dno byla položena miska s hrnčířskou hlínou rozmělněnou ve vodě s ledkem na hustou kaši, která hnětením a přiléváním vody měla zajistit dostatečně dlouhou vlhkost pro pergamen. Někdy bylo doporučováno po zvlhčení třít pergamen s jemným práškem kamence, aby nabyl bělosti, a působením kamence ho bylo možno dobře uhlazovat. Po vyjmutí a případném uvolnění po jejich slepení se listy položily na filtrační papír a zatížily mezi dvěma skleněnými deskami. Případné ne-

¹³⁴ Receptura uvedena v časopise *Typografia XIV*, 1902, s. 61.

¹³⁵ LOSOS, Ludvík. *Dr. Nové metody konzervace musejních sbírek*. Praha, 1959.

rovnosti pergamentu byly vyrovnávány žehličkou. Zkřehlý a ztvrdlý pergamen byl oživován draselným mýdlem, slabě alkalickým nebo 1% vodním roztokem octanu draselného.

V roce 1896 byl v časopise Typografie uveřejněn doporučený postup: „*Na vybledlé a staré pergameny bylo doporučováno opatrné vložení do destilované vody a jeho měkčení, po okapání vody jej vložit na několik vteřin do do roztoku jednoho dílu kyseliny šťavelové ve sto dílech vody. Poté pergamen umístit do uzavřené nádoby obsahující roztok 10 g taninu v 300 g destilované vody. Když písmo vyniklo, pergamen se znovu omyl destilovanou vodou. Poté se sušil mezi filtračním papíry a následně vylisoval. Postup musel být rychlý, aby nedošlo ke změně barevnosti pergamentu.*“ Vybledlé písmo bylo ale také vyvoláváno použitím silných chemikálií. Tyto způsoby drastického vyvolávání byly kritizovány s tím, že písmo bylo sice rozluštěno, ale zároveň byly tak poškozeny, že hrozila jejich ztráta. Bylo voláno po nahrazení jinými neškodnými metodami.

8.2.3 *Shrnutí a současnost*

Z výše uvedených metod mokrého čištění, které uvádí v literatuře Vojtíšek i Stocký,¹³⁶ je patrné, že u papírové podložky byla voda v minulosti chápána jako největší hrozba, především v souvislosti s inkousty a jejich „rozežíráním“. Blahodárný účinek vodní lázně byl konzervatory objeven až v poválečném období.

K ostatnímu čištění jsou používána organická rozpouštědla (mastné skvrny), nově také enzymatické čištění, popřípadě přidání tenzidu do vodní lázně, např. Benátské mýdlo nebo Spolapon AOS 146. Voda se dnes používá též k vyprání papírové podložky po použití ostatních čistících zásahů, jako je odstraňování mastných skvrn, skvrn od vosku, rzi apod. To vše samozřejmě, jak již bylo řečeno, s přihlédnutím na kvalitu poškozeného dokumentu i záznamových prostředků.

U pergamenové podložky se mokré čištění provádí pouze metodami nepřímého vlhčení vodně alkoholovými roztoky.

Desinfekce jak papírové, tak pergamenové podložky se při individuální konzervaci nejčastěji provádí vystavením parám 96% butylakoholu.

Bělení se v současném restaurování a konzervaci využívá pouze ve výjimečných případech. Metoda bělení je dnes považována jednak za invazivní, nese s sebou pro papír další rizika, a proto se používá pouze tehdy, kdy případné skvrny, které nelze odstranit jinou cestou, zasahují do obrazu, který je potřeba zachovat.

¹³⁶ Albin Stocký, archeolog, vysokoškolský pedagog a muzejník. Původním vzděláním byl chemik.

8.3 Impregnace

Termín impregnace se v současné konzervátorské terminologii již nevyskytuje. Jak již bylo zmiňováno v předešlé části textu, prioritou konzervačních zásahů byla v minulosti pouze záchrana informace, tedy především zpevnění psací podložky napadené plísní či korozi psacích látek. Společným působením rizikových faktorů – vlhkost, inkousty plíseň hrozila devastace. Konzervátoři se snažili najít prostředky, kterými by této katastrofě zabránili a nutně se potřebovali vyhnout vodě, jejíž použití bylo stále ještě překážkou. Pro zpevňování psací podložky je dnes používán termín konsolidace – povrchové zpevnění.

8.3.1 Impregnace psací podložky kolodiem

Na ochranu archiválií se používalo také kolloidum – roztok střelné bavlny¹³⁷ v alkoholetheru. Roztok byl nanášen na povrch papíru až vznikla souvislá vrstva. Amoniakovými parami byly přebytečné kyseliny, jež byly příčinou rozkladu, sice odstraněny, ale kolodium se nespojilo s papírem ani pergamenem, odlupovalo se, lámalo a odpadávalo. Rovněž mikroby pod ním lehce začaly bujet. Obavy byly také z hořlavosti kolodia. Pro lepší spojení kolodia s rukopisem se přidávalo trochu ricinového oleje, ale i tak došlo k loupání. Kolloidum se tedy příliš neosvědčilo z důvodu snížení čitelnosti inkousů a nepřilnavosti bylo od jeho aplikování upuštěno.

8.3.2 Impregnace psací podložky želatinou

Rozpuštěná želatina byla dlouhodobě zkoušena a používána pro zpevnění papírové psací podložky. Vyplňovala otvory narušené psací látky a upevňovala její odumírající části. Doporučil ji rovněž P. Fr. Ehrle¹³⁸ na konferenci ve Sv. Havlu a stavěl na zkušenostech Vatikánské knihovny i na posudku Královského ústavu zkoumání látek v Gross-Lichterfeldu. Želatina se rozpustila v horké vodě, papír nebo pergamen se pak do tekutiny namáčel nebo se jí potíral. Celý pracovní postup zpevnění papíru vždy čerstvou želatinou uvedl Vojtíšek ve svém odborném textu „O konservaci archiválií“.

Vhodnost použití želatiny se opírala o tvrzení, že jde o zvířecí klič, který byl používán ke klížení papírů určených pro psaní, aniž by byly zaznamenány škodlivé účinky. Jistým znepokojením bylo zjištění, že v teple a pod tlakem se mohou listy slepovat a také, že se přítomností želatiny¹³⁹ zvyšuje kyselost papíru a musí být neutralizována sodou. Obavy byly

¹³⁷ Střelná bavlna je nitrocelulosa s obsahem dusíku 12 až 14 %.

¹³⁸ P. Fr. Ehrle, prefekt vatikánské bibliotéky.

¹³⁹ Želatina je velmi čistý a jemný klič, který se získává vyvařením šlach, kůží, kostí a jiných jatečných odpadů bohatých na kolagen. Vařením se kolagen přeměňuje na glutin, což je látka, která má rosolovací schopnost a je nejpodstatnější složkou želatiny. Pro restaurátorské účely se používá čistá želatina vyrobená z telecích kůží.

rovněž z důvodu vhodného prostředí pro růst plísní. Neutralizování želatiny sodou nebo alkáliemi se nedoporučovalo, neboť nebylo známo, zda se alkálie v budoucnu neukáží jako škodlivé. Z důvodu lámavosti se přidával glycerin.

8.3.3 Impregnace – zaponem, neuzaponem, karnaubským voskem

Na popud vatikánského knihovníka Františka Ehrleho byla v roce 1899 uspořádána ve Svátém Havlu mezinárodní konference, kde kromě zkoumání doposud známých metod byla projevena snaha o cílené a usměrňované bádání v konzervaci archiválií. Drážďanské konference německých archivářů se za rakousko-uherskou monarchii zúčastnil František Mareš.¹⁴⁰ Velký zlom přinesl objev nitrátů celulósy. Zde byl velmi kladně hodnocen nový konzervační prostředek zaponový lak, jehož použití vyvolalo velký zájem odborníků a chemiků. Budoucí praxe ukázala, že jeho použití bylo nešťastné. V podstatě šlo o roztok nitrocelulosity v acetonu a amylacetátu vláčeným kafrem. Na konferenci vyličil Dr. Poss: „*archiválie dílem vlhkem neb následkem špatného inkoustu neb papíru stále více a více hynou tak, že jest obava, že v nedaleké době úplně se rozpadnou. Ještě více utrpěly rukopisy tím, že bylo vybledlé písmo, neb starší písmo palimpsestů*¹⁴¹ chemikáliemi vyvoláno. Tímto způsobem rozluštil se sice velký počet cenných rukopisů, ale při tom byly tak poškozeny, že jsou nadobro ztraceny, nenajde-li se včas potřebná záchrana.“¹⁴² Základní otázky, které si archiváři kladli, a které samozřejmě bezprostředně souvisely s náplní jejich práce i posláním archivářů, byly: Co zachovat? Jak zachovat? Byly hledány nové možnosti, metody, materiály i chemikálie, kterými by bylo možno především nejvíce ohrožené rukopisné texty zachránit.

Nad všechny dosud používané prostředky se ukázal roztok nitrocelulosity¹⁴³ přísadou kafru v amylacetátu a v amylalkoholu nebo acetonu – zapon, který neměl žádné z negativních

¹⁴⁰ František Mareš, 1850–1939, vystudoval historii na vídeňské univerzitě, po praxi v Třeboni se vrátil do Vídně, kde zastával místo archivního adjunkta ve Schwarzenberském ústředním archivu. 1887 byl českým sněmem vyslán na studijní cestu do vatikánského archivu (Archivum Secretum Vaticanum), poté se stal ředitelem Schwarzenberského archivu v Třeboni.

¹⁴¹ Psací materiál, ze kterého byl původní text odstraněn většinou vyškrabán a nahrazen textem novým, zpravidla z úsporných důvodů.

¹⁴² MAREŠ, František. *Český historický časopis*. 8. archivní konference v Drážďanech 1899. s. 375–376.

¹⁴³ Nitrocelulosa vzniká působením kyseliny dusičné na celulosu za přítomnosti kyseliny sírové nebo fosforečné, je vysoce výbušná, má nízkou teplotu vzplanutí, vlivem zbytků kyselin může vykazovat samovzplanutí. Není rozpustná ve vodě, pouze ve vybraných rozpouštědlech.

vlastností předchozího kolodia ani želatiny. Pro potřeby archivní byl zaveden zapon archivní.¹⁴⁴ Archivní zapon – roztok kolodiové bavlny.¹⁴⁵ „*ve směsi amylacetátu, podstatné části tzv. hruškového etheru, s uhlovodíkem získaným z petroleje a snadno se vypařujícím, ke zvýšení elasticity olej a něco kafru. Po vypaření ředidla zbude v archiváliích napuštěných zaponem směs kolodiové bavlny s kafrem a olejem působícím elastičnost, proniká látkou psací, která je jím napuštěna, plísni odnímá kyslík i dusík, také umrtvuje kyselinu uhličitou a vlhkost nepropouští naprosto.*“¹⁴⁶ V konzervaci archválií dával zapon velké naděje. Psací látka napuštěna zředěným zaponem¹⁴⁷ nijak neohrozila čitelnost textu, především zajistila odnímání kyslíku i dusíku, a tak bylo zabráněno růstu plísní. Zazonovaný rukopis byl naopak pevnější než dříve a dokonce odolával vodě. Archivní zapon byl elastický, navíc mohl být příslušným rozpouštěcím prostředkem (ředidlem) odstraněn. Jeho aplikace byla levná a snadná. Výstupem 8. drážďanské konference bylo doporučeno, aby bylo se zaponem pracováno jako s novou a vhodnou metodou.

Záhy se ukázalo, že zapon škodlivému účinku inkoustu na papírovou podložku nezabraňuje, že ho naopak rozkládá. Bylo pozorováno hnědnutí a rovněž byl prokázán jako hořlavý. To vedlo k novým pokusům. Komise zvolená na zkoumání zaponu na sjezdu německých archivářů v Drážďanech roku 1899 doporučila místo nitrocelulosity, acetát celulosity a 1906 přinesla nový konzervační prostředek „neuzapon“ (nový zapon).

Zaponu se užívalo dokonce ke konzervaci voskových pečeti, ale výsledky byly špatné.

Podobně používaným lakem byl cellit (1909), byl méně hořlavým acetátem celulosity než zapon. Dále cellon rozpuštěný acetonem, dokumentový lak vyráběný z ethylcelulosity rozpuštěné v alkoholu, dále hydrát celulosity – celofan, a od roku 1929 alkoholové roztoky přírodních pryskyřic.

Pro novodobé papíry byl doporučován rostlinný karnaubský vosk, který byl rozpouštěn ve směsi chloridu uhličitého a benzínu. Žádný z těchto prostředků ale nezastavil křehnutí a hnědnutí papíru způsobené inkoustem, proto bylo doporučováno setření zaponové vrstvy příslušným ředidlem a zapon byl ponechán pouze v pórech psací látky.

¹⁴⁴ Vynalezl ho a poprvé použil pruský vrchní štábní lékař Dr. Schille, na sjezdu německých archivářů v Drážďanech ho k použití doporučil Dr. Poss. Původně byl zaponový lak určen pro impregnaci vojenských map. Byl využíván v řemeslných potřebách, k napuštění kovů pro zabránění oxidace.

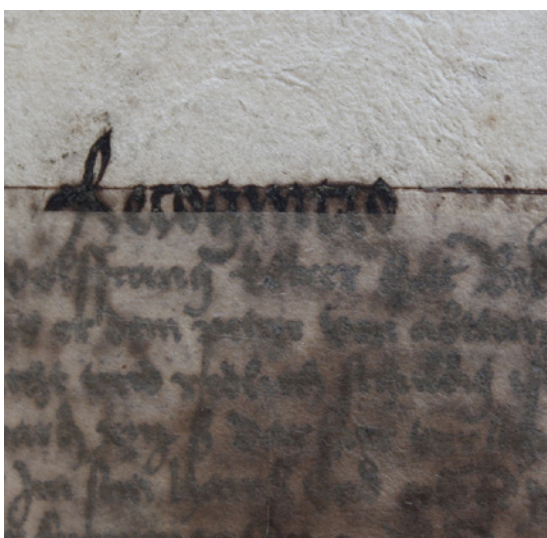
¹⁴⁵ Kolodiová bavlna je označení pro nitrocelulosu s obsahem dusíku 10–12 %.

¹⁴⁶ VOJTÍŠEK, Václav. *O konzervaci archiválií*. Praha, 1932, s. 50.

¹⁴⁷ VOJTÍŠEK, Václav. *Konzervace archiválií*. Praha, 1914, s. 10.

8.3.4 Impregnace psací podložky beturlakem

I když byl zapon v archivech hodně oblíben, bylo od něho postupně upouštěno především po roce 1945,¹⁴⁸ kdy konzervační dílna Ústředního archivu Ministerstva vnitra (dnes Národního archivu) prováděla pokusy zpevnění podložky pomocí ceresinu rozpuštěného v sirouhlíku. Propadávající se místa byla podchycována sítěnkou, lepenou jednostranně celulosovým lakem ředěným v acetonu tzv. beturlakem. Po aplikaci listy mírně ztmavly. Touto metodou bylo za krátký čas, ve kterém nebylo možno zjistit, zda používaná metoda dokáže rozklad inkoustu zastavit nebo zpomalit, konzervováno poměrně značné množství archiválií.

Obr. č. 51 Ukázka stavu rukopisu při použití záplaty v kombinaci s beturlakem a sítěnkou

Obr. č. 52 Ukázka konzervačního zásahu na železozalovém inkoustu pomocí beturlaku a sítěnky

8.3.5 Shrnutí a současnost

Konzervátoři již dokázali svými dostupnými prostředky a metodami ovlivnit napadení mikroorganismy desinfekcí. Dokázali čistotou, vhodnými regály a pravidelnou kontrolou – preventivní péčí – zabránit napadení hmyzem. I zkušenost s rozpadající se psací podložkou vlivem extrémních změn a kolísavosti vlhkosti je vedla ke zkušenosti, že písemnosti je nutno uchovávat v přiměřené vlhkosti.

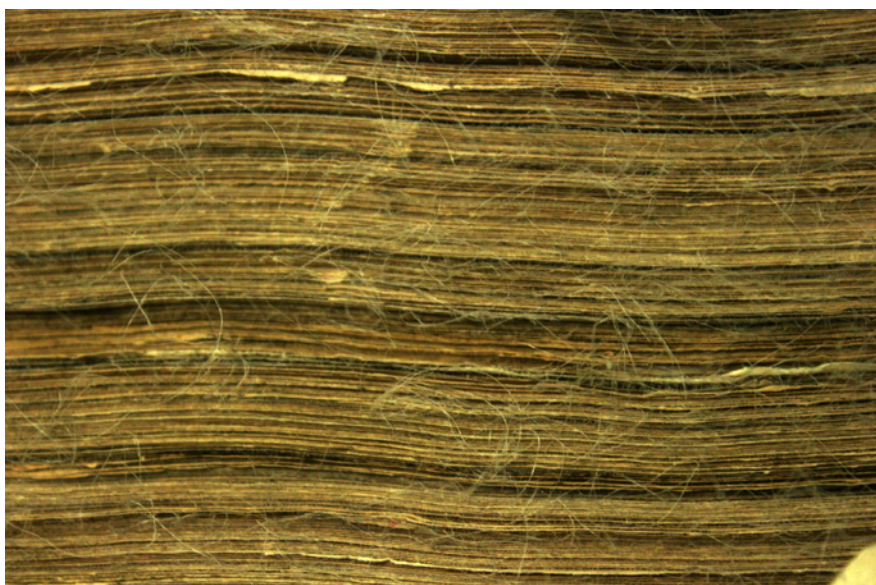
Z výše uvedených historických materiálů, prostředků a metod je opět evidentní, že nadále nejvíce konzervátoři bojovali s vlhkostí v souvislosti s látkami obsaženými v inkoustových záznamových prostředcích. Ty vlhkost poškozovala. Poměrně rychlý průběh vedl nejprve

¹⁴⁸ NUHLÍČEK, Josef. K otázce zábrany psací látky inkoustem. *Archivní časopis*. 1956, s. 203–206.

ke zhoršení čitelnosti textu, následně mizení textu až k rozpadu psací podložky. Tuto degra-
dační činnost v moderní terminologii nazývanou „degradaci psací podložky vlivem koroze
železogatových inkoustů“, se jim stále nedařilo zcela vyřešit. Přestože dobře věděli, že vli-
vem vlhkosti dochází přeměně síranu železnatého na kyselinu sírovou.

Přítomnost vody ve smyslu přímého chtěného kontaktu, byla stále vnímána negativně,
a tak byla jedním z nejrizikovějších degaračních faktorů.

V současné konzervátorské praxi se popsané impregnační prostředky tohoto typu vůbec
nepoužívají. Jednak se ukázalo, částečně již v minulosti, že jejich použití je devastující, ne-
boť nezastavují degradaci železogatových inkoustů, nestabilizují záznam, jsou velmi obtížně
reverzibilní a v případě použití síťenky neestetické.

Obr. č. 53 Ořízka knižní vazby při použití síťenky

8.4. Voda jako konzervační prostředek

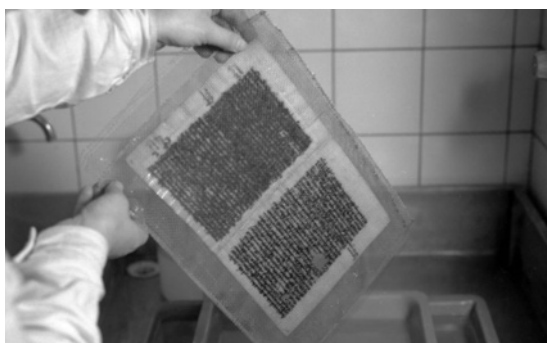
Počátkem roku 1956 konzultoval Státní ústřední archiv rozpad psací podložky vlivem koro-
dujících inkoustů s německým restaurátorem Hansem Heilandem z tehdejší Německé demo-
kratické republiky (dále jen NDR), který se touto otázkou již léta zabýval. Při návštěvě Stát-
ního ústředního archivu¹⁴⁹ potvrdil Heiland domněnky našich konzervátorů o nevhodnosti
zaponu. Ukázalo se, že písemnosti, které prošly vodou, jež inkoust vyplavila, jsou prakticky
před jeho škodlivými účinky chráněny. Rovněž se potvrdilo, že polepení poškozených míst
nepropustnými fóliemi z obou stran jednoznačně nezabránilo dalšímu rozkladu. Němec-

¹⁴⁹ Státní ústřední archiv Heiland navštívil při své studijní cestě do římského Ústavu pro zkoumání chorob knihy (Istituto di patologia del libro) 11. dubna 1956. Ústav byl založen v Římě v roce 1936.

ký restaurátor doporučoval jednostranný podlep japonským papírem z důvodu prodyšnosti a možnosti lepší sledovanosti stavu archiválie. Jako adhezivum používal Glutofix.¹⁵⁰

Heiland předvedl také metodu používanou v Itálii, kde oslabovali škodlivý účinek inkoustu ponorem do vroucí vody na 5 minut. Volný list archiválie byl upevněn mezi dvě pevná síta (nesměla mít na psací látku negativní vliv) a takto byla do vody ponořena. Z listů se vyplavily kromě škodlivých krystalek kysličníku železitého také volné inkoustové složky a ostatní nečistoty. Současně vyplavené pojivo bylo pak doplněno řídkým Glutofixem.

Poškozená místa byla pak jednostranně zpevněna japonským papírem nebo sítěnkou. Bohužel se ukázalo, že silonová síťenka Glutofixem nedrží, proto v našich podmínkách byl nadále jako adhezivum používán beturlak.

Obr. č. 54 Mokrě čištění silně degradované papírové podložky v podpůrném materiálu (síťka)

Obr. č. 55 Vodní lázeň nabobtná přírodní adheziva a umožní relativně snadné odstranění nevhodných oprav (záplat)

8.4.1 Shrnutí a současnost

Současné metody konzervačního zásahu tohoto typu na papírové podložce používají vodu jako vhodný a základní prostředek pro odstraňování nečistot tzv. mokrým procesem. Voda jako polární rozpouštědlo proniká do struktury papíru a má výborné čistící vlastnosti. Je používána i v případě koroze železozalových inkoustů, pokud tam samozřejmě nedochází k prasklinám a nehrozí vypadávání textu. Před použitím vody je v případě potřeby nutno zabezpečit krvácení pigmentů či rozpustnost záznamových prostředků. Vodní lázeň je používána v kombinaci s jinými, většinou alkoholovými roztoky, a to vždy vzhledem ke konkrétnímu konzervovanému popř. restaurovanému materiálu a jeho fyzickému stavu. Je otázkou, z jakých důvodů konzervátoři v minulosti vodu odmítali. V retrospektivě jejich publikovaných názorů se můžeme domnívat, že to mohlo být z obavy, že pokud ponoří papír silně napadený plísní do vody, zcela se jim rozpadne a inkoustový záznam zmizí. Je také možné, že použití vody jako zdroje vlhkosti s následnými devastačními dopady zcela vyloučily. Pravděpodobně v použití impregnačního prostředku viděli dokonalejší zpevnění papírové podložky. V současné terminologii je tento proces užíván jako „mokrě čištění pomocí vodních systémů“.

¹⁵⁰ Glutofix – celulosové lepidlo, dobře rozpustné ve vodě, používá se i v současnosti.

Použitím vody a jejími pozitivními účinky na papírovou podložku se zabýval také Gerhart Banik¹⁵¹ v článku „Papier und wasser“ v roce 2015.

8.5 Hydrofobizace

Hydrofobizací rozumíme napuštění papíru látkou, která pronikne či alespoň obalí vlákna celulosy a zabrání tak proniknutí vlhka do vláken a jejich bobtnání. Zdaří-li se hydrofobizace, je papír chráněn před napadením plísněmi, které potřebují k růstu vodu. Hydrofobizaci předcházelo například zaponování. V československých archivech, knihovnách a muzeích se běžně prováděla polyvinilacetátem rozpuštěným v acetonu nebo amylacetátu. Ve Státním ústředním archivu byly konány pokusy o hydrofobizaci methylnmetakrylátem, ale k impregnaci nebylo přistoupeno, neboť značně měnil vzhled dokumentu, stával se tuhým a lehce se leskl.

Obr. č. 56 Ukázka hydrofobizace

8.5.1 Shrnutí a současnost

Hydrofobizace byla někdy také nazývána umrtvením dokumentu a používaným výše uvedeným prostředkem byl slabý roztok plexiskla. Již při jeho používání se ozývaly hlasy, zda i přes jeho případně možnou odstranitelnost, bude mít trvání do budoucna. Tato metoda se u nás používala ještě v 60. letech, pak od ní bylo upuštěno. Hlavním důvodem byla stále větší znalost a zkušenost, že pro uchování dokumentu do budoucna bude především preventivní péče a u poškozených dokumentů inkousty odkyselování.

¹⁵¹ BANIK, Gerhart., BRÜCKLE, Irene. Papier und Wasser. *Ein Lehbuch für Restauratoren, Konservierungswissenschaftler und Papiermacher*. Siegl, Anton. 2015.

8.6 Odkyselování

O škodlivosti volných kyselin obsažených v papíru, bylo jako o destrukčním mechanismu jednáno již na drážďanské konferenci ve Sv. Havlu v roce 1898, i když tehdy nebyly ještě známy všechny chemické procesy probíhající v papíru. Velkou hrozbu vlhko znamenalo pro železagalové inkousty. Obavy z nebezpečí kyselosti papíru se zvyšovalo a umocněno bylo přibývajícím znečišťováním ovzduší chemickými zplodinami, zejména oxidy dusíku a síry. V první polovině 20. století byly znalosti odborníků na (v té době) vysoké úrovni a vědělo se, že příčiny kyselosti papíru jsou vnitřní (pozůstatky kyselin z procesu výroby, kyselé reakce později používaných bělicích látek či roztok kamence, který se používal při klížení, nečistoty v technické vodě při výrobě papíru a v neposlední řadě používání pryskřičného klížení) a vnější – prostředí a podmínky uložení. Na důležitost podmínek uložení již apeloval Vojtíšek.¹⁵²

Další výzkumy ukázaly, že i malé množství kyseliny může způsobit rozsáhlou tzv. kyselou hydrolyzu, jejímž výsledkem je rozštěpení makromolekul celulosy, které se projeví porušením mechanické pevnosti papíru. Papír se stává křehkým, lámavým až posléze dojde k jeho rozkladu. Jedním z hlavních vnějších spouštěcích faktorů kyselé hydrolyzy je oxid siřičitý obsažený ve vzduchu. Když papír obsahuje stopy těžkých kovů – železa a mědi – působí jako katalyzátory na přeměnu oxidu siřičitého v kyselinu sírovou.

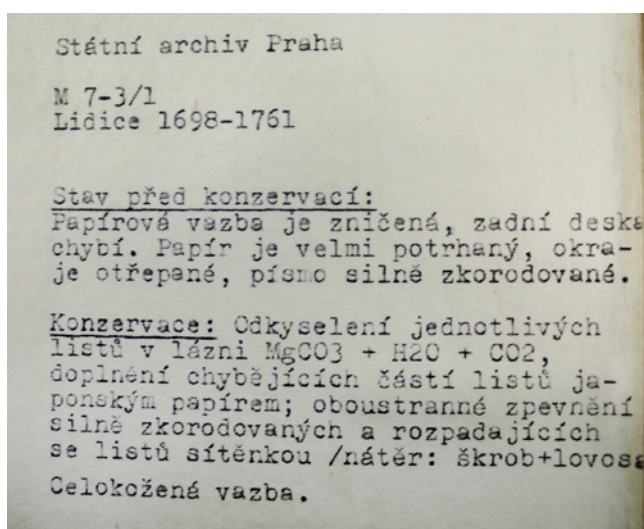
Dalším znepokojivým zjištěním byla kyselost papíru při použití nově vyvinuté metody laminace, do níž byly pro budoucnost vkládány velké naděje.

Touto tematikou se zabýval W. J. Barrow. Vyvinul poměrně jednoduchý dvousložkový proces neutralizace, kdy se dokument ponořil do 0,15% roztoku hydroxidu vápenatého (t.j. vápenná voda). Dokument byl neutralizován, ale z důvodu zůstatku volného hydroxidu vápenatého následovalo ponoření do 0,2% roztoku ustalovací lázně – dvojuhličitanu vápenatého. Tím se volný hydroxid přeměnil na uhličitan vápenatý (křídou) a jako volná sraženina se ukládal na vlákna celulózy. Usazený uhličitan zabezpečil vhodné pH v papíru na dlouhou dobu.

Metoda neutralizace ponorem do alkalické lázně byla považována v první polovině 20. století za nedokonalou a to z důvodu nově používané laminace, kdy se po námoku musela listina před laminací usušit, nejlépe při pokojové teplotě. Celý přípravný proces byl zdouhavý. Další námitka proti tomuto způsobu neutralizace byla skutečnost, že ne všechny papíry námok vydrží ať z důvodu křehkosti novodobých papírů, nebo přítomnosti inkoustů novodobých či historických. Případná nutnost provádění zkoušek na rozpustnost se zdála dalším omezením produktivní laminace. Ideálem budoucnosti zůstávala neutralizace pomoci plynů, kdy se vodní lázeň nahradila lázní vzdušnou, přítomné těžké kovy by se teplem v průběhu laminace uvolnily a pronikly by do dokumentu. První kroky v tomto záměru provedl britský chemik W. H. Langwell.

¹⁵² VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. Praha, 1932.

Postupně bylo doporučeno, aby stanovení pH bylo prováděno u všech papírových dokumentů a stalo se běžnou praxí. Langwell vyvinul tekutinu na zjišťování kyselosti papíru. Tekutina se podobala inkoustu a bylo jí možno naplnit plnicí pero. Na papír bylo nanášeno minimální množství v podobě tečky. Barevná škála od tmavomodré přes zelenou až po žlutou ukázala míru kyselosti papíru (žlutá znamenala nejnižší pH). Způsob byl rychlý a snadný, hodnoty však byly velmi nepřesné. V 80. letech byly pro rychlé zjišťování pH používány pH papírky.

Obr. č. 57 Ukázka záznamu o odkyselování z roku 1975

8.6.1 Shrnutí a současnost

V druhé polovině 20. století se chemici i konzervátoři intenzivně otázkou kyselosti papírové podložky zabývali. Vědecké bádání se opíralo o již zjištěné skutečnosti, které ověřilo, navázalo na ně a především rozšířilo o poznatky nové, které byly uvedeny do praxe.

Současná praxe definuje destrukci papírové podložky způsobené kyselostí a její nápravu jako: „*Rozklad papíru v důsledku kyselé hydrolyzy lze zastavit inaktivací volných kyselin přítomných v papíru jejich neutralizací (tzv. odkyselení). Dojde ke zrušení jejich katalytického účinku, a rozkladná reakce se tím výrazně zpomalí. Neutralizace degradaci papíru nezastaví zcela, ale zásadním způsobem ji omezí. Do papíru se současně zavede tzv. alkalická rezerva ve formě uhličitanu vápenatého a hořečnatého, které zde vytvářejí zásobu pro postupnou neutralizaci vznikajících kyselin v papíru v důsledku přirozeného stárnutí a absorpce vzdušných oxidů síry a dusíku. Tímto způsobem jsou vlákna papíru chráněna před dalším poškozením po dlouhá desetiletí až staletí, než se alkalická rezerva vyčerpá. Neutralizace se provádí v restaurátorských laboratořích archivů a knihoven.*“¹⁵³

¹⁵³ ĐUROVIČ, Michal, Dr. Ing. PAULUSOVÁ, Hana. Ing. Hromadné odkyselování archivních a knihovnických sbírek. *Knihovní obzor*. Čtvrtletník Vědecké knihovny v Olomouci. Redakce: redakcevkol.cz. Registrace MK ČR E 6450. ISSN (elektronická verze) 1214-6498.

Výzkumy a zkušenosti prokázaly, že primární látkou, která má na kyselost papíru blahodárný vliv, je voda. Při ponoření dokumentu vyplaví nečistoty zbylé po suchém čištění, použitá klíždla, a tím pH dočasně mírně vzroste.

Další operací je vlastní odkyselování, které, jak již bylo zmíněno, je v současnosti považováno za jeden z nejdůležitějších konzervačních zásahů – ochrany papírových dokumentů do budoucnosti. Nejznámější a nejvíce používaná odkyselovací metoda je námokem. Vychází z vynálezu amerického chemika Barrowa,¹⁵⁴ jehož metoda byla zjednodušena na jednofázový proces. Mokrý odkyselovací proces se používá i na papírovou podložku obsahující tolik obvané železagalové inkousty, samozřejmě za předpokladu, že nedochází k prasklinám a listy papíru námok vydrží. S odkyselováním se začalo v sedmdesátých letech především ve Státním ústředním archivu. V té době působil v archivu také chemik Ing. Široký, který se problémům neutralizace a jejího uvedení do praxe zabýval společně s Ing. Paulusovou a Ing. Ďurovičem.¹⁵⁵ Dnešní znalosti o neutralizačních procesech umožňují pro papírovou podložku, která nemůže mokrý proces podstoupit, metody nevodné neutralizace (MMM, ¹⁵⁶ Bookkeeper). Ani v současnosti není na neutralizaci zcela jednotný názor a je jistě otázkou pro budoucnost. Po dlouhodobém prověřování v našich podmínkách prokázalo, že neutralizovaná papírová podložka, které je vložena alkalická rezerva, je chráněna do budoucnosti na cca sto let. „... z pohledu té papírové podložky si myslím je to neoddiskutovatelné, tak je to prostě potřeba. Zase na druhé straně je potřeba zvážit, co na té podložce, zda to jsou třeba galové inkousty, jestli jsou to novodobé inkousty, jestli je tam grafit nějaké, akvarel nebo třeba nějaká taková technika, pak je tam samozřejmě řada barviček, pojiv, pigmentů, která mohou být třeba citlivá na tu změnu pH. Tam je třeba být opatrný, to se ukazuje třeba i u těch železagalových inkoustů, ano odkyselit, ale nepřehnat pH do vysokých hodnot tak 7–7,5. Tak abychom komplex toho galátu nepoškozovali. Ale to je dáno tím, že stále víme víc a víc. Tak já bych to vzal jako takové upřesňování našich znalostí a postupů, prostě ne, že by se něco zavrhl, že je to špatně. Když mluvíme teda o tom odkyselování.“¹⁵⁷

Výroba odkyselovacího roztoku u individuálního konzervačního zásahu, je poměrně zdoluhavá,¹⁵⁸ proto existují zařízení na výrobu tzv. demineralizované vody obohacené vápenatými a hořečnatými ionty. Což je v podstatě Barrowův roztok.

¹⁵⁴ Barrow, významný americký chemik, který vyvinul neutralizační roztok a zavedl odkyselování.

¹⁵⁵ Ing. Ďurovič a Ing. Paulusová, kteří spolu pracovali v Národním archivu a pracují stále vytvořili výborný tým nejen na úrovni odborné, ale také lidské (poznámka autorky na základě vlastní zkušenosti).

¹⁵⁶ Metoxymagneziummetylkarbonát v methanolu, aplikuje se postřikem v koncentraci 0,5–2% roztoku.

¹⁵⁷ Z osobního rozhovoru autorky s doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopadu 2017.

¹⁵⁸ V jedné odkyselovací lázni je možno neutralizovat pouze určité množství dokumentů, druhé použití lázně není z důvodu poklesu vápenatých a hořečnatých látek. .

Obr. č. 58 Ukázka výroby Barrowova neutralizačního roztoku

Obr. č. 59 Odkyselování metodou MMMK (postřikem)

Současná věda dokonce umožňuje metody hromadné neutralizace.

Jednoznačně lze konstatovat, že v oblasti neutralizace – postupů odkyselování papírové podložky, vedoucích k záchraně písemností – zaznamenaly výzkumy v konzervaci jedny z nejzásadnějších pokroků.

Obr. č. 60, 61 Ukázka metody hromadné neutralizace zařízením firmy „Neschen“

9 Vývoj restaurátorských metod

Některé restaurátorské metody byly v minulosti v podstatě spojeny v metodu jednu. Dnes bychom je mohli pravděpodobně nazvat metodami konzervačně-restaurátorskými, neboť jejich aplikace měla papírovou podložku nejen konzervovat, ale také restaurovat. Vývoj i zkušenost opět prokázaly, že konzervace i restaurování je propojeno. I když jde o dvě samostatné disciplíny, které mohou být za jistých okolností aplikovány i samostatně, ale přesto je potřeba, aby šly ruku v ruce.

9.1 Přelepování míst poškozených mikrobiální činností

Papírová i pergamenová psací podložka byla opravována podlepováním poškozených částí. Projevovala se postupně získávaná zkušenost, postupy a používané prostředky se měnily v souvislosti s novými materiály a adhezivy.

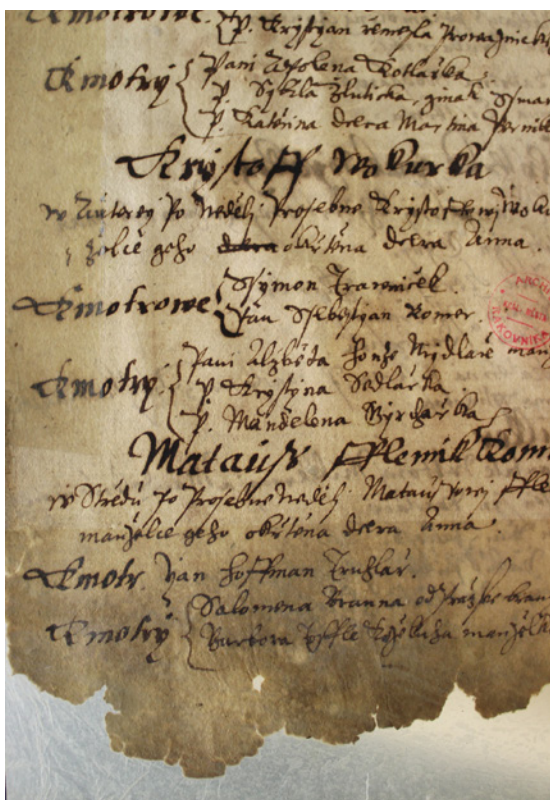
Nejprve jako nejjednodušší a již dlouhodobě užívané se doporučovalo například: „*nalepiti list poškozený, hnijící a tlící, lámavý a drobivý na dobrý papír kolínským kličem, vyzím měchýřem, rozvařenými se silným antiseptickým prostředkem, buď se sublimatem rtuťnatým nebo thymolem – po vysušení může být postříkán formalínem, který sráží klič, činí nerozpustným, nebo roztokem taninu nebo kamence. Nebo je-li na obojí straně popsán, polepiti voskovaným i hedvábným papírem, nebo klížiti kličovou vodou s přidávkem kamence, salicylové kyseliny a kafru. Předem je potřeba předmět dobře vysušiti a očistiti...*“¹⁵⁹ Dr. Vojtíšek i Ehrle upozorňovali, že pokud je používán průhledný papír napuštěn terpentýnem nebo olejovými chemikáliemi¹⁶⁰ (transparentnost), dochází ke žloutnutí papírové podložky a posléze dochází k praskání. Proto doporučovali použití japonského papíru, jehož průhlednost je přirozená. Vysušení vlhkých listů se provádělo volně na vzduchu nebo v uzavřeném prostoru s nádobkou, která obsahovala 50% roztok formaldehydu jako desinfekci.

V odborném textu z roku 1932 již jako vhodnější bylo doporučováno: „*...polepování nebo podlepování na obou stranách japonským hedvábným papírem, který má velkou trvanlivost. Protože je průsvitný a umožňuje i čitelnost písma, která se snadno zvyšuje navlhčením nebo napuštěním listinným lakem. Takové polepování po obou stranách navrhuje se i pro moderní noviny nebo tisky, pořízené na špatném papíru. Podobně při vzácnějších věcech upotřebuje se hedvábného závoje, tzv. hedvábného chifonu a hedvábné gázy, obou z přirozeného hedvábí, nebo pergaminového papíru vyrobeného z celulosy.*“¹⁶¹

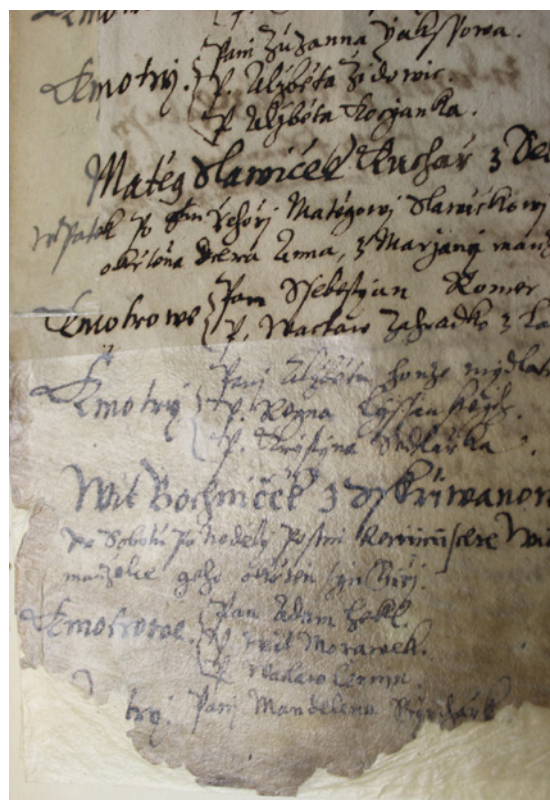
¹⁵⁹ VOJTÍŠEK, Václav. *Konzervace archiválií*. Praha, 1914, s. 7.

¹⁶⁰ Byl nazýván křišťálová fólie.

¹⁶¹ VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. Praha, 1932, s. 39–40.

Obr. č. 62 Ukázka opravy chybějící papírové podložky tzv. křišťálovou fólií

Obr. č. 63 Ukázka opravy chybějící papírové podložky průhledným papírem pergaminového typu

Zde již Vojtišek zcela zavrhoval použití papírů, kde jejich transparentnost není přirozená. Jako lepidlo (adhezivum) byl používán škrob nebo dextrin.¹⁶²

U pergamenu se pro přelepení trhlin používalo zlatotepecké mázdry.¹⁶³

Pozorováním narušeného pergamenu vzniklo přesvědčení, že je mu nutno dodat chybějící klišovou složku. Jako nejjednodušší byl používán roztok klišové vody přídatkem kamence. Užíval se čistý zvířecí kliš, později byl upřednostněn rostlinný kliš agar.

9.2 Skeletizace

Dokumenty které byly poškozeny především plísněmi, korozí inkoustu a v celé ploše byly zteřelé a křehké, se opravovaly tzv. skeletizací. Bylo k dispozici několik možností:

- zpevnění dokumentu průhledným japonským papírem, aplikace škrobem nebo dextrinem, u dokumentů, kde byl text pouze z jedné strany, bylo použito podlepení odpovídajícím druhem papíru (ručním, strojním), adhezivum škrob případně dextrin,
- zpevnění papírem průsvitným vyrobeným pro konzervační účely tzv. pergamin.

¹⁶² Dextrin je lepidlo rozpustné ve vodě, má bílou až nažloutlou barvu, současně se uplatňuje v práci s papírem pouze v polygrafickém průmyslu, svým složením k restaurátorským zásahům nevhodný.

¹⁶³ Ze střeva zvířecího dobytka, je mastná stejně jako pergamen a tedy těžko s pergamenem spojitelná.

Byl vyráběn v různých kvalitách a opět se jako adhezivum používal nejběžněji škrob a dextrin. Tento papír se však ukázal jako nevhodný, neboť se časem stal neprůhledným, křehl a většinou ho bylo nutno po čase sejmut. Na tuto skutečnost již upozorňoval Vojtíšek ve svém odborném textu „O konservaci archiválií“ z roku 1932,

– použití síťenky z nezatěžkaného hedvábí (krepelíny) či síťenky ze silonu, která se mohla lepit běžnými lepidly, ale nejlépe držela acetylcelulosovým lepidlem zn. Betur.

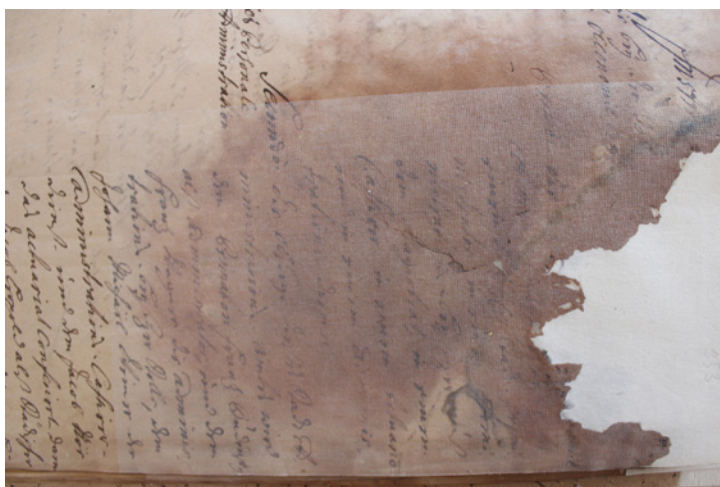
Jako nejlepší možnost se stále konzervátorům ukazovalo použití krepelíny a beturlaku. I když se již začaly vyskytovat obavy a názory (Barrow), že hedvábná krepelína má pouze dočasnou soudržnost a po 25 letech musí být vyměněna. Skutečně se ukázalo, že se hedvábí pokračující korozi písma nebo přílišnou kyselostí dokumentu poškozuje. Korodující písmo se pod síťenkou rozpíjelo a poměrně rychle se stalo nečitelným. V ostatních případech zůstávala i po 25 letech síťenka neporušena.

Pracovní postup byl následující:

– pracovalo se v místnosti dobře větratelné s maximální relativní vlhkostí 75 %, při vyšší vlhkosti docházelo ke zblednutí laku. Pokud se toto stalo, bylo nutno lak setřít a celý proces aplikovat znovu

– lehkými tahy štětcem se na dokument nanese lak

– položená síťenka byla znovu lehkými tahy k dokumentu zatřena

Obr. č. 64 Ukázka opravy ztráty pomocí ručního papíru a krepelíny

9.3 Shrnutí a současnost

V minulosti bylo přelepování míst poškozených hnilobou a plísní zařazováno jako součást konzervačního zásahu a směřovalo především k zastavení devastující činnosti inkoustů. Současná terminologie tyto zásahy zařazuje k restaurování a označuje je jako celoplošné zpevnění zdegradované psací podložky způsobené napadením mikroorganismy, plísněmi a podobně. Adheziva dextrin a beturlak se již nepoužívají, využívá se pouze škrob – pšeničný, rýžový

a deriváty celulosy. Rovněž síťenka, pergamenový papír se jako materiály nepoužívají, neboť byly překonány materiály stabilnějšími. Speciálně vyráběný papír pro konzervační účely napuštěný terpentýnem, značen jako křišťálová fólie, byl negativně hodnocen již Vojtíškem a je rovněž překonán. Pro celoplošné zpevnění papírové podložky (původně označováno jako jedna z možností skeletizace) je používán japonský papír odpovídající hmotnosti.

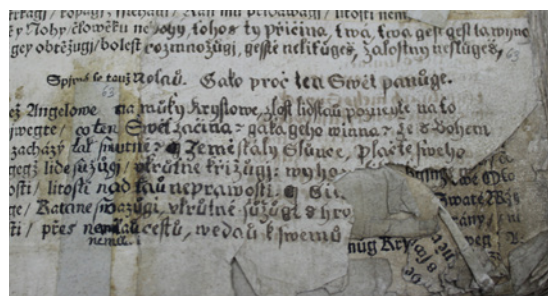
9.4 Opravy mechanicky poškozených míst

S opravami trhlin i chybějích částí se u historických zásahů běžně setkáváme v různých úrovních a to na základě zkušeností a materiálovému zabezpečení.

Vzhledem k tomu, že v minulosti, a to asi až do roku 1960–1961, nebyly vypracovávány žádné podrobnější restaurátorské dokumentace ani zprávy o provedených zásazích, je obtížné určit, kdo je prováděl. Tím je myšleno, zda je prováděli knihafři v knihvazačských dílnách nebo archiváři, kteří se snažili svými vlastními možnostmi, dostupnými materiály a prostředky opravy provést, nebo zda to byli vyškolení archiváři nebo konzervátoři. K této úvaze nás vede skutečnost, že se v historii setkáváme s opravami neodbornými, kdy například běžná trhlina byla opravena nalepením záplaty byť ručního papíru, ale neodpovídajícího tvaru a velikosti. Oprava překrývala dokonce dochovaný text, který byl na novou část papíru, záplatu, ručně přepsán nebo byl jednoduše zbytečně záplatou překryt. Výjimkou není použití novinového papíru, lepicí bankovní či klišové pásky, které často nacházíme na plakátech, grafických listech, mapách či plánech. U chybějících částí psací podložky se ale setkáváme i s tvarovanou záplatou, i když jde především o ruční papír. Zde lze předpokládat, že byla prováděna již zkušenějším pracovníkem. Období opravy lze tedy určit spíše průzkumem techniky a daného období.

Obr. č. 65 Ukázka záplaty s použitím strojního papíru na historický tisk, kde je papírovou podložkou ruční papír

Obr. č. 66 Ukázka záplaty s přepsaným původním textem

Obr. č. 67 Ukázka záplaty s použitím strojního papíru na historický tisk, kde je papírovou podložkou ruční papír s překrytím původního textu

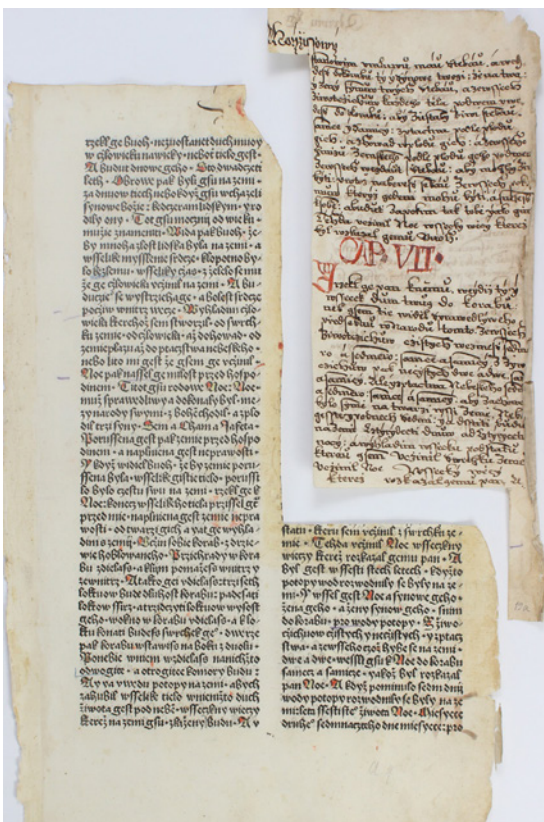
Obr. č. 68 Ukázka oprav plakátu s použitím křehké pásky a pruhy novinového papíru, kde byl jako adhezivum použit křeh

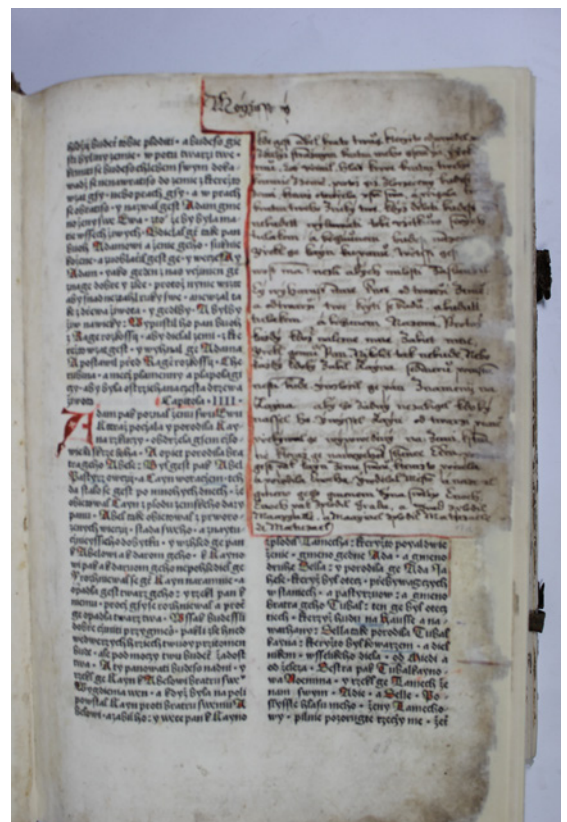
Obr. č. 69 Ukázka tvarované záplaty kopírující chybějící část papírové podložky s neadekvátně širokým přelapem japonského papíru s ostrým okrajem

Obr. č. 70 Ukázka opravy s použitím stejného druhu papíru (ruční papír)

Obr. č. 71, 72 Ukázka záplaty s přepsaným textem, kdy se po restaurování vrací zpět na původní místo

9.4.1 Opravy stejným typem papíru

Na opravy chybějících částí papíru byl používán ruční papír, který byl jako nepopsaný či nepotištěný výjimečně vyjmut z rukopisů. Používalo se také kvalitního papíru současné výroby: „*papír je nutno otrhat do tvaru chybějící části vyspravovaného listu. Na okrajích je nutno papír pomocí skalpelu zmenšit a přilepiti tak, aby se nezakrylo písmo dokumentu a aby se nevytvořil silnější okraj v slepovaném místě. Jako lepidlo se doporučuje čerstvý škrob nebo celulosových lepidel např. Glutofix, který se osvědčil v německých archivech.*“¹⁶⁴ Jako adhezivum byl použit byl používán škrob nebo dextrin (viz. obrázek 70).

9.4.2 Doplnění tekutou papírovinou

Metoda doplňování tekutou papírovinou byla vyvinuta ve Státním ústředním archivu, pravděpodobně Františkem Voldanem. Velmi rychle se ujala a byla používána všemi archivními i knihovními konzervačními dílnami, zejména dílnou Státní knihovny v Praze, kde ji zdokonalil a k vynikajícím výsledkům dovedl pan Josef Vyskočil. Byla převzata i zahraničními pracovišti.

Obr. č. 73 Josef Vyskočil ukazuje dolévání papíru na síťce zahraniční stážiště

Poškozené – chybějící části papírového dokumentu byly doplňovány tekutou papírovou kaší – suspenzí. Lněná papírová pololátka byla vyráběna papírnou ve Velkých Losinách a dodávána v tekutém stavu. Z důvodu úspory a obavy, aby nedošlo k plesnivění byla papírovina vysušována a před použitím znovu rozvlákněna. Sušina se dala rozmočit do lahve s širokým hrdlem, a pak se roztírala ručně lžičkou v cedníku nebo za pomoci otáčivého roztírače poháněného elektromotorem. Rozmělněná vlákna se nanášela pomocí lžičky v tenkých

¹⁶⁴ NUHLÍČEK, Josef. *Archivní časopis*. Praha, 1955, s. 86–87.

překrývajících se proužcích do míst, která bylo potřeba zacelit. Pro lepší soudržnost bylo jako pojivo používáno celulosové lepidlo. Metoda byla často kombinována se skeletizací prováděnou sítěnkou pomocí Beturlaku.

Obr. č. 74 Ukázka opravy poškozené papírové podložky doléváním v kombinaci se sítěnkou

Doplňovací papírová suspenze byla používána v odstínu výchozí suroviny, tedy bílá. Později se k dobarvení používaly barvy na textil zn. Duha. Doplnění tekutou papírovou suspenzí bylo prováděno podle míry poškození dokumentu i bez skeletizace na síťce následujícím postupem až do roku 1985, kdy byl v Československu (na Slovensku) sestaven první vakuový dolévací stůl:

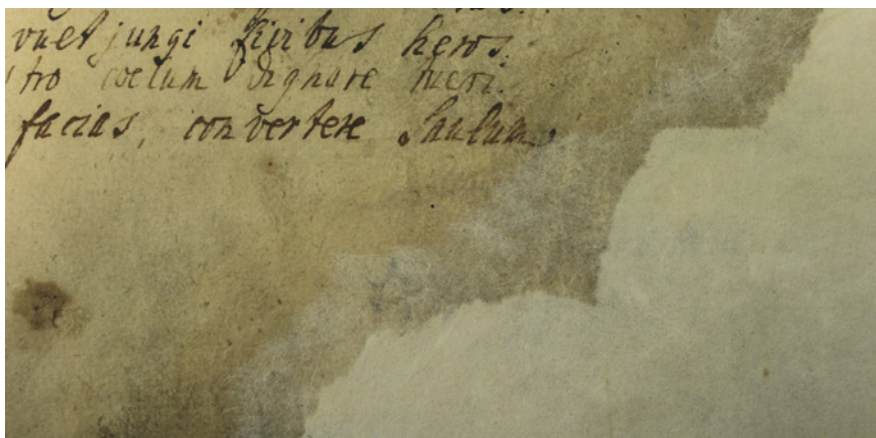
- na pevnou pracovní plochu byl položen plstětec,
- na plstětec navlhčená silonová síťka,
- na ni navlhčený a urovnaný papírový dokument,
- následovalo nanášení – dolévání tekuté papírové suspenze lžičkou nebo naběračkou tvaru omáčnickové lžice,
- poté byla na doplněný dokument položena další síťka a suchý plstětec,
- tento sendvič byl vložen do lisu, uzpůsobenému odtoku vody,
- první přebytečná voda byla odstraněna lisováním,
- lisováním byl zároveň srovnán povrch doplněné části,
- po krátkém lisování byl doplněný dokument ponechán k volnému vyschnutí nebo postupně zatěžkáván a sušen mezi vyměňovanými filtračními papíry,
- takto opravené a vyrovnané listy pak byly zarovnané, v případě knižního bloku sesložkovány a osekнутy.

9.4.3 Strhávací metoda

Na konci 50. let konzervátoři Státního ústředního archivu (F. Ramaisl a O. Štěrba) zavedli novou úspornější metodu doplňování ztrát papírové podložky papírem odpovídající tloušťky. Jednalo se o způsob, který v současnosti nazýváme metodou strhávací.

V minulosti byl tento způsob oprav prováděn opět společně s využitím hedvábné krepelíny a beturlaku. Byla použita na velké množství aktového materiálu zejména z počátku 19. století, kdy byly archiválie poškozeny plísni. Až téměř do poloviny vykazovaly listy stežlost a výraznou křehkost. Bylo nutno v těchto místech papírovou podložku zesílit. Pro zesílení bylo použito pokusně japonského papíru, ale konzervátoři usoudili, že síťenka (krepelína) je lepší, neboť vybledlý text je pod ní čitelnější. K tomuto úsudku pravděpodobně dospěli zkušeností, že papírový dokument, na nějž byl nanesen Beturlak mírně ztmavl. Pak doplnili chybějící část kvalitním papírem následujícím postupem:

- celý proces prováděli na naprosto hladké ploše, kterou si někdy zabezpečili namazáním a důkladným rozleštěním malého množství vazelíny,
- papír vystříhli ve tvaru chybějící části a podložili pod dokument tak, aby celá chybějící část byla zakryta a doplňovaný papír mírně přesahoval přes hranu trhliny na originál,
- zteřelou část pak pokryli krepelínou a natřeli beturlakem,
- po několika vteřinách list obrátili a kostkou nadzdvihli okraje doplněného papíru, aby se nepřichytl na proniknutý lak,
- po zaschnutí přebytečný papír strhli a zbylé okraje zahladili kostkou.

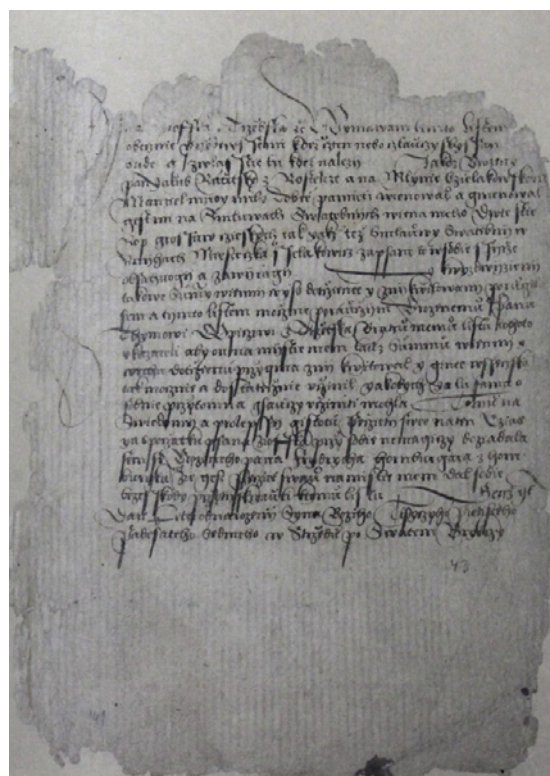
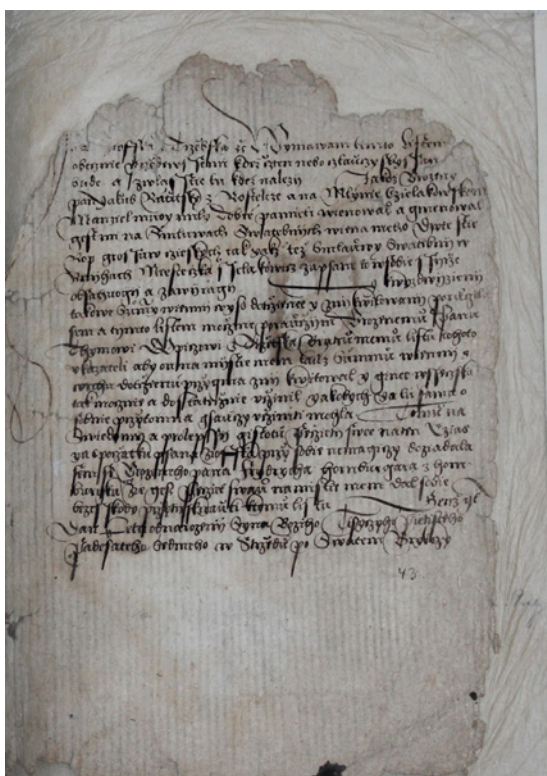

Obr. č. 75 Ukázka doplnění chybějící části papírové podložky metodou strhávací

9.4.4 Shrnutí a současnost

Všechny výše uvedené a popsané historické metody, jsou využívány i v současné době s využitím nových materiálů a prostředků. Současná odborná terminologie je nazývá metodami restaurátorskými a rozumí se jimi opravy mechanicky poškozených míst. Trhliny jsou opravovány natrhanými proužky japonského papíru přiměřené šířky i tloušťky. Na doplňování

chybějších částí (ztrát) papírové podložky záplatami, ať již způsobem tvarování a vytrhávání nebo strhávací metodou, se používá japonský papír nebo kvalitní papír ruční. Pro dolévání se používá kvalitní papírovina (papírenská pololátka) stejně jako v minulosti, ale pojivem jsou deriváty celulosy např. methylhydroxyetylcelulosa. K tónování se používají některá ověřená azobarviva, neboť v minulosti používané barvy byly nestabilní. Jako adheziva, kromě čerstvého pšeničného a rýžového škrobu, jsou využívány rovněž deriváty celulosy rozpustné ve vodě popřípadě v alkoholových rozpouštědlech. Technikou, kterou můžeme řadit k modernějším, je vrstvení japonského papíru. Její předností je použití několika odstínů a tloušťek na jednu chybějící část (ztrátu). Výběr metody restaurování papírové podložky je volen individuálně samotným restaurátorem a volba se primárně vztahuje k povaze poškození konkrétního dokumentu v kontextu s respektováním etických zásad.

Obr. č. 76, 77 Ukázka restaurování papírového dokumentu metodou dolévání

Beturlak, síťenka či hedvábná krepelina, které byly v minulosti kombinovány s doléváním, byly z důvodu špatné reverzibility, druhotných negativních vlivů, invazivnosti a v neposlední řadě estetičnosti zavrhnuty a překonány. V depozitářích je při průzkumu najdeme v kombinaci s doléváním nebo japonským papírem ještě v 70. letech.

Při opravách mechanicky poškozených míst je dbáno na to, aby opravy byly minimálně viditelné, neboli odpovídaly rozsahu poškození. Pokud je potřeba zpevnit dolévanou papírovou podložku, používáme japonský papír, který dnes existuje v široké škále barevnosti i hmotnosti.

10 Laminace, jako zásadní zvrát v záchraně archiválií

Nejpozoruhodnější v první polovině 20. století byla laminace. Jejím objevením se očekávala zásadní změna v konzervačních metodách. Předpokládalo se, že bude plnit dvě základní funkce, jednak jako konzervační zásah odstraní hlavní příčinu degradace papíru a jednak bude spojena i s restaurátorskou metodou oprav mechanicky poškozených částí papírové podložky.¹⁶⁵ Mezinárodní slovník archivní terminologie¹⁶⁶ tuto metodu definoval jako restauraci nebo ochranu dokumentu tím, že k papíru se připojí tlakem a teplem dvě fólie acetatové celulosy.¹⁶⁷ Kromě acetatové byla některými konzervátory doporučována i fólie z jiných materiálů (polyetylenové fólie), ale fólie acetatová byla tehdy stanovena a určena jako naprosto bezpečná. V každém případě dokument byl zcela uzavřen, zataven, v průsvitných fóliích. Ať již laminací za tepla,¹⁶⁸ nebo za studena¹⁶⁹ byl dokument v jakési konzervě.

¹⁶⁵ První pokusy o archivní laminaci se konaly již v roce 1928 ve Spojených státech s využitím roztoku acetatové celulosy, který se na dokument nanášel rozprašováním nebo se do lázně ponořil. Jako laminační fólie se používal celofán. Rychle se ukázalo, že celofán není dostatečně pevný a stálý, aby sloužil k dlouhodobé ochraně archiválie, proto bylo od používání celofánu upuštěno. Po uvedení acetatové celulosy na trh, byly pokusy s laminací obnoveny a první laminát byl v USA vytvořen v roce 1933. V roce 1934 byla tato metoda doporučena a v roce 1938 byl v Národním archivu ve Washingtonu instalován hydraulický lis vyhříváný parou a chlazený vodou. KOLLMAN, Josef. *Dějiny archivu československého státu*. Praha: Archivní správa MVČR, 1992. s.77.

¹⁶⁶ Elsevier's Lexicon of Archive Terminologi. Compiled and arranged on a systematic basis by a Committee of the International Council on Archives. Elsevier Publishing Company, Amsterdam – London – New York, 1964, str. 45.

¹⁶⁷ Acetatová celuloza byla chemicky považována za inertní, a tvořila termoplastický film. Vlivem tepla se měkčil, stával se přechodně pojídlem, ochlazením opět nabyl původních vlastností. Vyráběl se z vysoce čisté celulosy, kdy se esterifikací (působení kyseliny octové a octovým anhydridem za přítomnosti katalyzátoru), byla získána vláknitá celuloza rozpuštěna v acetonu. Byla lita na pás nebo otáčecí buben z leštěné oceli. Vypařený aceton zanechal průhledný film acetatové celulosy. Jeho různá kvalita, na níž velmi záleželo, se odvíjela od výše kvality dané výrobcem.

¹⁶⁸ V roce 1938 vynalezl americký restaurátor W. J. Barrow jednoduchý stroj na laminování známý pod názvem laminátor. Zde byl na rozdíl provádění laminace na hydraulickém lise proces zahřívání a lisování oddělen. Dokument byl z obou stran opatřen fóliemi a tzv. sandwich se nejprve zahříval mezi dvěma deskami obsahujícími elektrické odpory a opatřenými termostatem asi po dobu 20 až 25 vteřin za teploty 170 °C.

¹⁶⁹ Metodu laminace za studena poprvé popsal indický archivář (v některých historických odborných pramenech někdy nazývaná jako metoda indická) O. P. Coel v časopise „Indian Archives“ v roce 1953. Jeho článek zůstal ve veřejném odborném archivním světě téměř bez povšimnutí. Teprve provedené zkoušky ve washingtonském Národním archivu a následně článek uveřejněný jeho krajanem Y. P. Kathpaliem v časopise „The American Archivist“ v roce 1957, prokázaly její užitečnost a uvedly ji ve známost. Poprvé ji zkoušel také Barrow již v roce 1940, ale vzhledem k nepříznivým účinkům acetonu ji zavrhl. Indiští archiváři ji propracovali a uvedli do užívání. Metoda nahradila vysokou teplotu acetonem, který změkčil acetatovou celulosu stejně jako zahřátí na 170 °C. Při jejím spojení s acetonem došlo k zželatínování a než aceton vyprchal, acetatová celuloza se stala pojídlem, které spojilo dokument s japonským papírem. Byl tak vytvořen stejně kvalitní laminát jako laminátorem. Aceton se ukázal problémovým při laminování dokumentů obsahujícím barvy a rozpustné především novodobé inkousty. Studené laminaci předcházely stejné přípravné práce jako u laminace Barrowovy.

Následně prováděné zkoušky prokázaly nebezpečí zbytkových kyselin, které laminace nedokáže stabilizovat ani odstranit. Prováděné analýzy týkající se odolnosti vůči mikroorganismům¹⁷⁰ ukázaly, že acetátová celulóza je sice odolná vůči mikroorganismům, ale pouze jako izolovaná. Bylo proto nutností před použitím laminace dokument desinfikovat a odkyselit.

10.1 Shrnutí a současnost

Laminace jako konzervační a v podstatě i jako restaurátorská technika měla znamenat převrat v dosud používaných metodách. Ve své době byla laminace viděna jako první „dokonalý“ způsob, který dostatečně zabezpečoval uchování archiválií do budoucna, dokázal zachránit destruovanou psací podložku, stabilizovat záznamový prostředek a zároveň byla opravena mechanicky poškozená místa. Chod laminátoru doslova produkoval lamináty archiválií jak na běžícím pásu, když za 30–60 vteřin byl zalaminován jeden písemný dokument. Mimo to ušetřil mnoho manuální práce. Taková metoda byla neocenitelnou při představě hromadné konzervace archiválií. Na vznesené námitky, jak bude acetátová celulóza vypadat za 300 let, bylo jasně odpovězeno možností delaminace. Malé archivy, které si laminátory nemohly dovolit z důvodu prostorových či finančních, používaly laminaci za studena.

Bohužel se ukázalo, že laminace neodstraňuje hlavní příčiny degradace papírové podložky. Dalším problémem byly rekonzervace (delaminace), neboť namočením laminátu do acetonu krvácely všechny novodobé záznamové prostředky. Některá pracoviště (především knihovny) tuto metodu konzervace zcela odmítala. První zařízení na laminaci za tepla bylo instalováno ve Státním ústředním archivu v Praze v roce 1966. V současné době, pokud se k laminaci přistupuje, tak pouze u papírových materiálů po roce 1850.

Ukázka laminace:

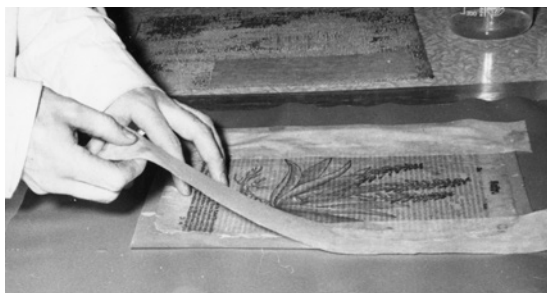

Obr. č. 78, 79 Příprava laminační fólie, na tenkou plastovou desku byla nanášena tenká vrstva předem upraveného laminačního lepidla, na kterou byl kolébkovitým pohybem položen japonský papír tak, aby nedošlo k vytvoření vzduchových bublinek. Po zaschnutí, obvykle druhý den, se laminační fólie odřízla a sloupala z plastové desky.

¹⁷⁰ Laboratoř kryptogamie v Přírodovědném muzeu v Paříži, publikováno Fr. Fiedlerovou. KOLLMAN, Josef. *Dějiny archivu československého státu*. Praha: Archivní správa MV ČR, 1992. s. 82.

Obr. č. 80, 81 Navlhčený zteřelý dokument 80% roztokem etanolu byl položen na laminační fólii (na její leskolou stranu), poté byly navlhčeny a přiloženy záplaty z japonského papíru, které byly větší než chybějící část, tedy přesahovaly na originál.

Obr. č. 82, 83 Přesahující části položených záplat nepřišly do styku s laminační fólií, kdy lepidlo bylo aktivováno etanolem, poté byl celý sendvič překryt měkkou savou podložkou a zalisován

Obr. č. 84 Lisoání mezi zinkovými plechy v hydraulickém lise

Obr. č. 85, 86 Přesahující části záplat z japonského papíru byly začištěny strhávací metodou.

11 Štěpení papíru

V první polovině 20. století byly prováděny zkoušky štěpení papíru obtížnou cestou, kdy se jednotlivé archy pracně rozřezávaly ostrým skalpelem. V 60. letech 20. století restaurátor Jenské univerzity Günter Müller navrhl štěpení papíru zpevněním jeho povrchu s použitím polyamidů. Ukázalo se, že ponoří-li se papír oboustranně natřený polyamidem do vody, zůstane povrch papíru netknutý, ale celulosová vlákna uvnitř papíru nabobtnají a papír lze po navlhčení mírným tahem plošně rozdělit na dvě části.

V roce 1956 (4.dubna) se v Univerzitní knihovně v Praze uskutečnilo setkání ohledně možnosti použití vynálezu štěpení papíru za pomoci povrchového nátěru polyamidem a později s využitím umělých pryskyřic (methylmetakrylátu). Metodou se zabýval Ústav organické chemie ČSAV a metoda byla doporučena.

Metoda štěpení papíru byla ve své době pozitivně hodnocena především z hlediska nulového snížení čitelnosti textu a byla rovněž estetická. Po rozštěpení psací podložky bylo možno dokument restaurovat metodou dolévání, či pomocí záplaty z japonského papíru, obě části pak byly znovu spojeny. Na žádných místech doplněná část nepřekrývala text. Hotový list byl pak oseknut. Touto metodou bylo opraveno poměrně velké množství rukopisů

a používala se u nás ještě v 80. letech 20. století. V tomto období byla Ottou Wächterem¹⁷¹ připravena metoda pro štěpení novinového papíru a v roce 1981 v Německu spuštěna první automatická štěpicí linka na problematický novinový papír.

Ukázka štěpení:

Obr. č. 87, 88 Nanesení želatinového roztoku (ve vodní lázni zahřátá směs potravinářské želatiny, vody a glycerinu) plochým štětcem na hladký filtrační papír, jež plnil funkci nosného materiálu.

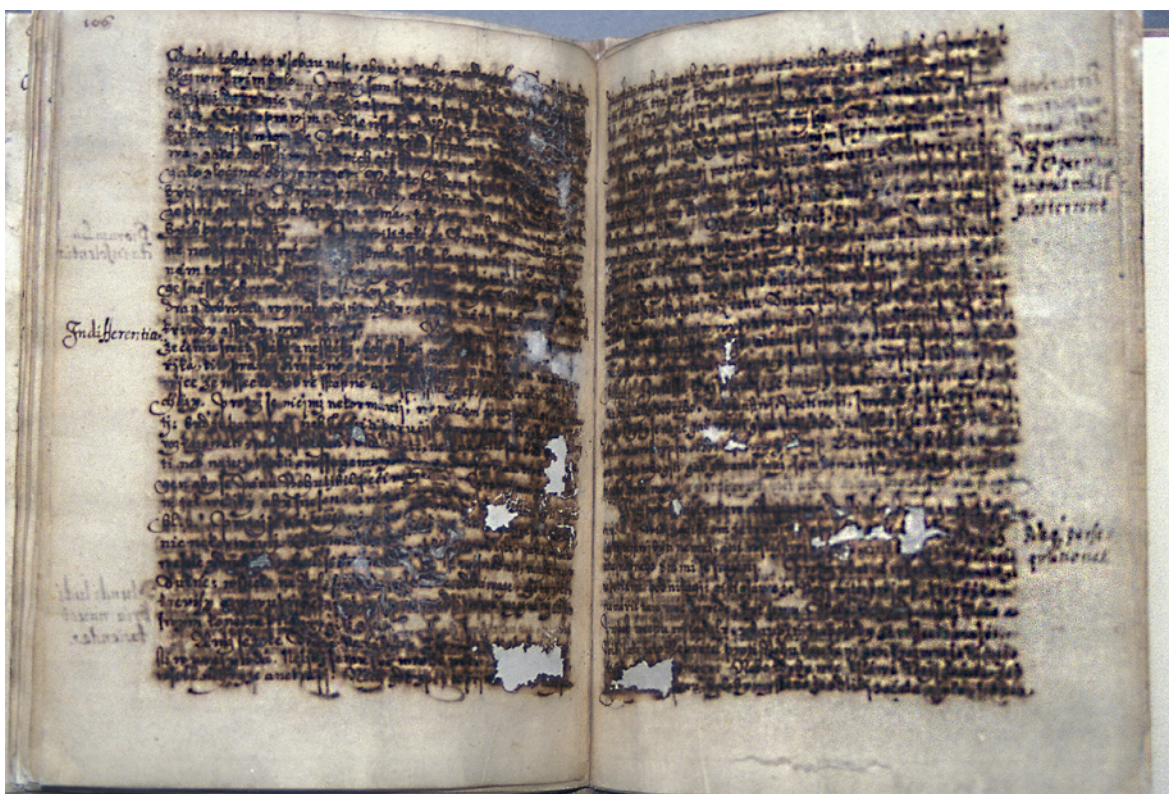

Obr. č. 89, 90 Po vložení originálu do dvoulistu se želatinou následovalo krátké zalisování

Obr. č. 91, 92 Vlastní proces štěpení; následně byl do rozštěpeného listu vložen japonský papír (záplaty), rozštěpený list byl znovu spojen a zalisován

¹⁷¹ Otto Wächter, vedoucí restaurátorského oddělení Austrian National Bibliothek.

Obr. č. 93 Ukázka rukopisu „Labyrint světa a ráj srdce“ restaurovaného metodou štěpení (1988)

11.1 Shrnutí a současnost

Metoda štěpení je v současné restaurátorské praxi využívána pouze k záchraně novodobých materiálů, a to především periodik. V zahraničí jsou k tomuto účelu instalována zařízení. Na našich restaurátorských pracovištích nikoliv. U dokumentů, kde bylo použito štěpení, došlo ke žloutnutí, které by se s využitím nových prostředků dalo ovlivnit – vyřešit. „*Já myslím, nakonec třeba v Lipsku atogtafy J. S. Bacha se štěpily, taky ruční papír byl psán železogatovým inkoustem, propadalo to, takže bych to úplně tak nezavrhoval. No je pracná, člověk musí mít zkušenost. Ne vždy to vyjde... No když se to dobře odstranilo, tak ta želatina tam nezůstala, je to samozřejmě otázka reverzibility, ta je nulová, že jo, co si budeme povídat... je to trochu taková mantra, ta reverzibilita... Ve své době to prostě byla metoda... ale řada těch věcí by prostě neexistovala a o autentičnosti bysme se už ani nebavili... No ale dneska už bych tak odvážnej nebyl, štěpil se třeba Komenský Labyrint světa a ráj srdce...*“¹⁷²

Rozštěpením však šlo o výrazné narušení původního formátu papírové podložky, obě části papíru pak není možno naprosto přesně spojit, proto byly po spojení listy osekány. Nyní se po jakékoliv opravě mechanicky poškozeného místa zarovnávají opravy podle okraje originálu. Navíc časem docházelo ke zhoršující se čitelnosti rukopisného textu. Všechna tato zjištění vedla k tomu, že v individuálním restaurování a konzervaci byla metoda štěpení vyhodnocena jako invazivní.

¹⁷² Z osobního rozhovoru autorky s doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopadu 2018.

12 Vývoj konzervátorských a restaurátorských zásahů na knižní vazbě

S poválečným vznikem nových archivních a především knihovních konzervátorských a restaurátorských dílen a novým pohledem i přístupem ke knižním vazbám se postupně začalo na restaurátorské zásahy na knižních vazbách pohlížet s větším respektem k autentičnosti a jejich historické hodnotě. Při průzkumu fondů restaurovaných knižních vazeb od konce padesátých let se již setkáváme se snahou navrátit na knihu původní pokryv¹⁷³ – nejčastěji vazební useň¹⁷⁴ nebo pergamen, i když spíše aplikací fragmentů, což se odvíjelo od míry poškození. Pokud potah desek byl papírový (škrobový, mramorový), desky se potahovaly potahem nově vytvořeným, i když se snahou napodobit barevnost i původní výzdobu za dodržení původních zušlechťovacích technik.

Obr. č. 94, 95 Rekonstrukce (napodobenina) historického škrobového papíru

¹⁷³ U knižní vazby není doposud ustálená terminologie. Jedním z příkladů je i používání termínů „pokryv“ a „potah“ pro materiál, kterým jsou opatřeny desky knižní vazby. Více k tématu viz: NUSKA, Bohumil. Potah nebo pokryv? Knihařský bulletin: čtvrtletní zpravodaj pro uměleckou knižní vazbu a související obory 3, 1997, č.4, s. 15–16.

¹⁷⁴ Kůže je tělní pokryv obratlovců, který je po stažení a nakonzervování solením nebo sušením připraven k dalšímu zpracování. Zpracovaná surovina po činění určená k dalšímu použití (průmyslová výroba, vazby knih apod.) se nazývá useň.

Předsádky byly vždy nové a dochovaná torza předsádek původních byla na nové nalepována. Nové předsádky byly obtáčeny proužkem rezného plátna,¹⁷⁵ aby byla drážka zpevněna a chráněna při manipulaci s knihou, což opět historicky neodpovídalo. Lepenkové knižní desky byly téměř vždy použity nové.

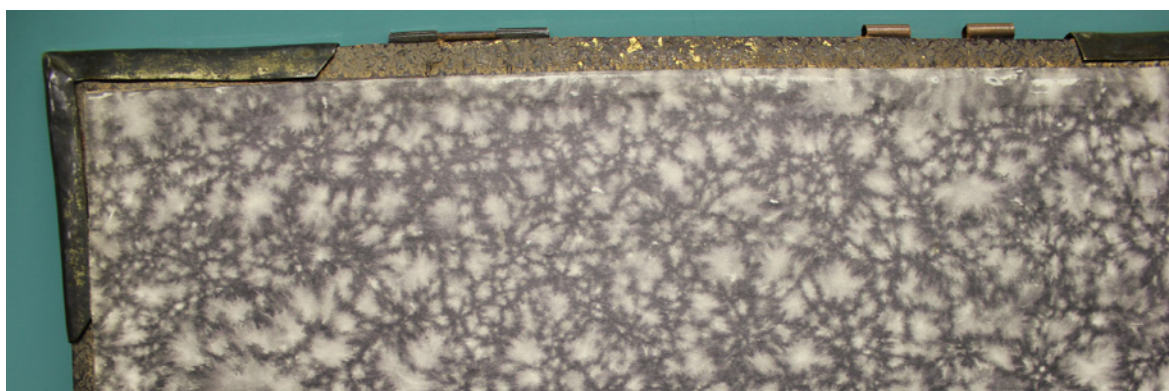
Obr. č. 96 Ukázka prošité předsádky vyztužené plátěným proužkem

Obr.č. 97 Ukázka vyztužené předsádky plátěným proužkem

Obr. č. 98 Ukázka obtočené předsádky plátěným proužkem

Obr. č. 99 Novodobá předsádka na historickém rukopisu

¹⁷⁵ Plátno jako materiál pro knižní vazbu přichází ve 30. letech 19. století.

12.1 Konzervace a restaurování dřevěných a lepenkových knižních desek

Přístupy a metodika konzervace dřevěných knižních desek se odvíjela od muzejní konzervace dřevěných předmětů, neboť charakter a vlastnosti materiálů jsou identické. Postupy se mohly aplikovat obdobně.

Dřevo podléhající změnám chemickým (vlivem vzdušného kyslíku se dřevo okysličuje a dochází ke změně chemického složení ligninu. Negativní vliv ultrafialových paprsků na přímé dřevo nebylo potřeba u knižních vazeb řešit, neboť kromě gotických polousňových vazeb, jsou celé pokryty vazebními usněmi). Dřevo bylo napadáno mikrobiologickou (dřevokazné houby a plíseň) a biologickou činností, což činilo i u knižních vazeb závažný problém. Vlivem atmosférických změn (vlhkost, teplota) docházelo ke kroucení a následnému praskání dřevěných knižních desek. Mechanická poškození také souvisela s manipulací. Nezvratitelným a neovlivnitelným poškozením dřeva bylo a je přirozené stárnutí.

Nejstarší metody ochrany dřeva byly známy již v italské renesanci, kdy umělci preparovali dřevěné podklady tabulových obrazů a proti napadením škůdci na ně aplikovali roztoky kamence nebo arsenitých, arseničitých a rtuťových solí. V 18. století se dřevo napouštělo kamencem a oleji. Podrobně se dřevem jako přírodním materiálem, jeho poškozením i řešením vzniklých poškození (desinfekce, petrifikace, lepení) zabýval a podrobně je popisoval Dr. Ludvík Losos. Podal v roce 1959 poměrně podrobnou studii.¹⁷⁶

Hloubka restaurátorského zásahu na dřevěných deskách se odvíjela od charakteru a míry poškození. Prasklé desky byly opravovány vkládáním záplat z nového dřeva ve tvaru motýlků (motýlkování), menší části byly dotmelovány prosátými piliny s klišem, rozsáhlejší ztráty byly nahrazovány novou částí stejného druhu dřeva. Přechodně se na doplňování dřevné hmoty používala akrylátová lepidla, ale ukázalo se, že nejlepší jsou přírodní materiály.

Lepenkové knižní desky, s nimiž se setkáváme až od 16. století, se v minulosti nerestaurovaly. Pokud byly v dobrém stavu, používaly se zpět na vazbu. Pokud vykazovaly poškození, byly nahrazovány novými.

12.1.1 Shrnutí a současnost

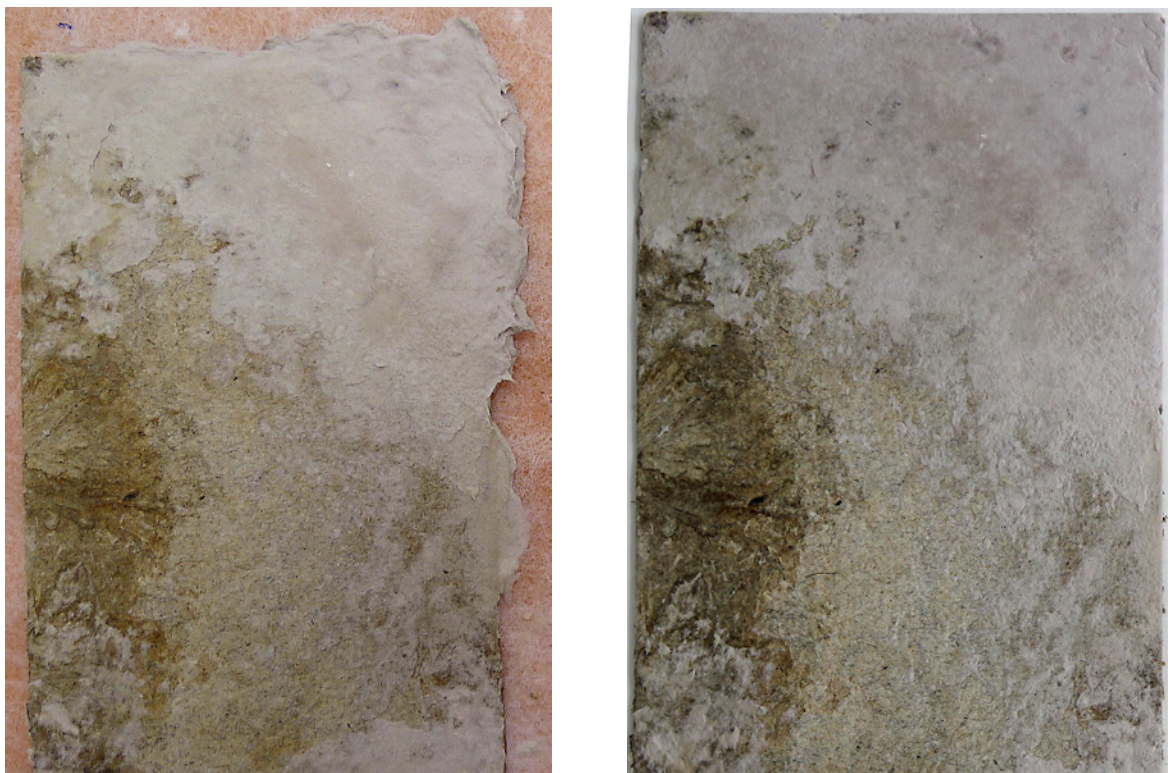
Konzervační zásahy na dřevěných knižních deskách jsou v podstatě stejné jako dnes s tím rozdílem, že použité chemikálie jsou již nahrazeny látkami často účinnějšími, ale především lidskému zdraví neškodnými.

Současná věda ví, že červotoče ve všech stádiích zahubí pouze ozáření¹⁷⁷ a že injektování nebo nátěry poslouží pouze jako prevence. Navíc je nutno znát složení použitého prostředku, aby jejich přítomnost nebyla zdrojem degradační činnosti.

¹⁷⁶ LOSOS, Ludvík. *Nové metody konzervace musejních sbítek*. Praha, 1959, s. 54–74.

¹⁷⁷ Ionizující záření, jehož zdrojem je radioaktivní izotop kobaltu Co 60. Záření je účinné při likvidaci dřevokazného hmyzu ve všech stádiích vývoje. Pouze dospělý jedinec dávku 500 Gy přežívá, avšak ztrácí reprodukční schopnost a předčasně zahyne.

Restaurátoři dnes poškozené dřevěné desky nahrazují pouze v extrémních případech, kdy poškození je v takovém rozsahu, že desky ztrácí svoji funkčnost. Stejný přístup je i u lepenkových knižních desek, kdy se ztráty tmelí hustou směsí papíroviny, křehké části jsou vyztužovány a zpevňovány japonským papírem.

Obr. č. 100, 101 Ukázka současného způsobu zachování původních lepenkových knižních desek na rozdíl od minulosti, kdy byly desky nahrazovány novými

Je zcela běžnou praxí, že restaurátoři pracují na knihách, které již byly v minulosti opraveny. Při takových opravách, které v současné terminologii nazýváme rekonzervacemi, někdy nalzáme doklad toho, jak původně byla kniha vázána, jak tedy byla deska nasazena. Znamená to, že např. právě dřevěné desky byly druhotně použity a lze se domnívat, že tomu bylo pravděpodobně z nedostatku materiálu, což nám ale dává hmatatelný důkaz toho, že byla kniha převázána bez respektování původní podoby.

Obr. č. 102, 103 Ukázka druhotného nasazení knižních desek. Původně byly desky nasazeny pomocí zapuštění usňových řemínků, na které byl ušit knižní blok. Po historické opravě byl knižní blok ušit na konopné motouzy a desky byly nasazeny količkovaním.

12.2 Konzervace vazebních pokryvů

Různorodost materiálů vazebních pokryvů souvisí s historickým vývojem knihy ve smyslu technologickém, ale také s rozvojem vzdělanosti společnosti, která vedla k nárůstu potřeby knih a hledání nových a levnějších materiálů. Nejstaršími vazebními pokryvy byly vazební usně. Později to byl vazební pergamen, na vazbách 18. toletí najdeme také papír jako samostatný vazební pokryv nebo v kombinaci s vazebními usněmi. K nejmladším materiálům patří plátno, které přichází ve 30. letech 19. století. Na počátku 20. století se setkáváme s plasty.

12.2.1 Konzervace vazebních usní a ostatních potahových materiálů

Zajímavou studii o konzervaci usňových knižních vazeb podávaly již v roce 1930 Spojené státy.¹⁷⁸ Specialisté se zabývali příčinami mechanických poškození zapříčiněných vysycháním usní, kdy dochází k úbytku tukovací látky a tedy ke ztrátě elasticity a pružnosti. Navázali na předchozí výzkumy a uvedli do praxe několik typů preparátů, které v různých poměrech obsahovaly vazelínu, japonský vosk, lanolin nebo paznechtí olej.¹⁷⁹

Možnostmi konzervace vazebních usní se i u nás zabývali odborníci již v první třetině 20. století. Péče o usně vychází rovněž z muzejní konzervace. Odborná veřejnost nebyla jednotného názoru, jak by se měly usňové knižní vazby konzervovat. Shodla se ale na tom, že: „nejškodlivějším prostředkem jest jakékoliv lakování kožených předmětů. Ve většině ústavů se používá vazelíny nebo degrasu, které se vtírají měkkou látkou – ovšem v nejmenším množství – do kůže.“¹⁸⁰ Na tyto praktiky navazuje rovněž v roce 1959 Dr. Losos. Hovoří o vazelíně (lanolin) nebo degrasu¹⁸¹ jako o neškodném způsobu. Připomíná také důležitou skutečnost, že: „zpracovaná, vydělaná kůže je porušována především mikrobiálními pochody ve vlhkém prostředí... nebo se může naopak porušovat postupným snižováním obsahu tuku a vázané vody trvalým vysycháním za zvýšené teploty nebo střídáním bobtnání a vysychání, poškozuje se konečně i působením živočišných škůdců, hlavně kožejedem, rybenkou a červotočem. Také plísněmi a houbou.“¹⁸² V povědomí odborníků také již bylo, že useň nelze čistit vodou. Proto bylo upouštěno od používání napuštění povrchu usně glycerinem, neboť dobře vstřebával vodu ze vzduchu, kolagenová vlákna bobtnala a materiál byl náchylnější na degradaci mikroorganismy.

¹⁷⁸ FREY, W. VEITCH, F. P. Oddělení chemicko-pedagogického výzkumu ústavů amerického ministerstva zemědělství (Department of Agriculture), letáček č. 69, 1930.

¹⁷⁹ PROCHÁZKA, Jan Sv. Jak konzervovat kožené vazby. *Časopis československých knihovníků XIII*. Praha, 1934, s. 75–81.

¹⁸⁰ STOCKÝ, A, Dr. *Konzervace musejních předmětů*. Praha, 1927.

¹⁸¹ Degras je mastná látka získaná lisováním některých kůží po působení oxidovaného rybího oleje.

¹⁸² LOSOS, Ludvík. *Nové metody konzervace musejních sbírek*. Praha, 1959, s. 108.

Do roku 1979 konzervace vazebních usní spočívala, po zbavení prachu a nečistot a případném předčištění pěnou vodního roztoku detergentu o nízké koncentraci, v dotukování směsí lanolinu, včelího vosku, cedrového oleje a hexanu. O těchto konzervačních zásadách nejsou dochovány žádné záznamy.

V roce 1973 začal na žádost dnes NK ČR tuto otázku řešit VÚK Otrokovice. Nejprve se jednalo o technologický postup konzervace tříslučinných vazebních usní. Pokyny pro konzervaci vyšly tiskem v roce 1979¹⁸³ a následoval vyzkumný program na řešení konzervace na záchranu bílých vazebních usní a pergamenů, který rovněž vyšel tiskem.¹⁸⁴ V celém konzervačním procesu bylo důležitou složkou doplnění tukovacích látek.¹⁸⁵ Používaly se tukovací směs VÚK Otrokovice (pro usně s otevřenějším povrchem) a směs dle Britského muzea (pro méně narušené usně). Množství tukovací směsi se vypočítávalo z plochy vazby a o konzervaci byly již vedeny záznamy a stav tukovaných vazeb byl kontrolován.

ZÁZNAM O PROVĚZENÉ KONZERVACI USŇOVÉ VAZBY

NÁZEV DEPOSITÁŘE: <i>NK NK Praha ústřední ústřední</i>	SIGNATURA: <i>65E 158/1</i>
	ROK A MÍSTO VÝROBY KNIHY (VAZBY): <i>r. 1916 Praha</i>
POPIS VAZBY PŘED KONZERVACÍ: (vzhled, barva, zdobení, poškození) <i>předtím bílá (lehce) s jemným nádechem, dříve zbarvená nepropracovaná kůže. Hrádlo a kůže dříve žlutě zbarvená. V průběhu času se zbarvila. Předtím byla (přibližně) světlejší, nyní je žlutě a někdy tmavě, nyní zbarvená žlutě, nyní o něco tmavě. Někdy je zbarvená a kůže je bílá. Na předtím dříve předtím dříve a nyní předtím. Hrádlo kůže dříve - dříve zbarvená.</i>	
ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKY VAZBY:	
plocha vazby: <i>4,1 dm²</i>	tloušťka vazby: <i>17 x 22,5 mm</i>
	pH povrchu vazby: <i>4,8 pH</i>
	schopnost sání:
SLOŽENÍ A MNOŽSTVÍ POUŽITÉHO BLOKOVACÍHO ROZTOKU: <i>6,0 ml roztoku D</i>	POUŽITÁ TUKOVACÍ SMĚS A JEJÍ MNOŽSTVÍ: <i>0,1 ml VUK - 2,4 ml</i>
POSOUZENÍ VZHLEDU VAZBY PO KONZERVACI: <i>Barva bílá, vzhled dříve zbarvená kůže, nyní vzhledem k konzervaci kůže je bílá, nyní vzhledem k konzervaci slučovací směs, konzervace kůže usní přispěla.</i>	
DATUM KONZERVACE: <i>19. 11. 1979</i>	ORGANIZACE A JMÉNO KONZERVÁTORA:

Obr. č. 104 Záznam o provedené konzervaci usňové vazby

Datum kontroly		Zhodnocení stavu při kontrole doporučení pro konzervátora	Kontrolující
navržené	uskutečněné		
	<i>19. 1. 94</i>	<i>ok</i>	<i>Soubor</i>
	<i>22. 6. 09</i>	<i>"</i>	<i>S</i>

Obr. č. 105 Ukázka záznamu o kontrole stavu vazby

¹⁸³ KOVAŘÍK, Jiří. HEJČL, František Technologický předpis pro konzervaci tříslučinných vazebních usní, zejména z období 17. a 18. století. *Přehled konzervačních metod II*. SK ČR, 1979.

¹⁸⁴ ŘEHÁK, Petr. ORLITA, Alois. Technologická předpis pro konzervaci bílých vazebních usní a pergamenů zejména z období 16. a 17. století. *Přehled konzervačních metod III*. SK ČR 1986.

¹⁸⁵ Tukování je důležitým krokem při výrobě. Tukovací činidlo se vnáší do usně s cílem zabránit slepení vláken během vysychání usně, a tak získat určitou pružnost a vláčnost. Snižuje se tření vláken a absorpci vody do usně a usně získává i jistou odolnost vůči vodě.

Ukázalo se, že dosud používané způsoby nelze uplatnit na všechny typy usňových či pergamenových pokryvů. Byl proto přehodnoceny, inovovány a některé látky byly pozměněny.

12.3 Shrnutí a současnost

O metodické pokyny ke konzervaci usní a pergamenů, které byly výstupem společného projektu tehdy Státní ústřední knihovny v Praze a Výzkumného ústavu kožedělného v Otrokovicích z let 1984–1987, se opírají i současné přístupy ke konzervaci těchto potahových materiálů s odlišnostmi, které ukázal čas i zkušenost. Hlubším a podrobnějším průzkumem vazebních pokryvů již nedochází k plošné konzervaci (chemické čištění, tukování), neboť se ukázalo, že konzervační zásahy na vazebních usních vyžadují individuální přístup, jinak dochází k jejich poškození.¹⁸⁶ Důležitým poznatkem v tukování je skutečnost, že pokud stav vazby dovolí tukování, pak pouze takové množství, které vazební useň sama absorbuje.

Při restaurování vazebních usní i pergamenů se vzhledem k povaze a rozsahu poškození postupuje obdobně jako v minulosti – podkládáním novými částmi usní, popřípadě pergamenů, až po jejich nahrazování. Zde je kladen důraz na stejný druh a barevnost usní a nedochází k dotváření např. slepotiskové výzdoby jako v minulosti.

Ukázky nevhodně provedených restaurátorských zásahů na knižní vazbě:

Obr. č. 106 Ukázka detailu převazby

Obr. č. 107 Novodobý tisk na hřbetu převazby

Obr. č. 108 Použití usně z jiné vazby

Obr. č. 109 Doplnění slepotiskových linek kolem vazů

Obr. č. 110 Vyzlacení titulu na přední desce

¹⁸⁶ SOUČKOVÁ, Magda. Hromadná konzervace knižních vazebních usní v NK v Praze. IX. Seminář restaurátorů a historiků. *Trojanovice*, 21.–23. září 1994, SÚA Praha, 1997.

Papírové potahy se nenahrazují novými, ale je zde snaha o jejich zachování. Pokud to jejich stav vyžaduje, a naopak i pokud to dovolí, jsou z knižních desek snímány, restaurovány a vráceny zpět.

V případě plátěných potahů je situace obtížnější. Plátno je tkanina a nelze ji ve velké míře podrobovat mokrým procesům, velmi často není možno poškozené plátno ani sejmut z důvodu slepotiskové nebo barevně vyražené výzdoby, která by sejmutí plátna nevydržela. Na nižších deskách od konce 19. století se vyskytuje téměř na všech knižních vazbách.

S moderními plasty je situace mnohem složitější a ani v současnosti nejsou záležitostí zcela vyřešenou.

13 Zhodnocení používaných metod

Základ pro současně používané metody a postupy daly logicky metody a techniky historické, které prošly popsáními vývojovými stádii. Při jejich hodnocení je nutné si uvědomit nezvratitelnou skutečnost, že kdyby těchto metod, které dnes často hodnotíme kriticky a negativně, nebylo použito, možná by již nebylo ani archiválií ani knih. Proto je nutné k hodnocení přistupovat s jistou pokorou, respektem a tolerancí. Je potřeba si uvědomit, jaké okolnosti kolem vývoje konzervačních i restaurátorských technik byly a také, co naši konzervátorští a restaurátorští předchůdci dokázali „na koleně“. Na místě je pouze konstruktivní kritika.

První konzervátorské zásahy na papírové podložce stavěly po celém světě na nulovém základu. Bez obav můžeme říci, že to často bylo řešení pokus omyl a nebyla ani jiná alternativa.

Přesto, jak bylo popsáno a doloženo historickou odbornou literaturou i autentickými výpověďmi, jednalo se o začátky v novém oboru. Velmi rychle a brzy konzervátoři pochopili, jaké faktory negativně působí a ovlivňují naše archiválie, důležité doklady státní i soukromé povahy a snažili se těmto dopadům bránit. Studovali existující především zahraniční odbornou literaturu, učili se od zahraničních kolegů,¹⁸⁷ kteří byli možná o krůček vpředu.

Je nutné si také uvědomit, že jak již bylo rovněž zmíněno, prvopočátky konzervačních zásahů se prioritně vztahovaly k záchraně informace. Zásahy restaurátorské, tedy opravy mechanicky poškozených částí papírové podložky i knižních vazeb prováděli knihaři s jasným cílem, čím lepší a pevnější vazba, tím lepší ochrana. Se změnou přístupu a filozofie restaurování se přístupy postupně měnily. Současné restaurátorské postupy se snaží maximálně zachovat všechny prvky, které se v průběhu historie staly součástí restaurované knižní vazby či archiválie.

Volba konzervačních a restaurátorských metod na knižních památkách – historických tiscích a rukopisných knihách – se může od archivních postupů odlišovat. Samozřejmě za

¹⁸⁷ Pro nás to bylo především Německo.

předpokladu dodržení všech podmínek, které konzervátorovi i restaurátorovi ukládá etický kodex a s použitím metod, které současná věda v této oblasti umožňuje. Je tím myšleno to, že řada archivních dokumentů existuje v jediném exempláři. Nikoliv ale všechny a od této skutečnosti se pak odvíjí i filozofie vlastního zákroku. Archivní listina – materiál, většinou existoval a existuje jako jeden jediný exemplář a ten je potřeba zachovat „za každou cenu“. Naopak knih od jednoho titulu může existovat několik exemplářů – výtisků (jistě, že každý výtisk je originálem, zvláště u prvotisků, kdy byly texty kromě jiného ručně kolorovány a sazební obrazce vždy jinak postaveny). Zde je spíše možné diskutovat o tom, jaký výtisk bude lépe pouze konzervovat, například z důvodu zasahování do autentičnosti historické vazby z hlediska významu vazby samotné, zdobných technik na vazbě, jež by komplexní zásah mohl poškodit, a který lze restaurovat právě z důvodu zachování především vlastního obsahu – textu knihy. Jinými slovy, v extrémních případech vysokého stádia degradační činnosti konkrétního předmětu volba metody nereverzibilní, kterou bychom z výše uvedených hledisek na knižní památku nepoužili, budeme u archiválie s obezřetností zvažovat, neboť jako jediný existující dokument máme povinnost jej zachovat. Dalším aspektem je požadavek archivářů a správců sbírek, což nutně vede k hledání kompromisních řešení.

14 Pergamenové listiny a pečetě

Pergamen sloužil jako psací podložka nejen v knihách, ale také jako materiál pro listiny, které byly často opatřovány pečetěmi. Čištění a konzervační zásahy jsou součástí kapitoly 7.2.3.

Pergamenové listiny byly důležitými archivními dokumenty. Vztahovaly se nejen ke svébytnosti našich zemí, ale jednalo se též o listiny cechovní, právní apod. Jejich hodnota je tak z archivního i historického hlediska nevyčísitelná. Při svém vzniku v hluboké minulosti byly ukládány srolované někdy v kovových či dřevěných pouzdech na místech, která pro ně byla zcela nevyhovující, později byly překládány, aby se zmenšila jejich velikost, což zapříčiňovalo další mechanická poškození. Vedle prasklin, špíny to byla opět vlhkost, která způsobovala kozori inkoustů – vypadávání textu a tedy ztrátě toho nejdůležitějšího a tím byla informace. Na zafixování železagalových inkoustů byly používány stejné metody oprav, jako lepidlo byl používán pšeničný škrob, dextrin nebo kliš. Použití horkého klišu však bylo velmi nešťastné neboť pergamen se zvlnil a smrštil, což je nevratné poškození pergamenového dokumentu.

Zviditelňování vybledlého písma starých listin doporučoval Vojtíšek působením výparů koncentrované kyseliny solné, koncentrovaného čpavku a roztoku siřníku amonného. Použitím těchto chemických procesů se oživené písmo velmi rychle ztrácelo a nebylo možno tento proces vícekrát opakovat, neboť inkoust přestal na tyto chemikálie reagovat. Proto se začalo používat křemičitortuťových lamp s ultrafiltrem. Výhodou před chemickými postupy byla možnost běžně nečitelná místa podle potřeby osvětlit a vyfotografovat.

Pečetě byly opatřovány konopnými nebo hedvábnými sáčky, zašívány do nich, nebo byly uchovány společně s listinými v kovových či dřevěných pouzdrech, aby se nerozbily. Vojtíšek upozorňoval na nebezpečí prachového znečištění, které způsobuje destrukci pečetí a doporučuje: „... čištění nejlépe studenou destilovanou vodou, v níž se rozpustí něco neutrálního mýdla, zvláště benátského (až 10 %)... měkkými vlasovými štětci...“¹⁸⁸ Pro zpevnění drobných pečetí Vojtíšek doporučoval, dle drážďanského hlavního státního archivu, nanášet vlasovým štětcem voskový roztok.¹⁸⁹ Pro snížení viditelnosti oprav se přidávala zemitá barviva. Později přišel konzervátor Walter Bauer, rovněž z drážďanského archivu, s metodou rozehrátého čistého včelího vosku rozředěného čistým terpentýnem s přídavkem benzínu. Lepkavosti bylo zabráněno přídavkem 1/20 kvalitního jantarového laku. Pevnost pečetě byla vysoká a odpovídala pečetí nenarušené. Bauer odmítal slepování rozbitých částí klihem, arabskou gumou či pečetními vosky, neboť mají pouze dočasnou trvanlivost. Pro spojování rozlámaných pečetí doporučoval kousky drátu a drátěné spojky za horka zapuštěné.

Obr. č. 110, 111 Tato pečeť obsahovala dva kovové drátky. Jeden byl ponechán jako funkční, druhý byl korozivní a tedy odstraněn. Stav před a po restaurování

Obr. č. 112, 113 Ukázka historické a současné opravy pečetě

¹⁸⁸ VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. Praha, 1932, s. 67–68.

¹⁸⁹ VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. Praha, 1932, s. 67–68.

Původně knihař Hynek Veselý z Moravského zemského archivu, který se pečetěmi zabýval a učil se u něho Voldan, používal místo kovových drátků koňské žíně. Některé z takových pečetí musely být rekonzervovány.

Konzervací pečetí výše uvedenými metodami se zabýval a prováděl také Josef Hráský.¹⁹⁰ Pro uložení pečetí doporučoval: „... *aby byly vkládány do papírových pouzder vyplněných hedvábným papírem, aby byly chráněny před nárazem, nečistotami a stálým třením, kterým se obraz pečeti stírá.*“¹⁹¹ Pro vědecké a výstavní účely byly pořizovány repliky.

Po založení konzervační dílny v Klementinu se konzervací a restaurováním pečetí zabýval pan Sedlecký. Později tuto problematiku přednášel i na grafické škole, ale bylo to pouze v nízké časové dotaci.¹⁹²

14.1 Shrnutí a současnost

Po prostudování existujících materiálů ohledně konzervace a restaurování pergamenových listin platilo v historii totéž, co u papíru. Současné přístupy k zásahům na těchto materiálech jsou samozřejmě mnohem šetrnější, ale zároveň vycházejí z metod historických. Novou metodu na opravu respektive na doplnění ztrát pergamenu přinesla v osmdesátých letech konzervátorka z Národní Széchenyiho knihovny v Budapešti, paní Ildikó Kozocsa a to dolévání speciálně upravenou pergamenovou směsí. V Čechách se otázkou pergamenu zabývala a stala se odbornicí v této oblasti Ing. Jana Dernovšková. V roce 1991, jako chemička a konzervátorka spolu s několika kolegyněmi konzervátorského oddělení Národní knihovny, vycestovala do budapešťské Národní knihovny na stáž a dolévání pergamenu u nás uvedla do praxe. Je to technika materiálově vyhovující. Estetický výsledek je závislý na použité receptuře, barevnosti a kvalitě použitého materiálu. Tuto metodu nelze použít vždy, protože u pergamenu je na rozdíl od papíru velmi obtížné odhadnout, kdy dolévání použit lze a kdy nikoliv. Pergamen pro svou dlouhodobou paměť ne vždy doplněnou část přijme. Současné názory se bezesporu shodnou na tom, že pro pergamen ať vazební či listinný jsou nejdůležitější konzervační metodou vhodné podmínky uložení.

Konzervátorkou, která se jako první odborně vzdělaná zabývala konzervací a restaurováním pečetí byla paní Jitka Šejharová: „... *po třech letech jsem byla vybrána na restaurování*

¹⁹⁰ Josef Hráský (1905–1981), vystudoval historii a zeměpis na Karlově univerzitě, 1931–1934 absolvoval kurz na archivní škole, od roku 1931–1951 pracoval v Ústředním archivu ministerstva vnitra. 1937 vrchním komisařem archivní a knihovnické služby a vedoucím konzervace archiválií, 1946–1950 působil ve Státní archivní škole, člen archivní komise při Ministerstvu školství a národní osvěty. Za okupace stíhán pro manželčin židovský původ, roku 1951 propuštěn z místa archiváře z důvodu emigrace svého bratra.

¹⁹¹ HRÁSKÝ, Josef. Konzervace archiválií. *Sborník přednášek v archivní praxi*. Archivní příručka, Praha, 1948, s.73.

¹⁹² Poznámka autorky na základě osobního rozhovoru s paní Jitkou Šejharovou. Praha 15. dubna 2018.

a konzervování pečeti. Tehdy již v SÚA, kam jsme po škole nastoupily, byl naším vedoucím František Ramaisl. Dal nám třem dívkách udělat kopii Zlaté buly sicilské, dnes nemyslitelné, a podle výsledku se rozhodl. Na grafické škole... byl pečetím věnován jen velice krátký čas. Práce vyžadovala seznámení s odbornou sfragistickou literaturou, za pomoc děkuji Dr. Beránkovi a svému tatínkovi, který uměl jazyky a pomohl mi... u nás v té době 2–3 články... následovalo zvažování jednotlivých postupů a jejich odzkoušení, zvolení vlastních postupů, které se musely nadále upravovat a obměňovat podle stavu a materiálů originálů.“¹⁹³ Paní Šejharová vytvořila kvalitní základ nejen pro etický přístup, ale také vlastní konzervátorskou a restaurátorskou praxi v péči o ochranu pečeti. Své zkušenosti předala mladší generaci, která dál pokračuje a rozvíjí její práci. Současné konzervační a restaurátorské zákroky se většinou omezují na zafixování ohrožených částí a zcelení poškozených částí jako potencionálních úbytků. Tento postup dokladuje snahu o zachování autentičnosti pečeti.

15 Pomoc Florencii

V roce 1966 se rozvodnila řeka Arno a zaplavila téměř celou Florencii a s ní muzea, knihovny, galerie se vzácnými památkami a historickými fondy. Prostřednictvím UNESCO požádala Biblioteca nazionale centrale di Firenze známá světová pracoviště o akutní pomoc. Česká republika byla oslovena jako jediný ze socialistických států. Pomoc proběhla ve třech etapách. V roce 1969 odjely do Florencie také konzervátorky Státního ústředního archivu v Praze: „...pracovaly jsme v Bibliotece pod vedením Angličanů, a tak jsme měly možnost poznat nejnovější metody a materiály. Dvě stovky lidí pracujících na restaurování knih v Bibliotece bylo rozděleno do úseků rozebírání, koupání, restaurování papíru a šití. Každá kniha měla svoji evidenční kartu se zápisem stavu před restaurováním, pokyny historika a výčet všech použitých chemikálií a prací, plus jméno pracovníka. Knihy byly koupány a čištěny slabým roztokem alkalického mýdla a desinfekčního prostředku v teplé vodě. K odstranění nečistot se mimo skalpelů používalo gumovacího strojku s vyměnitelnými kotouči různé tvrdosti. Na vyrovnávání, fixaci barev, zpevnění krajů, či celých chatrných listů se používal 1–5% roztok nylonu, případně slabý roztok glutofixu. Chatrné okraje se zpevňovaly natřením Tylosou a přes silikonový papír se vysušovaly pájkou, která byla součástí každého pracovního stolu. Měla malou žehlicí plošku (1×2 cm) a regulovatelnou teplotu. Písemnosti psané inkoustem nebo napadeny korozi se odkyselovaly v lázni manganistanu hořečnatého, vody a oxidu uhličitého 15 minut. Trhliny se spravovaly tzv. Velinou, což byl slabý japonský papír se slabou polyvinilacetátovou fólií, který se pomocí pájky při teplotě 40 °C přilepil k papíru. Velina byla barevně přizpůsobena k opravovanému papíru a stříhala se zubatými nůžkami. Hřbety vyspravených titulů se zpevňovaly slabým japonským papírem, na hřbety knih se nepoužíval

¹⁹³ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jitkou Šejharovou. Praha 15. dubna 2018.

organtin, ale stará kůže a kožený potah se lepil přímo na ni. Kliš se při opravách vazeb vůbec nepoužíval, pouze škrob vařený v destilované a desinfikované vodě za mírné teploty půl hodiny. Ve velkém sále Bibliotéky bylo především restaurování papíru, šití a vazba knih. Převažná část místnosti byla vyplněna řadami restaurátorských stolů se sklopnou pracovní deskou, v jejich středu bylo matné sklo s osvětlením (prosvětlovací stůl). Ke stolu patřila pájka, tři elektrické zásuvky s hodinami na nastavení teploty a stolní lampa. Mezi pracovními stoly byla linka pomocných stolů s menšími lisami, prkénky, lepenkami atd. Podél stěn stály skříně na knihy a chemikálie, velké teplé lisovací regály s rošty, stoly s vaničkami na odkyselování. “¹⁹⁴ Katastrofa v Itálii přinesla velké škody, ale také zároveň velké ponaučení pro řešení otázek krizových plánů pro živelné pohromy. Přinesla zároveň nové zkušenosti a to zejména pro naše restaurátory, kteří mohli takto vycestovat do západní Evropy. Pomoci se zúčastnilo několik desítek československých konzervátorů, kteří díky této zkušenosti volali po lepším vybavení, materiálech, pracovním zázemí, důslednějším a důkladnějším vedení zpráv i fotodokumentace, a odkyselování. Kromě poučení si naši konzervátoři mohli: „... ověřit naše pracovní postupy, vidět nová vybavení pracovišť a uvědomit si potřebu chemiků a biologů v naději na další setkání se zahraničními odborníky, ale psal se rok 1969.”¹⁹⁵

Obr. č 114, 115 Zkáza po rozvodnění řeky Arno, Florencie 1966

¹⁹⁴ Z osobního rozhovoru autorky s konzervátorkou a přímou účastnicí mise, paní Jitkou Šejharovou. Praha 15. dubna 2018.

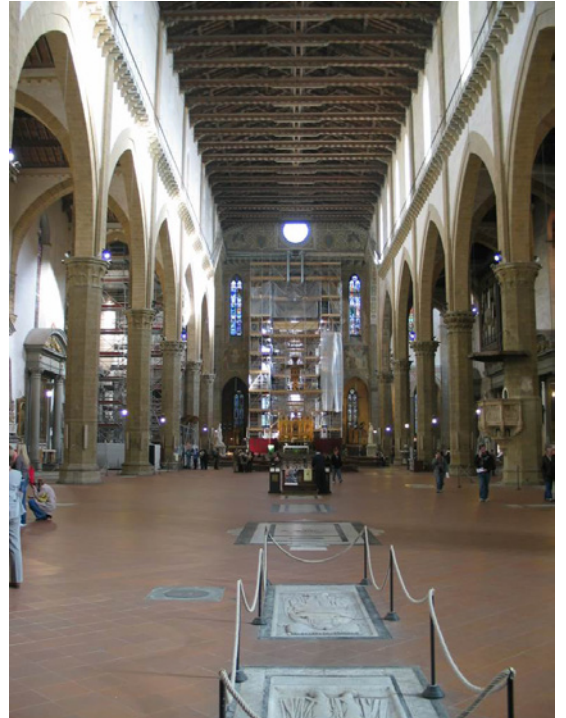
¹⁹⁵ Z osobního rozhovoru autorky s konzervátorkou a přímou účastnicí mise, paní Jitkou Šejharovou. Praha 15. dubna 2018.

Obr. č 116, 117 Sušení archiválií

Obr. č 118, 119 Sušení a restaurování archiválií

Obr. č 120, 121 Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze
v roce 1966 a v roce 2006

16 Vzdělávání

Stav pracovních sil, které pečovaly o písemné památky, stejně jako fyzický stav vlastních archiválií a knižních vazeb se stal neudržitelným. Bylo potřeba vychovat a vzdělat konzervátory a restaurátory. To znamenalo založit nový obor, který dosud v našem školském systému nebyl. Na návrh ředitelství Archivu ministerstva vnitra a z popudu Ministerstva školství věd a umění (dále jen MŠVU) byla svolána 29. 6. 1950 na 9. hodinu do zasedací místnosti Státní lékařské knihovny v Praze II porada konzervátorů a restaurátorů organických hmot ze státních archivů, knihoven, muzeí a příbuzných ústavů. Jednání se se zúčastnilo 22 zástupců především muzeí, knihoven, archivů a galerií. Jednomyslně se shodli na tom, že je potřeba nutně celostátně organizované řešení otázky záchrany historických dokumentů. „... bylo navrženo, aby MŠVU vělenilo do učebních osnov posledního ročníku Státní grafické školy nebo jiných příbuzných odborných učilišť jako učební předmět konservaci a restauraci organických hmot (papír, kůže, dřevo, tkaniny... k uskutečnění svých naléhavých požadavků zvolilo shromáždění plenum konzervátorů organických hmot své stálé zástupce v osobách soudruhů Dr. Sameše z Krajského archivu v Brně, L. Skřivánka z Archivu ministerstva vnitra a J. Vyskočila z Národní a univerzitní knihovny v Praze. Jejich úkolem bude starat se o požadavky přednesené...“¹⁹⁶ Volba na tehdy Průmyslovou školu grafickou padla pravděpodobně z důvodu, že se na této škole již vyučoval obor knihař.

Zápis o poradě konzervátorů.

Na návrh ředitelství archivu min. vnitra a z popudu odboru IV/2 ministerstva školství věd a umění byla svolána 29.6.1950 na 9. hodinu do zasedací síně stát. lékařské knihovny v Praze II., Sokolská 31 porada konzervátorů a restaurátorů organických hmot ze státních archivů, knihoven, muzeí a příbuzných ústavů.

Poradě předsedali střídavě s. R. Pittermann a s.dr.F.Matouš z min. školství.

Úvodem předsedal s. Pittermann požadavky, týkající se naléhavé záchrany a preventivního ošetření vzácných památek v archivech, knihovnách, muzeích a pod., a zdůraznil potřebu soustavné a odborné péče konzervátorské a restaurátorské se zřetelem k značnému množství velmi poškozených uložených památek. Zdůraznil nutnost organizování všech zúčastněných pracovníků a jejich spolupráce, výměny pracovních zkušeností a společného postupu při nákupu konzervačního materiálu, strojů nebo přístrojů ze zahraničí, event. plánování výroby materiálu tuzemského.

Po úvodním odborném referátu s. konzervátora L. Skřivánka z archivu min. vnitra / o pojmu a hlavních zásadách konservace organických hmot, o naléhavosti zabezpečení a prodloužení trvanlivosti našich památek a dokumentů ve stát. ústavech a o významu dokumentační fotografie/ přednesli své referáty nebo do depaty zasáhli postupně soudruzi: Dr. Sameš z krajského archivu v Brně, Fr. Jelínek ze zemské a univerzitní knihovny v Brně, B. Janoušek z městského archivu a K. Pletzer z městského muzea v Čes. Budějovicích, Dr. M. Bělohávek z městského archivu v Plzni, Dr.Mil. Novotný z knihovny Nár. muzea a Dr. R. Vindiš z archivu Nár. muzea v Praze, V. Petrželka z Národní galerie v Praze, F. Voldán z archivu býv. země České a za archív pro dějiny průmyslu v Praze, Dr.Jar. Drtina z Min. Š.V.U., M. Böhmová-Hájková z Moravského muzea v Brně, A. Hrabra z krajského archivu v Opavě, J. Pohl z vojenského historického ústavu, J. Vyskočil z Nár. a univ. knihovny v Praze za stát. vědecké knihovny.

Obr. č. 122 Část záznamu z porady pro zřízení oboru konzervátorství knih

¹⁹⁶ Zpráva o poradě konzervátorů z července 1950, napsána L. Skřivánkem, konzervátorem Archivu ministerstva vnitra, uloženo v Národním archivu.

16.1 Průmyslová škola grafická

První výuka byla na Státní grafické škole zahájena v roce 1920/1921¹⁹⁷ v oddělení fotografickém, reprodukčním a knihvazačském.¹⁹⁸ V roce 1949 byla Státní grafická škola zrušena. Z kreslířských oddělení byla v rámci strukturálních změn v českém školství vytvořena nová střední výtvarná škola (dnes Vyšší výtvarná škola Václava Hollara), část uměleckořemeslných oborů přešla na Vyšší školu uměleckého průmyslu¹⁹⁹ (od roku 1950 Průmyslovou školu grafickou, dnes Vyšší odbornou školu grafickou a Střední průmyslovou školu grafickou). V roce 1954 byla započata výuka oddělení „Konzervátorství knih“. V té době již na grafické škole vyučovali dílenská cvičení pro knihaře Otto Blažek,²⁰⁰ Václav Vladyka²⁰¹ a Jan Hakl.²⁰²

16.2 První generace vyškolených restaurátorů

Nový obor „Konzervování knih“ byl vypsán Ministerstvem školství a nabídnut žákům základních škol. Obor to byl nový, neznámý, tak bylo zřejmé, že kapacita nabízených třiceti míst převyšovala zájem. Oddělení bylo záměrně zřízeno jako jednorázová čtyřletá speciálka, která měla pokrýt potřeby konzervátorských a restaurátorských dílen vyškolenými odborníky v celém Československu. Dílen nebylo mnoho, a tudíž se předpokládalo, že třicet specialistů zcela postačí. Proto bylo studium oboru „Konzervování knih“ po čtyřech letech uzavřeno.

¹⁹⁷ Státní grafická škola sídlila na Smíchově v Presslově ulici, v budově Průmyslové školy strojnické. Na konci první republiky měla škola tři dvouletá oddělení – fotografické, knihvazačské a ozdobnické s jednorozhodnou mistrovskou školou a dvouletou speciální nástavbou. Jejich charakter byl uměleckořemeslný. Probíhaly zde speciální kurzy, návrhářský pro knižní vazby a plakáty, zlatičský, kreslířskorytecký. Po válce bylo otevřeno studium pro knihtiskaře a reprodukční techniky.

¹⁹⁸ 80 let VOŠG a SPŠG, Nakladatelství grafické školy, ISBN 80-902978-1-1, v prvním školním roce nově existující Státní odborné školy grafické v budově v Mariánské ulici, dnes Opletalově, se zapsalo do oddělení knihařského celkem 12 žáků.

¹⁹⁹ Vyšší školu uměleckého průmyslu, Praha 1, Křižovnická 7 a Průmyslovou školu grafickou v Šámalově a později Hellichově ulici.

²⁰⁰ 80 let VOŠG a SPŠG, Nakladatelství grafické školy, ISBN 80-902978-1-1, Otto Blažek v letech 1936 až 1958, vyučoval dílenská cvičení pro knihaře, byl třídním učitelem první čtyřleté speciálky pro konzervátory, v roce 1957 musel z politických důvodů ze školy odejít a studenty k maturitě vedl Jan Hakl.

²⁰¹ 80 let VOŠG a SPŠG, Nakladatelství grafické školy, ISBN 80-902978-1-1 Václav Vladyka v letech 1924 až 1961 vyučoval dílenská cvičení pro knihaře, technologii, nauku o knihách, kurzy ručního a strojového zlatění a uměleckou knižní vazbu.

²⁰² 80 let VOŠG a SPŠG, Nakladatelství grafické školy, ISBN 80-902978-1-1 Jan Hakl v letech 1936–1995, dílvedoucí knihařské dílny, vyučoval dílenská cvičení pro knihaře, kaligrafii a uměleckou knižní vazbu.

Obr. č. 123 První odborně vyškolení restaurátoři na maturitním plese v roce 1958

Obr. č. 124 Pamětní medailon

Obr. č. 125 Ocenění za studijní výsledky

Někteří studenti nastoupili s řádnou přihláškou na vypsany obor: „*Otec pocházel z rodiny výroby ručního papíru na Šumavě... nějak to na mně otec poznal, že tyhle sklony mám, byla jsem manuálně zručná a otec využil téhle nabídky základní školy. Byla pak nějaká výzva, že se máme dostavit na přijímací zkoušky na zručnost a na výtvarnou schopnost.*“²⁰³ Někteří byli přeřazeni například z uměleckoprůmyslové školy, kam dělali zkoušky, protože se chtěli věnovat výtvarnému umění, ale pro velký zájem se nedostali. Nebo to byli takoví, kteří šli na grafickou školu studovat jiný obor a nově vzniklé zaměření jim bylo nabídnuto. „*Šel jsem studovat původně polygrafický obor, po příchodu do Prahy mi byl nabídnut jiný obor. Bylo mi čtrnáct a půl roku a o oboru jsem nic nevěděl. Ukázal se správným, na celý život...*“²⁰⁴

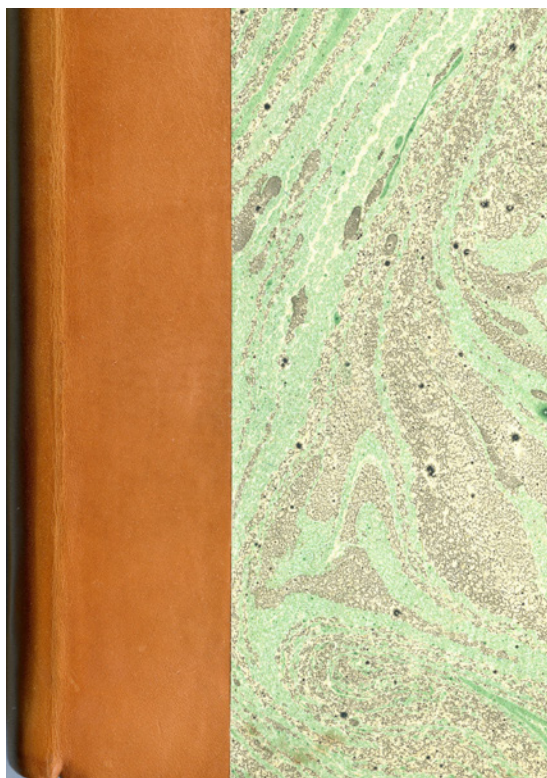
²⁰³ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jiřinou Hanzlovou. Praha 29. září 2017.

²⁰⁴ Z osobního rozhovoru autorky s panem doc. Ivanem Galambošem. Bratislava 7. října 2017.

Pro všechny to byla svým způsobem cesta do neznáma, neboť logicky žádné výstupy z předchozích studijních let nebyly.

16.3 Výuka prvního studijního programu

„Na grafické škole se vyučovaly všeobecné předměty stejně, jako na ostatních průmyslovkách, tedy, čtyři roky čeština, ruština, tělesná výchova, pouze tři roky matematika... jeden a půl roku předvojenská výchova. Jeden rok politická ekonomie, organizace a ekonomie výroby... tři roky odborné kreslení, laboratorní cvičení, dva roky biologie, dějepis, fyzika a chemie. Předměty přímo spjaté s oborem byly, dějiny umění a knihy jeden rok. Technologie vazby knih, speciální technologie, oba tyto předměty dva roky, profesori se střídali.“²⁰⁵ První odborné osnovy připravili panové Vyskočil, pro výuku konzervátorství a restaurátorství, Blažek a Vladyka pro knižní vazbu.

Obr. č 126, 127 Polousňová vazba francouzská, vazba polopergamenová, studentské práce pod vedením pana Otto Blažka

Otto Blažek

²⁰⁵ Z osobního rozhovoru s paní Jitkou Šejharovou. Praha 15. dubna 2018.

Obr. č. 128 Maturitní tablo prvních vystudovaných konzervátorů a jejich pedagogů zleva: Alois Tomasy (ředitel školy v období 1949–1979), Otto Blažek (knižní vazba, dílenská cvičení, technologie), Marie Majerová (čeština, německý a ruský jazyk), Josef Vyskočil (konzervační a restaurátorské techniky), Václav Klikar (odborné kreslení), prof. Gilbert (odborná chemie), Jan Hakl (knižní vazba, dílenská cvičení)²⁰⁶, Václav Vladyka (knižní vazba, dílenská cvičení) v roce 1958, osobní archiv absolventky Jany Zahradnické (Michelové).

Kaligrafii, a pak i knižní vazbu učil pan Jan Hakl. Metodiku profilového předmětu Konzervátorství a restaurátorství archivních dokumentů postavil Vyskočil na základě vlastních zkušeností. Věděl, jak je důležitá výuka přímo na pracovištích, kde se studenti setkájí s konkrétními problémy a jejich řešením. „Předmět zvaný *dílenská praxe*, který vyučovali stejně jako technologii profesor Vladyka a Blažek, po jeho odchodu profesor Hakl, ve čtvrtém ročníku pan Vyskočil.“²⁰⁷ Ve čtvrtém ročníku docházeli studenti do Klementina, kde konali praxi na autentických materiálech.

²⁰⁶ Jan Hakl převzal vedení ročníku v roce 1957, kdy musel z politických důvodů odejít pan Otto Blažek.

²⁰⁷ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jitkou Šejharovou. Praha 15. dubna 2018.

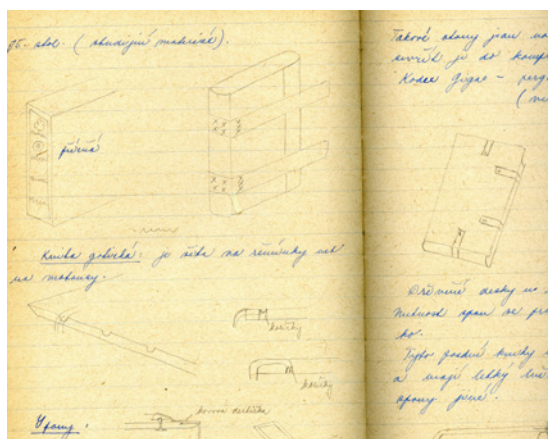
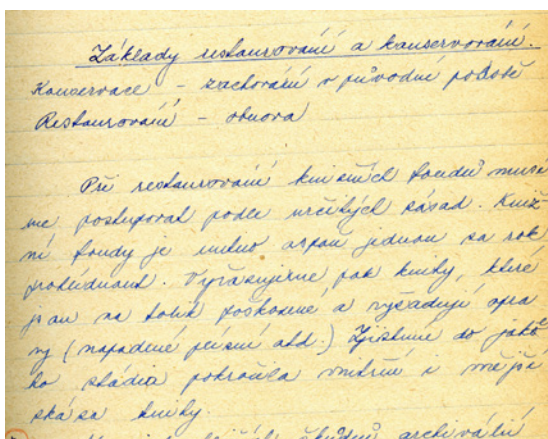

Obr. č. 129 Otto Blažek

Obr. č. 130 Václav Vladyka

Studenti se od základní tehdy uznávané terminologie školili v jednotlivých postupech, od fotodokumentace, desinfekce, suchého čištění, mokrého čištění, atd. až po uložení: „... koupali jsme, škola na to neměla zařízení, tak jsme chodili již přímo na pracoviště, tehdy Státní ústřední knihovny v Klementinu, kde měl pan Vyskočil zavedenou restaurátorskou dílnu s laboratorním vybavením právě na ty konzervační zásahy... pak se zavedlo, několik let již na tomto pracovišti prováděné, doplňování za mokra papírovou kaší. Pan Vyskočil byl již léta v kontaktu s jedinou tehdy ještě provozující ruční papírnou Velké Losiny, dodávali nám usušenou papírovinu. Většinou to bylo křídové zabarvení... tak jsme se více klonili k rozmělnění toho historického ručního papíru... nebo se mohla přírodní cestou dobarvovat odvarem z černého čaje, ne kávy... ale tyhle práce jsme prováděli ještě za studia na škole při praktických hodinách na tomhle pracovišti... co se týká vazby, tak to byly spíše převazby, a nebo to již byla nějaká snaha o zachování původního vzhledu... ve čtvrtém ročníku jsme dostali vyřazené knihy 100 až 200 let staré, abychom je použili jako předmět vlastní práce.“²⁰⁸

Obr. č. 131, 132 Ukázka zápisků z odborné výuky konzervace a z odborné výuky typologie historické knižní vazby, osobní zápisky studentky Jany Zahradnické (Michelové)

²⁰⁸ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jiřinou Hanzlovou. Praha 29. září 2017.

„V rámci studia toho bylo mnoho a málo. Pečetě jsme měli pouze jednu hodinu, uvědomil jsem si, že až přijdu do Bratislavy, nebudu mít s kým se poradit. Šel jsem za panem profesorem Sedleckým... věnoval se mi navíc... mohl jsem si pak dovolit pečetě restaurovat.“²⁰⁹

Maturitní zkouška se skládala: *„v dubnu písemky z češtiny a technologie... v červnu ústní zkoušky, které se skládaly z češtiny, ruštiny, speciální technologie, dějin umění a knihy. odborné práce na téma restaurování a konzervace knihy a svázání velkého knižního bloku do kůže).“²¹⁰*

Grafická škola byla po mnoho let jedinou institucí, nejen v Československu, která tento studijní obor zavedla: *„...považuji tuto grafickou školu možná za první na světě, nevím, že by v Evropě nějaký takový obor někde byl, například ve Vídni restaurování grafiky a papíru, ale o knihách neměli ani šajnu a v dalších jiných věcech, kde jsem měl již jistou praxi a mohli se učit ode mne.“²¹¹*

Obr. č. 133 Josef Vyskočil se studenty v roce 1958

²⁰⁹ Z osobního rozhovoru autorky s panem doc. Ivanem Galambošem. Bratislava 7. října 2017.

²¹⁰ Z osobního rozhovoru autorky s paní Jitkou Šejharovou. Praha 15. dubna 2018.

²¹¹ Z osobního rozhovoru autorky s panem doc. Ivanem Galambošem. Bratislava 7. října 2017.

17 První českoslovenští restaurátoři v praxi

V padesátých letech bylo zcela běžné že absolventi středních i vysokých škol dostávali tzv. umístěnky. Byl to v podstatě příkaz, kam musel čerstvě vzdělaný člověk nastoupit. Několik pražských absolventek (celkem čtyři) nastoupilo do tehdy Státního ústředního archivu, do Státního oblastního archivu pak jedna studentka. Ti, kteří byli z Moravy nebo Slovenska, odcházeli zpět. V mimopražských knihovnách a archivech byla situace s restaurátorskými pracovišti špatná. Existovalo jich přece jen málo, a tak řada maturantů se již od samého začátku v oboru neuplatnila. Byla to také otázka spojená s možností bydlení či rodinným zázemím. Mnozí naopak zůstali oboru věrni po celý svůj profesní život a stali se uznávanými odborníky i pedagogy.

Obtížnější situace byla pro dva studenty ze Slovenska, z nichž nakonec v oboru zůstal dnes pan doc. Ivan Galamboš: „...já jsem se po návratu do Bratislavy dostal k panu Kreňovi (náčelník archivní správy), na umístěnku jsem byl přijat do dílny 1. června 1958, tohoto archivu, kde jsem dosud.“²¹²

Větší počet studentů, asi dvě třetiny, dostalo pracovní umístěnku do tehdy Státní ústřední knihovny ČSR. Tam se různě střídali a postupně byli ve službách čtenářů, čistili skladiště a vůbec dělali pomocné práce – služby ve studovnách, v tiskovém a fotografickém oddělení apod.

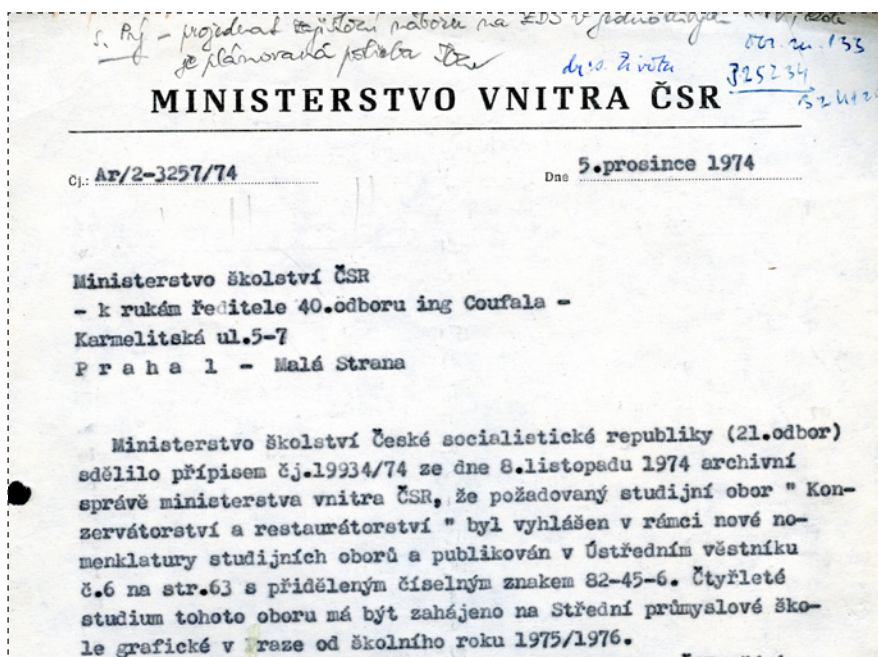
Postupně rozšiřující se místa ve fungujících konzervátorských dílnách byla obsazována vystudovanými restaurátory.

18 Druhá generace vyškolených restaurátorů

Studijní obor „Konservování knih“ byl na již Střední průmyslové škole grafické²¹³ uzavřen po dobu dvaceti let. Zákonitě musela nastat situace, kdy se první vystudované restaurátorské generaci blížil důchodový věk. I když nebylo výjimečností, že si pracoviště převychovala například knihaře, kteří o obor jevíli zájem, začali chybět pracovníci s profesní odbornou kvalifikací. Proto na nátlak Archivní správy Ministerstva vnitra České socialistické republiky Ministerstvo školství obnovilo vzdělávací program, tentokrát pod názvem „Konzervátorství a restaurátorství.“

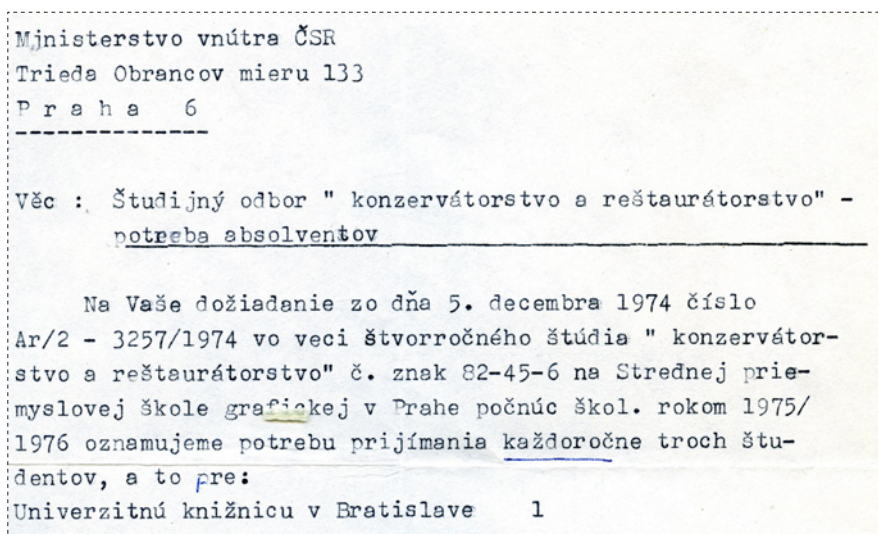
²¹² Z osobního rozhovoru autorky s panem doc. Ivanem Galambošem.

²¹³ Název Střední průmyslová škola grafická platil v letech 1961 až 1996.

Obr. č. 134 Výřez dokumentu o povolení k obnově oboru konzervátorsví, archiv VOŠG a SPŠG

Ministr vnitra České socialistické republiky (dále jen ČSR) požádal ministry školství ČSR, práce a sociálních věcí Československé socialistické republiky (dále jen ČSSR) a předsedu Federálního statistického úřadu o vyhlášení oboru 11. března 1974. Ministerstvo vnitra zajistilo, aby se propagace znovuotevřeného oboru dostala do povědomí základní škol. Do prvního ročníku ve školním roce 1975/1976 bylo posléze přijato deset žáků. Vzhledem k tomu, že ČSSR byla stále součástí socialistického bloku a tedy plánovaného hospodářství, bylo ustanoveno, že od roku 1979 bude do každého prvního ročníku přijímán počet studentů dle potřeby jednotlivých krajů. Přijímaný počet žáků se proto pohyboval mezi šesti a deseti.

Obr. č. 135 Výřez žádosti o požadovaných absolventech a jejich umístění na konzervátorských a restaurátorských pracovištích na Slovensku, archiv VOŠG a SPŠG

18.1 Studijní program

Obnovení studijního oboru Konzervátorství a restaurátorství bylo zásluhou doc. Galamboše²¹⁴ rozšířeno o související materiály, restaurování a konzervaci pečeti, dřeva, kovu a textilu a později základy archivace fotografického materiálu. Jako nesouvisející materiál byla zařazena keramika. K vytvoření učebních osnov byli povoláni zástupci Ministerstva školsví, Archivní správy ministerstva vnitra. Ředitelem školy, Aloisem Tomasym,²¹⁵ byli osloveni chemici a restaurátoři. Restaurátoři, většinou bývalí absolventi oboru na tehdy Průmyslové škole grafické, se vraceli jako pedagogové. Postavili osnovy na základě svých dosavadních zkušeností a potřeb pro znalosti a dovednosti praktického restaurátora. Na těchto požadavcích byl pak Archivní správou postaven profil absolventa.

F. Martinek Ing. I. Matinovský I. Galamboš Ing. J. Hanus Dr. I. Sgafor Ing. J. Ujčík V. Chocholeoušek Lumír Kles Dr. Boh. Mráz Ing. M. Soudný	J. Matějková Dr. D. Stará M. Vorlová Dr. M. Bláhová J. Hanzalová J. Ptáček L. Losos Dr. J. Života		STŘEDNÍ PRŮMYSLOVÁ ŠKOLA GRAFICKÁ	Tel. 53 26 65 kancelář 53 95 14 sborovna
			Hellichova 22 118 00 Praha 1 Malá Strana	14.1.1975 Č.j. 43/75/3

Vážený souduhu ,

na SPŠG v Praze bude ve školním roce 1975/76 otevřeno oddělení konzervátorství a restaurátorství. Prosíme Vás, abyste se dostavil do střední průmyslové školy grafické v Hellichově ul. 22, kde se koná

ve středu 29. ledna 1975 v 10,00 hodin,

porada o sestavení učebních osnov podle upřesněného učebního plánu. Byl jste jako odborník vybrán k této odpovědné práci a věříme, že naši spolupráci neodmítnete. Potřebný materiál přikládáme.

Předem za Vaši pomoc děkujeme.

Příloha : *Střední průmyslová škola grafická*

A. Tomasy
ředitel školy

Seznam přítomných

na poradě o učebních osnovách oddělení konzervátorství a restaurátorství konané dne 29. ledna 1975 na SPŠG v Praze 1 Hellichova 22.

Jméno a adresa :	Podpis :
1. Dr. Marie Bláhová, Praha 6, Srbská 2	<i>M. Bláhová</i>
2. Ivan Galamboš, St. slov. ústř. archiv Křížkova ul. 5 Bratislava	<i>I. Galamboš</i>
3. Ing. Josef Hanus, St. slov. ústř. archiv Křížkova 5 Bratislava	<i>J. Hanus</i>
4. Jiřina Hanzalová, St. knihovna Klementinum Praha 1	<i>J. Hanzalová</i>
5. Vladimír Chocholeoušek, Nár. muzeum Václavské nám. 68 Praha 1	<i>V. Chocholeoušek</i>
6. Lumír Kles, prof. Výtvar. školy Šárčské údolí 6 Praha 6	<i>L. Kles</i>
7. Ludvík Losos, St. útvar pam. péče Pohořelec 22 Praha 1	<i>L. Losos</i>
8. František Martinek, Státní archiv Křižkova 2 Bratislava	<i>F. Martinek</i>

266541

13.157-3

Obr. č. 136, 137 Ředitel školy Tomasy svolává odborníky na poradě za účelem vytvoření osnov a profilu absolventa; přítomní na svolané poradě 29. ledna 1975

²¹⁴ Doc. Ivan Galamboš, jeden z prvních vystudovaných restaurátorů na grafické škole, zakladatel oboru restaurování na Slovensku, podílel se na osnovách znovuotevřeného oboru na grafické škole.

²¹⁵ Alois Tomasy, byl ředitelem školy od roku 1951 do roku 1979.

Úpravené osnovy pro IV. ročník	
	Technologie 90
	Odb. prace 420
	Laboratoře 60
Konzervace (s. Sedláček)	570
Technologie	Hodin
5. Restaurování a konzervování pergamenu (ze III. r.)	17
1. Restaurování historických knižních vazeb	27
3. Restaurování a konzervace rukopisů	16
	60
Odborná prace	
4. Konzervační metody (jon kůže a pergamenu)	25
5. Tónování úsní a papíru	10
6. Staré zdobné techniky	20
6. Historická knižní vazba	95
	150
	Celkem 210
Vyučuje se 7 hodin po celý rok	
Konzervační metody (s. Martinek)	
Odborná prace (papír) (s. Martinek)	90
Vyučuje se 3 hodiny po celý rok	

Obr. č. 138 Ukázka vytvořených osnov a profilu absolventa, archiv VOŠG a SPŠG

Z původního pedagogického obsazení profilových předmětů ve výuce zůstal knihař a kaligraf Jan Hakl. Na pozici restaurátora přišel mistr knihvazačského řemesla pan Jaroslav Sedláček.²¹⁶ Vzhledem k tomu, že byl především knihař – restaurátor, výuka restaurování knižních vazeb byla stále ještě více řešena formou převazeb. Po krátkém hledání působily na grafické škole Jana Tomšů a Jana Náprstkova. Tyto dvě dámy, v té době již zkušené restaurátorky, si plně uvědomovaly, jakou cestou se musí výuka ubírat. Jak je důležité naučit studenty porozumět oboru nejen v praktickém, ale i ve filosofickém kontextu, respektovat historii a hodnotu svěřených artefaktů. Zavedly možnost spolupráce s historickými institucemi (muzei, knihovnami, archivy a galeriemi), a tak se studenti začali podílet na záchraně písemných památek. V tomto duchu pak úspěšně pokračovaly paní Kateřina Opatová a Jarmila Franková.

18.2 Shrnutí a současnost

Otevření jednorázové čtyřleté speciálky, jejímž úkolem bylo vychovat první odborně vzdělané konzervátory a která vznikla jako nutná potřeba pro ochranu písemných památek, nastartovalo systematické vzdělávání restaurátorů a konzervátorů. Obnovený obor po dvaceti

²¹⁶ Jaroslav Sedláček byl vyučený knihař, ve svém oboru velice uznávaný, věnoval se mimo jiné zdobné zušlechťovací technice mramorování a dovedl ji na vynikající úroveň. Působil v SK ČS odkud v roce odešel jako pedagog konzervátorství a restaurátorství, kde byl do roku 1985, kdy vážně onemocněl a zemřel.

letech, rozšířený o nové materiály, se sice opíral o původní studijní program a postavil osnovy na dosavadních zkušenostech, ale přístup k restaurování se postupně měnil a na to nutně reagovala a reaguje současná koncepce výuky.

Výuka restaurování papíru a knižní vazby na dnešní Vyšší odborné škole grafické a Střední průmyslové škole grafické,²¹⁷ je rovněž postavena na knihvazačském řemesle jako základu pro restaurování knihy. Studenti jsou vychováváni k tomu, aby pochopili rozdíl mezi vázáním knihy ve smyslu kreativním a vazbou knihy ve smyslu restaurování a rekonstrukce vazeb historických. Praktická výuka je systematicky propojena s teoretickou přípravou a chemií zaměřenou na papír a pergamen, ale také na muzejní materiály. Ty zajišťují externí učitelé z našich předních muzejních konzervačních dílen. Jejich zásluhou jsou studenti v neustálém kontaktu s nově se vyvíjejícími přístupy, metodami a technologiemi. Součástí studia je odborná praxe.

Doposud bylo restaurování zařazeno do ročníků třetího a především čtvrtého. Od školního roku 2018–2019 je profilový předmět zařazen již v ročníku druhém. Cílem toho je dát studentům širší prostor pro orientaci v problematice.

Rozšířením o restaurování a konzervaci ostatních materiálů, je škola výjimečná. Základní struktura výuky zůstává stejná. Je třeba reagovat na vývoj technologií a materiálů i na požadavky nových specialistů. Z toho důvodu je ve školním roce 2018/2019 v oboru Konzervátorství a restaurátorství zařazen předmět restaurování fotografie.

Po maturitní zkoušce se mohou studenti dále vzdělávat v tříletém programu na Vyšší odborné škole grafické v zaměření Restaurování umělekořemeslných děl z papíru a pergamenu se získáním titulu DiS. Mohou pokračovat ve studiu na Fakultě restaurování v Litomyšli, je součástí Univerzity Pardubice, nebo na Vysoké škole chemicko-technologické v Praze, obor Technologie konzervování a restaurování.

19 Fakulta restaurování v Litomyšli

„Myšlenka založení mezioborově pojatého učiliště vznikla při diskusích skupiny odborníků v oboru restaurování a konzervace památek, kteří počátkem devadesátých let pracovali na restaurování nástěnných maleb Josefa Váchala v domě tiskaře a vydavatele bibliofilii Josefa Portmana v Litomyšli. Z tehdejších neformálních diskusí o restaurování vyplynulo, že bude třeba řešit problém vzrůstající poptávky po odbornících v různých oborech restaurátorské činnosti, ale také v péči o památky, archivní a knihovní fondy.“²¹⁸ Dne 22. Dubna 1993 byla

²¹⁷ Název Vyšší odborná škola grafická a Střední průmyslová škola grafická (VOŠG a SPŠG) od roku 1997 dosud.

²¹⁸ KAŠE, Jiří. SLOVIK, Radomír. *Čtvrt století výuky restaurování v Litomyšli*. s. 50, ISBN 978-80-7560-134-6.

podepsána zřizovací listina k založení Školy restaurování a konzervačních technik v Litomyšli. Jejím zřizovatelem byla Nadace Paseka a ředitelem se stal Ladislav Horáček. Škola byla zřízena jako tříleté pomaturitní studium s první výukou roku 1993/1994 v oborech Restaurování a konzervace kamene a souvisejících materiálů, Restaurování a konzervace nástěnné malby a sgrafita. Obor Restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů byl otevřen o rok později, v roce 1994. Prodloužení studia na tři a půl roku zajistilo studentům získání titulu Diplomovaný specialista „DiS“. Do struktury vyššího odborného vzdělávání byla škola zařazena pod názvem Vyšší odborná škola restaurování a konzervačních technik. Na základě žádosti Ministerstva školství byl se státním souhlasem udělen škole titul Institut restaurování a konzervačních technik Litomyšl o. p. s., a to v roce 2000, s možností zahájení bakalářského studijního programu ve výše uvedených oborech a získáním bakalářského titulu „BcA“. V roce 2003 byla zahájena výuka akreditovaného studijního oboru Restaurování a konzervace uměleckých děl na papíru a souvisejících materiálech. Do této doby byla škola soukromým subjektem. V roce 2005 byla převedena jako Fakulta restaurování pod veřejnou vysokou školu Univerzitu Pardubice. Akreditací navazujícího magisterského studia začal výukový studijní program v roce 2008/2009, a to v oborech Restaurování a konzervace nástěnné malby, sochařských děl a povrchů architektury a Restaurování a konzervace děl písemné kultury. Po dvouletém studiu mohou absolventi používat titul „MgA.“

V roce 2015 byla podána, v pořadí druhá, reakreditace magisterských studijních oborů a rozhodnutím MŠMT ze 17. července 2015 byla akreditace navazujících magisterských studijních oborů prodloužena do 31. srpna 2023. V případě původního studijního oboru Restaurování a konzervace děl písemné kultury došlo k rozšíření akreditace a vznikl tak nový studijní obor s novým názvem Restaurování a konzervace uměleckých a umělecko-řemeslných děl na papírových, textilních a souvisejících podložkách.

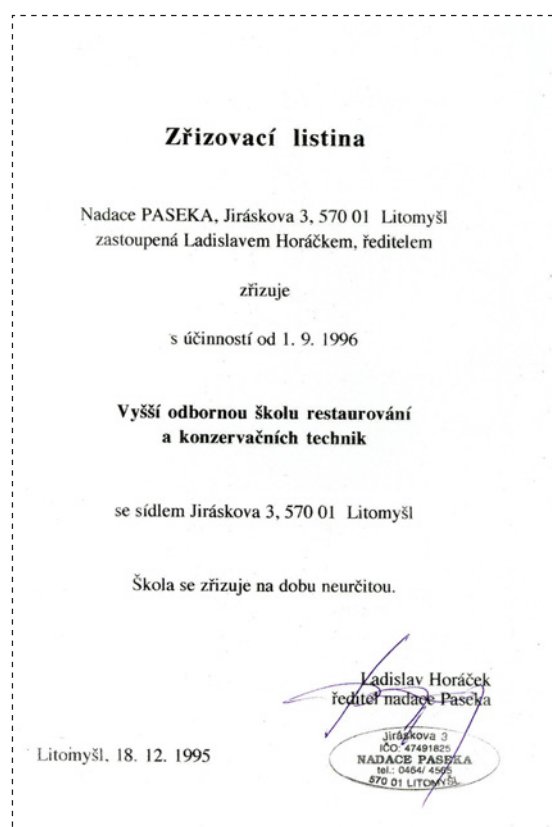
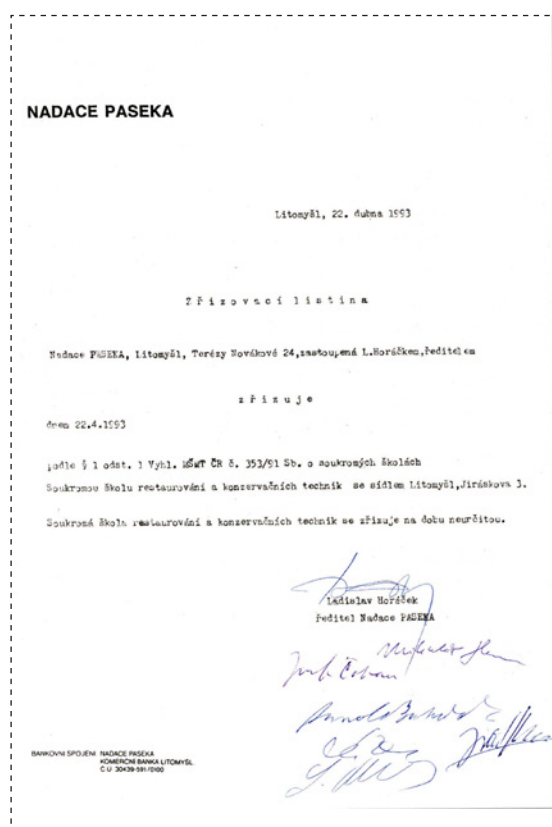
Ateliér restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů přijme do každého akademického roku bakalářského studia 3–5 uchazečů. Na konci studia skládají absolventi atelieru státní závěrečné zkoušky z předmětů: Techniky restaurování, Technologie restaurování a Dějiny umění. Nedílnou součástí absolutoria je bakalářská, případně diplomová práce.

Restaurátoři knih, musejí s ohledem na historickou knižní vazbu dokonale zvládat řemeslnou práci knihvazače. Zásadní roly hrají také znalosti z vývoje a historie knižní vazby a dějin knižní kultury. Tou třetí pomyslnou nohou, která jim poskytuje pevnou profesionální pozici, jsou technické a technologické znalosti restaurování rozličných druhů materiálů – papíru, usně, dřeva, kovu a pergamenu, tedy materiálů, se kterými se budou ve své praxi potkávat. V rámci studia je rovněž kladen důraz na etické a estetické aspekty restaurování, znalosti památkové péče a příslušné legislativy. Jedině při zvládnutí všech uvedených oblastí může absolvent tohoto oboru nastoupit samostatnou cestu konzervátora či restaurátora v muzeích, galeriích, archivech či knihovnách.

Během svého studia se budoucí absolventi setkávají s nejrozličnějšími druhy objektů, u nichž je nositelem historické, umělecko-historické či výtvarné hodnoty papír, jako jsou rukopisy, prvotisky, či tisky po roce 1500, nebo také průmyslové tisky z posledních staletí.

Tím, že studium tohoto oboru bylo povýšeno v roce 2000 na vysokoškolskou úroveň, bylo nutné vytvořit metodické základy tohoto oboru, pevnou výukovou strukturu a získat pro vlastní výuku špičkové profesionály. Bez těsné spolupráce s odborníky z Národního archivu, Národní knihovny České republiky, Národního muzea, Židovského muzea v Praze a dalších institucí by této úrovně nebylo dosaženo.

Výuka je v prvních dvou semestrech studia zaměřena na výtvarnou a knihvazačskou přípravu. V případě výtvarné přípravy se studenti věnují kresbě, grafickým technikám, kaligrafii a miniatuře. V předmětu Kaligrafie a miniatura získávají studenti teoretické a praktické základy práce středověkého písaře a iluminátora. Osvojují si techniky písma psaného, kresleného, či malovaného. Seznámí se s historickými postupy výroby a úpravy psací podložky, přípravy psacích látek a psacího náčiní. Ve vyučovacím bloku miniatury jsou studenti seznamováni se základními principy tohoto druhu umění, historickými malířskými technikami, zlacením a zásadami výtvarného zpracování.

Obr. č 139, 140 Zřizovací listiny

19.1 Shrnutí a současnost

Fakulta restaurování je jednou z mála vysokých škol poskytujících vzdělání v oboru restaurování na vysokoškolské úrovni. V současné době, a to konkrétně od roku 2015, je akreditace oboru Restaurování a konzervace děl písemné kultury rozšířena a existuje pod názvem

Restaurování a konzervace uměleckých a umělecko-řemeslných děl na papírových, textilních a souvisejících podložkách.

Pod Fakultou restaurování je zřízeno „Centrum pro restaurování a památkovou péči“, jehož cílem je poskytovat celoživotní odborné vzdělávání v oblasti péče o kulturní dědictví.

Obr. č. 141, 142 Ukázka budování Fakulty restaurování v Litomyšli

Obr. č. 143 Ateliér restaurování a konzervování papíru, knižní vazby a dokumentů

20 VŠCHT

„Jirka Zelinger je v podstatě první člověk, který to tady začal budovat na vysokoškolské bázi. Sám byl polymerní chemik, dokonce v roce 1974 založil laboratoř chemie restaurování uměleckých děl, vzešlo to z potřeby a spolupráce s Akademií výtvarného umění. On začal restaurování památek stavět na, řekl bych solidní přírodovědnou bázi. Co se týče papíru a pergamenu, ten se tady nevyučoval. Jirka se tím samozřejmě zabýval. Tady to bylo zaměřeno spíše na obrazy, sochy, kámen, takže to bylo o něčem trochu jiném... Nicméně, já osobně Jirkovi strašně moc vděčím, protože on mě nasměroval, a tím to začalo... Tady se vyučuje vlastně pro technologii konzervování a restaurování kulturních objektů – technologie, takže v rámci, myslím, že to mají v prvním ročníku navazujícího magisterského studia, je to vlastně celý jeden předmět vlastně konzervování a restaurování archivních dokumentů takže tam ono mají celý jeden semestr nejen o papíru, pergamen, fotografie, usně. A taky část mohou slyšet v předmětu preventivní konzervace, ale že by tady byla vyloženě specializace na papír to není, zatím.“²¹⁹

²¹⁹ Z osobního rozhovoru autorky s doc. Dr. Ing. Michalem Ďurovičem. Praha 16. listopadu 2017.

V současné době je na Vysoké škole chemicko-technologické na Fakultě chemické technologie tříletý bakalářský obor. Je koncipován jako mezioborový a připravuje pro oblast památkové péče odborníky nejen s přírodovědným, technologickým a materiálovým vzděláním, ale i vzděláním uměleckohistorickým. Absolventi jsou připravováni tak, aby byli schopni v praxi působit jako technologové péče o památkové objekty, muzejní sbírky a archeologické nálezy.

Navazující magisterský program „Technologie konzervování a restaurování“ umožňuje najít uplatnění v muzeích, galeriích, archivech, knihovnách nebo ústavech památkové péče.

Vedoucím Ústavu chemické technologie a restaurování památek je doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič. Muž, který je právem považován za jednoho z našich nejlepších odborníků v oblasti konzervace písemných dokumentů. Byl a je jedním z prvních vysoškolsky vzdělaných chemiků a jeho velkou devizou je skutečnost, že se mnoho let pohyboval v konzervátorských a restaurátorských ateliérech a tudíž jeho pohled na problematiku je velice reálný.

PRAKTICKÁ ČÁST

21 Rekonzervace – výklad pojmu

Význam slova rekonzervace, jako samostatného pojmu se ve výkladovém slovníku²²⁰ nevyskytuje. Lze ho vyložit obdobně jako slovo reinstalace. Tento samostatný pojem již ve výkladovém slovníku najdeme. Je definován jako obnovení něčeho. Z hlediska konzervátorského ho tedy vyložíme jako obnovu-obnovení, v tomto případě ztráty funkčnosti objektu, zapříčiněnou historickým konzervačním či restaurátorským zásahem.

21.1 Přístup k rekonzervaci

Relativně často se v restaurátorské praxi setkáváme s opakovaným konzervačním či restaurátorským zásahem na předmětu, který již byl v minulosti na památce konán. Z důvodu nově vzniklých poškození, která by v budoucnu ohrožovala existenci památky, přistupujeme k zásahu novému respektive k „opravě opravy“. Zde klademe důraz na maximální zachování autenticity, čímž z pohledu současného přístupu ke konzervování a restaurování rozumíme stav památky, ve kterém přichází do restaurátorského ateliéru. Respektujeme úkony, materiály i podobu, kterou památka získala v průběhu své existence.

Důvodem rekonzervace jsou většinou situace:

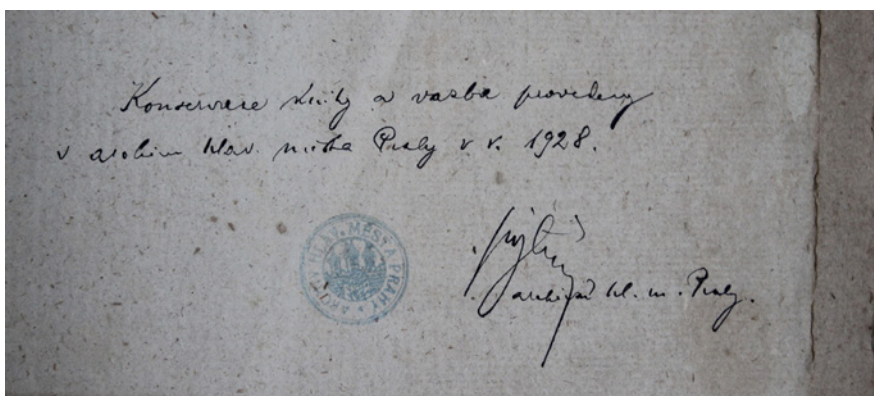
- kdy došlo k degradaci materiálů a adheziv použitých při prvním zásahu,
- kdy použité materiály, prostředky a jejich aplikování jsou zdrojem nových mechanických poškození a nové degradační činnosti
- kdy došlo k aktivitě nové degradace bez negativního vlivů použitých materiálů a adheziv při prvním zásahu, např. z důvodu uložení v nevhodných klimatických podmínkách,
- kdy došlo k přírodní katastrofě v podobě požáru, povodně apod.

²²⁰ KUBIČKA, Roman. ZELINGER, Jiří. *Výkladový slovník malířství, grafika, restaurátorství*. Praha, 2004. ISBN 80-247-9047-7.

22 Archiválie určená ke konzervaci

Rekonzervace bude provedena na archivní památce, konkrétně na nejstarší městské knize *Čelákovice* z roku 1366–1557.

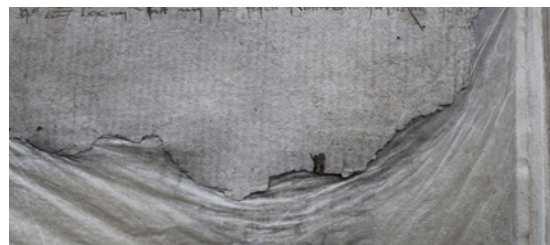
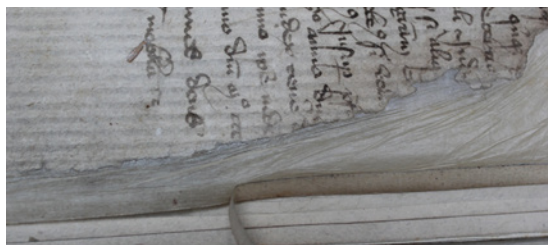
Rukopisná kniha byla konzervována²²¹ roku 1928 v Archivu hlavního města Prahy, panem Václavem Vojtíškem,²²² jehož podpis společně se záznamem o provedené konzervaci je umístěn na štítku volného listu zadní předsádky.

Rekonzervace archiválie byla navržena v roce 2012 při pravidelné kontrole stavu archivních kulturních památek restaurátorkami Státního oblastního archivu v Praze,²²³ pod který Státní okresní archiv Čelákovice spadá.

Rekonzervace byla navržena z následujících důvodů:

- části průsvitného japonského papíru, který není nalepen na ploše papírové podložky vykazuje nižší pH-4,8 než vlastní papírová podložka, kde se pH pohybuje mezi hodnotami 5,7–6,4 a do budoucna by docházelo k postupné aktivaci degradace papírové podložky,
- již v současné době dochází k prasklinám, a to v oblasti středu složek při otáčení listů i na ploše papírové podložky.

²²¹ Častěji používán termín konzervace i v případě oprav mechanických poškození, pro něž je v současné terminologii používán pojem restaurování.

²²² Vojtíšek se historií městských zabýval, studoval je a byl autorem soupisu městských knih: VOJTÍŠEK, Václav. *O studiu městských knih českých*. Praha 1916, 30 s.

²²³ Příloha č. 7.

22.1 Historie archiválie

Městská kniha je uložena ve státním okresním archivu Praha-východ, konkrétně v Archivu Čelákovice pod prozatímním inv. číslem 12. Od roku 1997 je vedena jako archivní kulturní památka pod číslem 119.

V dopise datovaném 8. října 1895²²⁴ oznamuje revizní kancelář Muzea království českého, že památní kniha z roku 1366²²⁵ byla odeslána právníckému odboru k vystavení,²²⁶ a to na Národopisnou výstavu československou v Praze r. 1895, která se uskutečnila za podpory Sněmu království českého.

Správa Muzea království českého si je vědoma, jaký historický význam kniha má: „*Památku ta má pro dějezpyt český značný význam, zvláště pak byly by velice žádoucím doplňkem sbírky archivní v Muzeu království Českého, v němž jakožto v hlavním a stěžejním představiteli kulturní vyspělosti našeho národa v dobách minulých došlo by umístění zajisté nejvodnějšího a nejúčelnějšího.*“²²⁷ V dopise z 23. října 1895²²⁸ prostřednictvím jednatele žádá městské zastupitelstvo v Čelákovicích: „*Z té příčiny dovoluje si v plné účtě podepsaná správa Muzea král. Českého vznésti na slavnou městskou radu zdvořilou a snažnou prosbu, aby uvedenou památku vlasteneckému ústavu našemu buď věnovati nebo v něm trvale uložit.*“

Dne 4. listopadu téhož roku zemský archivář Dvorský²²⁹ znovu v dopise městské radě v Čelákovicích prosí: „*aby slavná městská rada zbytek staré zápisné knihy města Čelákovic, kterýž také na výstavě národopisné vystaven byl v archivu zemském uložití ráčila, aby tím pro všechny budoucí doby byl uchován.*“²³⁰ Text zápisu dokládá, že již v této době byla rukopisná kniha výrazně poškozena.

Znovu téhož roku, konkrétně 2. prosince 1895, zemský archivář Dvorský znovu upozorňuje městskou radu Čelákovice na stav rukopisu: „*...k nejbližšímu ohledání doručena mně byla... dovoluji si oznámení učiniti, že zbytek takové knihy v smutném nalézá se stavu a jestliže konečná a brzká náprava se nestane, několik těch listů se rozdrobí, papír se rozláme a rozpadne. Bylo by se skutečným prospěchem, aby zbytek takový před konečnou záhubou*

²²⁴ Příloha č. 1.

²²⁵ V Muzeu království českého je zaznamenána pod číslem 1050/1255.

²²⁶ Vystavení této archiválie bylo opomenuto a realizováno opožděně.

²²⁷ Dopis číslo 1378 adresovaný Slavné městské radě v Čelákovicích Muzeem Království českého. Příloha č. 2.

²²⁸ Příloha č. 3.

²²⁹ František Dvorský, 1839–1907, historik a archivář, 40 let v Zemském archivu Království českého, podílel se na řadě významných děl jako např. Česká encyklopedie, Ottův slovník naučný. Spolupracoval například s Františkem Ladislavem Rieglem.

²³⁰ Příloha č. 4.

zachráněn byl, což jedině státi může se tím, když listy ty dám průsvitným papírem i průsvitným plátnem vyspraviti, aby pak zůstaly ve zvláště připravených deskách vetché takové listy uloženy v archivu zemském, kdež také pro zachování obsahu opsány budou.“²³¹

Dne 26. února 1916, žádá Václav Vojtíšek o zapůjčení městské knihy Čelákovice za účelem studia městských knih českých do Archivu Královského hlavního města Prahy.²³² Zda radní města Čelákovic Vojtíškovi vyšli vstříc známo není. Byla by to jedna z možných alternativ, jak se kniha do Archivu hlavního města Prahy dostala. Jiná možnost může být ta, že kniha byla natolik poškozena rychle postupující degradací, že bylo nutno situaci řešit. Kde kniha utrpěla taková poškození není rovněž známo. Jak ale vyplývá z dějin města: „*Polovina města Čelákovice vyhořela roku 1626 nebo 1627 snad vinou vojáků... Úplnou pohromou pro Čelákovice bylo léto 1634, uprostřed války, kdy ve městě a jeho okolí ležela dva měsíce část vojenských sil císařských, generál Colloredo, od 22. července do 28. září... vojáci vyloupili kostel, pobořili řadu domů včetně radnice.*“²³³ Vzhledem k tomu, že městské knihy byly uloženy na radnicích, je možné, že poškození takového charakteru pochází právě odsud. Jsou to ale pouhé domněnky, které na současném stavu knihy a potřeby rekonzervace nic nemění.

22.2 Současný stav archiválie

Současná převazba je v nepoškozeném stavu a je funkční. Vazební pokryv z přírodní skopovice je pouze místy odřený. Přední i zadní knižní deska jsou zdobeny slepotiskem geometrickým vzorem, který měl snad připomínat ostré gotické tvary. Na obou deskách se dochovalo po pěti puklí knoflíkovitého tvaru.

²³¹ Příloha č. 5.

²³² Příloha č. 6.

²³³ ĐURČANSKÝ, Marek – KOLEK Roman (eds), *Radní manuál Pavla Ježdíka 1634/1639*. Praha, 1916, s. 15–16.

Předsádky knižního bloku jsou ze silnějšího ručního papíru, vyztuženy (obtočeny) proužkem rezného plátna. Obě předsádky jsou funkční a nevykazují žádná poškození. Knižní blok je ušit na čtyři pravé jednoduché motouzové vazy. pH předsádek je 5.

Jednotlivá fólia byla umístěna mezi dvě vrstvy japonského papíru. Na dochovanou papírovou podložku byla nalepena škrobem. Ostatní místa (doplněna do předpokládaného výsledného formátu knižního bloku konzervátorem) zůstala neslepena.

Vlastní původní oboustranné zpevnění dochované textové části nezpůsobilo zhoršení čitelnosti textu, nezpůsobilo rozpití inkoustů ani nezhoršilo fyzický stav papírové podložky. Papírová podložka je ze silnějšího ručního papíru, přibližující se téměř kartonu, má poměrně výraznou strukturu „veržé“. Pravděpodobně nepochází z české papírny.²³⁴ Průhledný japonský papír, do něhož byly vloženy zbytky listů je cca o 1–2 cm větší z každé strany než byl pravděpodobný původní formát. Na několika málo listech se zachovaly původní okraje. Průměrné hodnoty pH jsou 5,7.

Horní, dolní i přední okraj listů je oboustranně olemován proužkem ručního papíru v šíři 4 mm. Celkem knižní blok obsahuje 42 listů a jedno torzo, které je připojeno do knižního bloku.

²³⁴ V době vzniku rukopisného textu, na našem území žádná ruční papírna neexistovala. První oficiálně nedoložená papírna byla v Chebu roku 1468. První, historicky doloženou papírnu, je papírna na Zbraslavi založená roku 1499. Podle dostupných databází podle vodoznaků, mohl papír pocházet za papírny existující někde na pomezí Německa, Nizozemí a Francie: <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/suchergebnis.php>

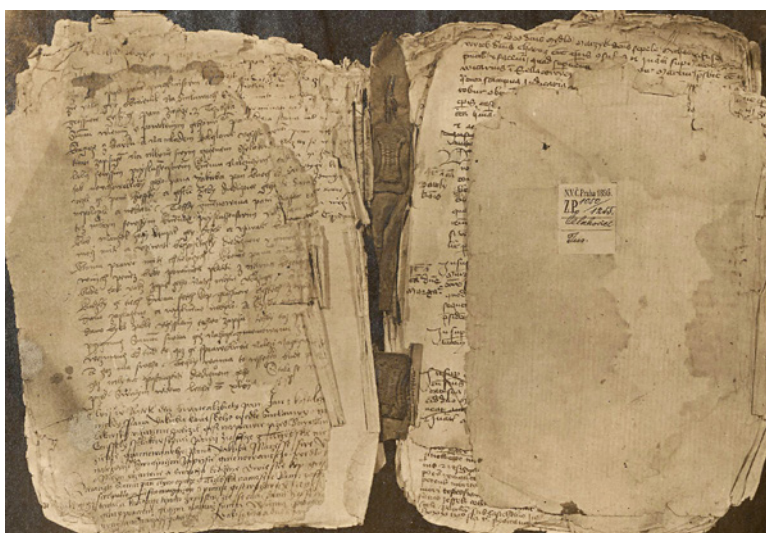
22.3 Historický konzervační zásah

Kromě štítku s informací o provedené konzervaci, byla na předním a zadním příděstí nalepena vždy jedna černobílá fotografie velikosti 15×18 cm, která dokumentuje původní stav archiválie. Je to bohužel jedinná fotodokumentace, která dokládá původní stav. Bohužel ani žádný záznam o použitých metodách konzervace papírové podložky není znám. Z dochované fotografie je relativně dobře rozpoznatelné, že se původně jednalo o měkkou pergamenovou vazbu s ozdobným šitím na hřbetě, čemuž odpovídá i historický vývoj a časové zařazení gotických knižních vazeb tohoto typu. Není ovšem zřetelné, jak celý knižní hřbet měkké vazby vypadal.

22.4 Konzervační zásah na knižním bloku, demontáž

Použité metody lze analyzovat při restaurátorském průzkumu v souvislosti se znalostmi o historických používaných metodách a postupech období, kdy k rekonstrukci došlo. Ze dvou dochovaných fotografií o původním stavu archiválie, jakož i dochovaných torz papírových folií je evidentní, že mechanická poškození papírové podložky byla fatální, značné úbytky papírové hmoty byly nejen po okrajích, ale i ve hřbetních částech složek. Ty patrně byly zcela od hřbetu odděleny, při jejich oddělení od obálky mohlo dojít k rozdělení na jednolisty a do pergamenové obálky byly pouze vloženy.

Nutnost oprav dochovaných papírových folií podlepením průsvitným japonským papírem požadoval a navrhoval ve svém popisování stavu archiválie městské radě Čelákovice již Dvorský. Způsob, kterým byla papírová fólia opravena, byl běžně užívanou metodou. Běžné bylo rovněž používání plátěných proužků na obtáčení předsádek při převazbách, z důvodu zpevnění drážky a zabezpečení větší ochrany při manipulaci s knihou. Zde, navíc zcela jistě původní vazba žádné předsádky neměla, neboť u vazeb měkkých pergamenových obálkových se předsádky nevyskytovaly.

22.5 Průzkum provedených oprav na papírové podložce a knižní vazbě

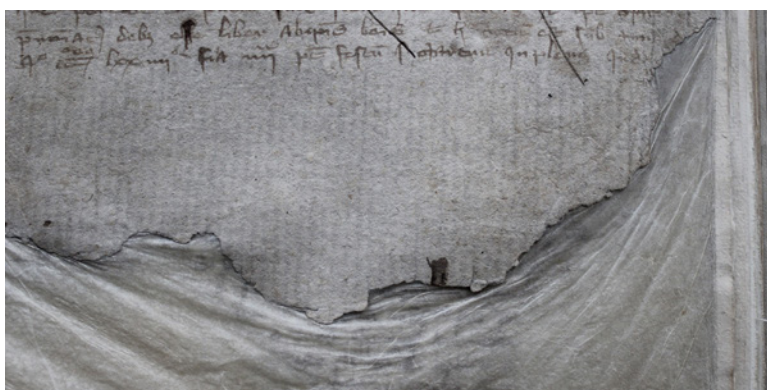
Při restaurátorském průzkumu prováděném před rekonzervací této rukopisné památky a navíc se současnými přístupy, lze konstatovat, že restaurátorský zásah na papírové podložce (doplnění ztrát, restaurování vazby), bychom dnes provedli metodou i způsobem stabilnějším, a co týká vazby méně agresivním. Nicméně je zde posuzován zásah provedený v minulosti s dopadem na jeho současný stav, a snahou ho vyhodnotit. Restaurátorský průzkum ukázal, že pokud by nedošlo k mechanickým poškozením při otáčení listů (k praskání) a také k lámání v ploše, byla by kniha relativně v pořádku, *neboť*:

- informace i papírová podložka byly zachovány,
- zásahem provedeným před 90 lety nedošlo ani ke snížení čitelnosti textu ani k dalšímu úbytku papírové hmoty,
- dokonce ani skvrny a zafixované nečistoty informaci ani stav papírové podložky nezhoršily,
- zaměřené hodnoty na papírové podložce, jejichž průměrná hodnota je 5,5–6 jsou relativně vyhovující.

Vlastní demontáž prokázala příčinu vznikajícího mechanického poškození lámání při otáčení listů. *Lámání bylo zapříčiněno nešťastnou volbou spojovacího materiálu a jeho provedení:*

- jednotlivé vzniklé listy (dva průhledné listy japonského papíru, uprostřed papírová podložka nalepena v místech zachované plochy),
- listy byly olemovány (formát jednolistu),
- po vyhledání a srovnání byly spojeny do dvoulistů kromě tří dvoulistů, u nichž se spojení ve hřbetní části dochovalo,
- spojení bylo provedeno nalepením z jedné strany pomocí proužku ručního papíru (použitý stejný jako na předsádky) a z druhé strany proužkem bílého plátna. Toto spojení vytvořilo ostrou hranu, která je zásadní příčinou vzniku mechanické degradace – na rozhraní ostře useknutého plátna i ručního papíru (jako spojovacích částí jednolistů) docházelo při otáčení k dlouhodobému namáhání, a tím k postupnému překlesání vláken tenkého průsvitného japonského papíru i papírové podložky rukopisu a tedy k následným prasklinám a lomům. Pokud by nebylo učiněno opatření-oprava, postupně by došlo k utržení celého listu.

Další degradační činnost papírové podložky v ploše (praskliny) je způsobena křehnutím japonského papíru a ztrátě jeho pevnosti.

Nezachování původní vazby je zcela jiná otázka. Odstraněním a případným nepřiložením jejich zbylých částí, došlo k nenahraditelné ztrátě historického artefaktu.

22.6 Možnosti rekonzervačního a restaurátorského zásahu

Vzhledem k povaze poškození je nutno přistoupit ke komplexnímu restaurátorskému zásahu na papírové podložce. Ze snímku již bohužel nelze určit další, pro případnou budoucí rekonstrukci původní knižní vazby, *podstatné informace a to:*

- nevíme o jaký druh vazebního pergamentu se jednalo,
- neznáme odstín pergamentu,

- nevíme, jak přesně vypadal hřbet, zda byl vyztužen (i když je to pravděpodobné),
- není známo celé šití (jeho charakteristika, tvar, způsob, síla, kvalita ani odstín nití) a z dochovaného obrazového záznamu nelze přesně identifikovat,
- není známo, zda na obálce nebyl nějaký rukopisný text jako např. název rukopisu, případně jiné časem přidané poznámky, což se běžně stávalo,
- zcela zásadní je vzhled vazby, tzn. zda měla nějakou výzdobu na hřbetu, na obálce v podobě pergamenových proužků, průřezů apod., zda byla uzavírána na řemínky či přesky. Takováto jednak funkční (přesky) opatření nebo prvky zdobné se na gotických obálkových vazbách tohoto charakteru běžně vyskytovala.

Papírová fólia knižního bloku budou zbavena papírových a plátěných spojovacích proužků, stejně jako již zdegradovaného japonského papíru, které se v okolí dochovaných částí papírové podložky vlní a praská. Papírová podložka bude restaurována metodou vhodnou k tomuto druhu poškození – doléváním papírovou suspenzí.

22.7 Návrh rekonzervačního zásahu

Jednotlivá dochovaná fólia budou srovnána, neboť při demontáži bylo zjištěno, že několik listů bylo stranově obráceno. Řazení bude ponecháno, i když je někde zřejmě chybné, protože na později vytvořenou paginaci archivářem je odkazováno v odborné literatuře. Vhodnou metodou restaurování papírové podložky je navrženo dolévání papírovou suspenzí a obostranné zpevnění jakonským papírem tloušťky 3,7 g/m².

Možnosti rekonzervace knižní vazby:

- rekonstrukce původní knižní vazby na základě dochovaných indicií a poznatků z typologie historických měkkých gotických obálkových vazeb,
- navrácení zrestaurovaného knižního bloku do převazby z roku 1928,
- adjustace do ochranného pouzdra se společným umístěním knižních desek z převazby vzhledem k tomu, že formát převazby byl větší než původní formát papírové podložky, který bude při rekonzervaci respektován,
- vytvoření pergamenové konzervační vazby a přiložení knižních desek z převazby s vloženou maketou knižního bloku tak, jak mohl vzhledem k historickému kontextu vypadat.

23 Restaurátorská dokumentace

Identifikace

Předmět:	knižní vazba, rukopis
Název/titul:	městská kniha Čelákovice
Datace:	1366–1557
Signatura/inventární číslo	inv. č. 12
Majitel/zadavatel:	Státní okresní archiv Čelákovice
Rozměry vazby:	320 × 242 × 20 mm
Rekonzervace schválena:	Státním oblastním archivem v Praze 5. října 2017
Rekonzervace provedena:	leden–červen 2018
Restaurátor:	Milana Vanišová, Bronzová 2012, 155 00 Praha 5

Typologický popis

Knižní vazba: celousňová knižní převazba z roku 1928, vazební pokryv středně hnědá skopovice. Obě plochy vazebního pokryvu jsou zdobeny slepotiskem geometrického tvaru. Knižní hřbet je kolem vazů a u hlavic zdoben slepotiskovými linkami (obr. 26). Obě knižní desky jsou opatřeny pěti mosaznými puklami (průměr 9 mm) knoflíkovitého tvaru (obr. 1, 2). Desky jsou lepenkové o tloušťce 4 mm. Hrany knižních desek jsou výrazně zaobleny.

Knižní blok: psací podložkou je ruční papír mírně našedlého odstínu s výraznou strukturou (obr. 9, 10, 11, 13). Psacím materiálem je železozalový inkoust. Vlastní text je psán českou bastardou. Knižní blok obsahuje 42 papírových fólií a jedno malé torzo (obr. 32). Jednotlivá folia byla vložena do dvou archů průsvitného japonského papíru a s dochovanými plochami papírové podložky spojena škrobem.²³⁵ Velikost archů japonského papíru byla o 4 mm větší u hlavy i paty než byl formát dochovaných částí. Takto vytvořený „sendvič“ byl u hlavy, paty a přední části oblepen proužkem ručního papíru o šířce 4 mm (obr. 11), aby pravděpodobně nedocházelo k trhlinám při otáčení stránek. Folia byla spojena do dvoulistů, z jedné strany proužkem ručního papíru a z druhé strany proužkem bílého plátna. Následně vytvořené složky, každá složka obsahuje dva dvojlisty. Pouze tři dvoulisty se dochovaly bez přerušení ve hřbetní části.

Předsádky byly tvořeny dvoulistem ručního papíru lehce nazelenalého odstínu, jsou obtočeny plátěným proužkem (obr. 3, 4, 14). Na předním i zadním přیدهšti je nalepena černobílá

²³⁵ Analýza adheziva provedena Ing. Hanou Paulusovou v Národním archivu ČR, březen 2018. Příloha č. 8.

fotografie (obr. 5, 6) dokumentující stav před konzervačním zásahem v roce 1928. Na zadním volném listě předsádky (lítačka) je nalepen štítek se záznamem o provedé konzervaci (obr. 31).

Knižní blok, ušit na čtyři pravé motouzové vazy, je silně zaklížený a zkulacený.

Popis poškození

Knižní vazba: současný stav knižní vazby nevykazuje žádná poškození, která by ohrožovala knižní blok. Místy vykazuje pouze drobné odřeniny (obr. 1, 2).

Knižní blok: šití knižního bloku je pevné. Mechanická poškození se vyskytují ve hřbetní části, kde byly dvoulisty spojeny proužky ručního papíru a proužky plátna. Zde došlo k vytvoření ostré hrany, které při častém listování způsobila překlesání papírové podložky s následkem lomů a prasklin (obr. 14, 17, 18). Ostatní části japonského papíru jsou pomuchlány, jsou zkrěhlé a v místech okrajů papírové podložky dochází rovněž k prasklinám (obr. 13, 19, 20). Olemování listů úzkými proužky ručního papíru se místy odchlipuje (obr. 29, 30). Papírová folia jsou poškozena výraznými zateklinami. Tyto zatekliny se pravděpodobně vyskytovaly na podložce již před prvním zásahu.

Rekonzervační záměr

Státním oblastním archivem v Praze byly vyhodnoceny navrhované možnosti rekonzervace a byla zvolena následující:

- demontáž historické převazby,
- demontáž jednotlivých složek na dvoulisty a následně jednolisty,
- změření pH papírové podložky a japonského papíru v místech bez papírové podložky,
- zkouška rozpustnosti psacích látek (inkoustů),
- odstranění přelepů japonským papírem,
- srovnání listů,
- restaurování psací podložky metodou doplnění papírovou suspenzí,
- vytvoření knižního bloku,
- restaurování původních předsádek „in situ“,
- mechanické čištění vazební usně,
- do původních knižních desek bude vložena výplň odpovídající velikosti a síle knižního bloku,
- adjustace do dvojitého ochranného pouzdra.

Rekonzervační zásah

Demontáž: Sejmutí fotografií zachycující původní stav a štítku s informací o provedeném konzervačním zásahu částečně pomocí 3% roztoku TYLOSE MH 300, pak suchou cestou. Částečné oddělení předsádky v drážce a částečně na desce, aby bylo možno vyjmout roztržené motouzy. Přerušení vazebního systému uprostřed složek a vyjmutí jednotlivých listů. Mechanicky suchou cestou odstranění oblepení listů (proužky ručního papíru).

Chemické analýzy: Měření pH od posledního měření téměř nekleslo, pohybuje se v hodnotách 5,5–6. Rozpustnost psací látky je negativní.

Mokrý čištění: Jednotlivé dvoulisty podrobeny námoku v demineralizované vodě obohacené vápenatými a hořečnatými ionty vyrobenou zařízením Gryf. V této fázi mokrého čištění byl sejmut japonský papír. Listy znovu v demineralizované vodě propláchnuty a volně usušeny.

Restaurování psací podložky: Po srovnání jednolistů do dvoulistů byly restaurovány metodou dolévání směsí papíroviny (60 % bavlna a 40 % len). Papírovina dotónována saturnovými a rybacelovými barvami. Následné oboustranné celoplošné zpevnění papírové podložky japonským papírem o hmotnosti 3,7 g/m².

Adjustace: Vyrovnané a vylisované dvoulisty sesložkovány dle původního složkování (jedna složka dva dvoulisty). Kompletace knižního bloku.

Použité materiály a chemikálie

<i>Technický a chemický název</i>	<i>Použití, koncentrace</i>	<i>Výrobce, dodavatel</i>
TYLOSE MH 300 (methylhydroxyetylcelulosa)	3% roztok; snímání předsádek a fotografií	CEIBA s.r.o.
TYLOSE MH 600 (methylhydroxyetylcelulosa)	2% roztok; lepení	CEIBA s.r.o.
Demineralizovaná voda obohacená vápenatými a hořečnatými ionty	mokrý čištění	Laboratoř Státního oblastního archivu v Praze
Papírenská pololátka; 60 % bavlny, 40 % len, dotónovaná rybacelovými a saturnovými barvami	12 g / 1 litr destilované vody	Ruční papírna Velké Losiny
Rybacelové a saturnové barvy	0,1% roztok	Ostacolor Rybitví
Archivní lepenky KLUG	tloušťka 1,5 mm	DYTEC

Doporučená ochranná opatření

Restaurovaný knižní blok je nutno uchovat v ochranném pouzdře a čistém bezprašném prostředí, chránit před UV zářením. Doporučená relativní vlhkost je 50–55 % a teplota 16–18 °C. S předmětem je doporučeno manipulovat v bavlněných rukavicích. Vzhledem k tomu, že se jedná o archivní kulturní památku doporučuji pro výstavní účely vytvoření faksimile. Denní osvit by neměl překročit 50 Lux.

FOTODOKUMENTACE

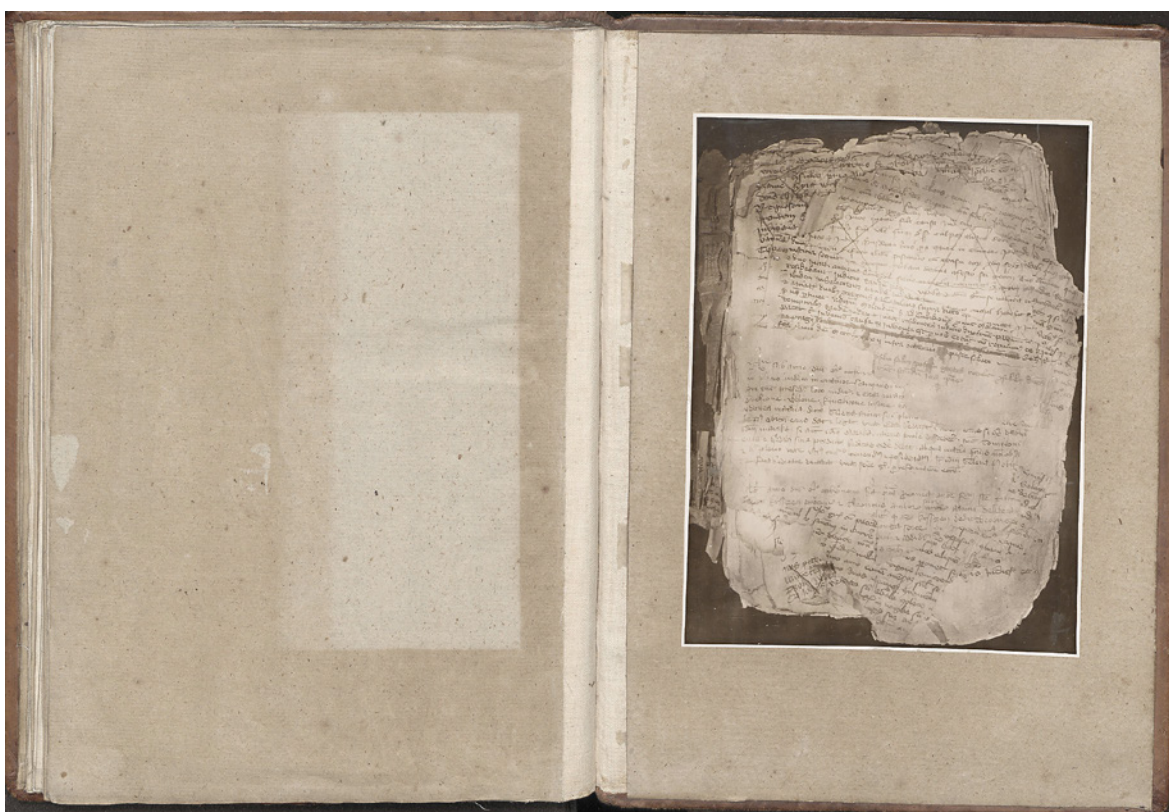
Obr. 1 Přední knižní deska

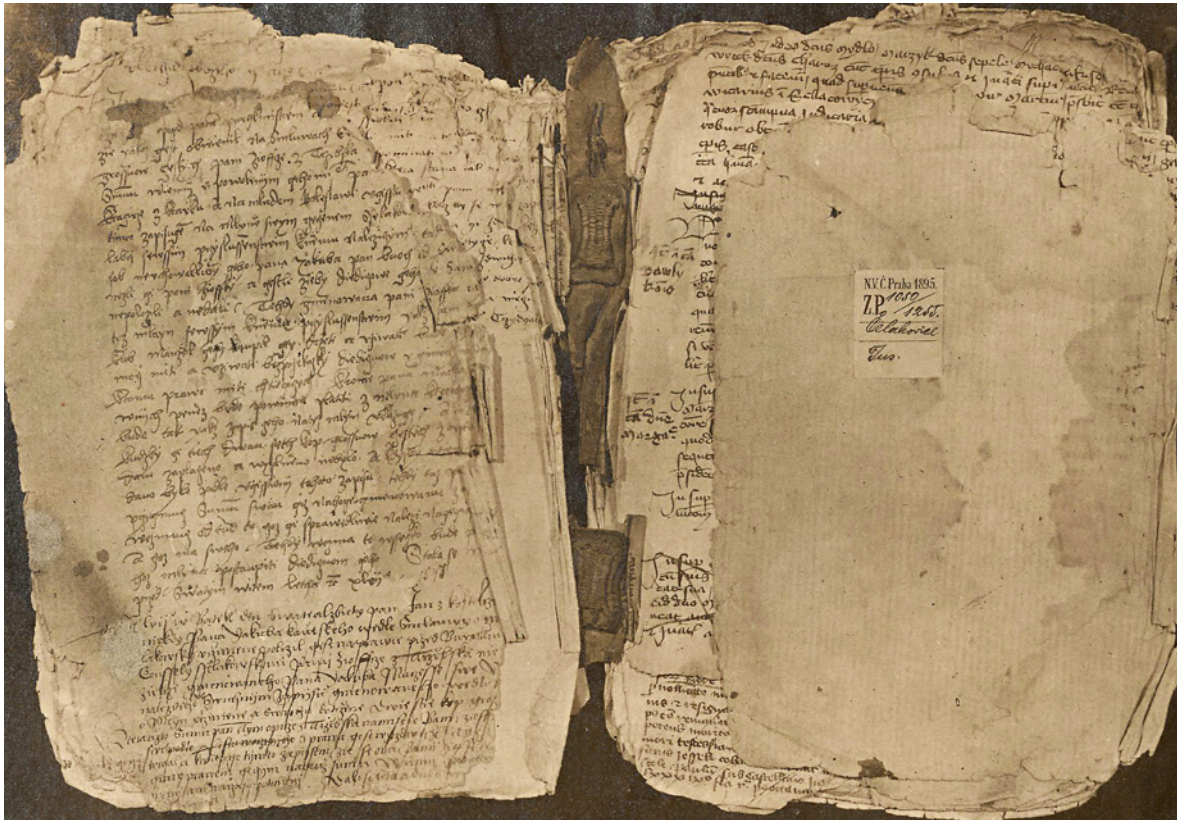
Obr. 2 Zadní knižní deska

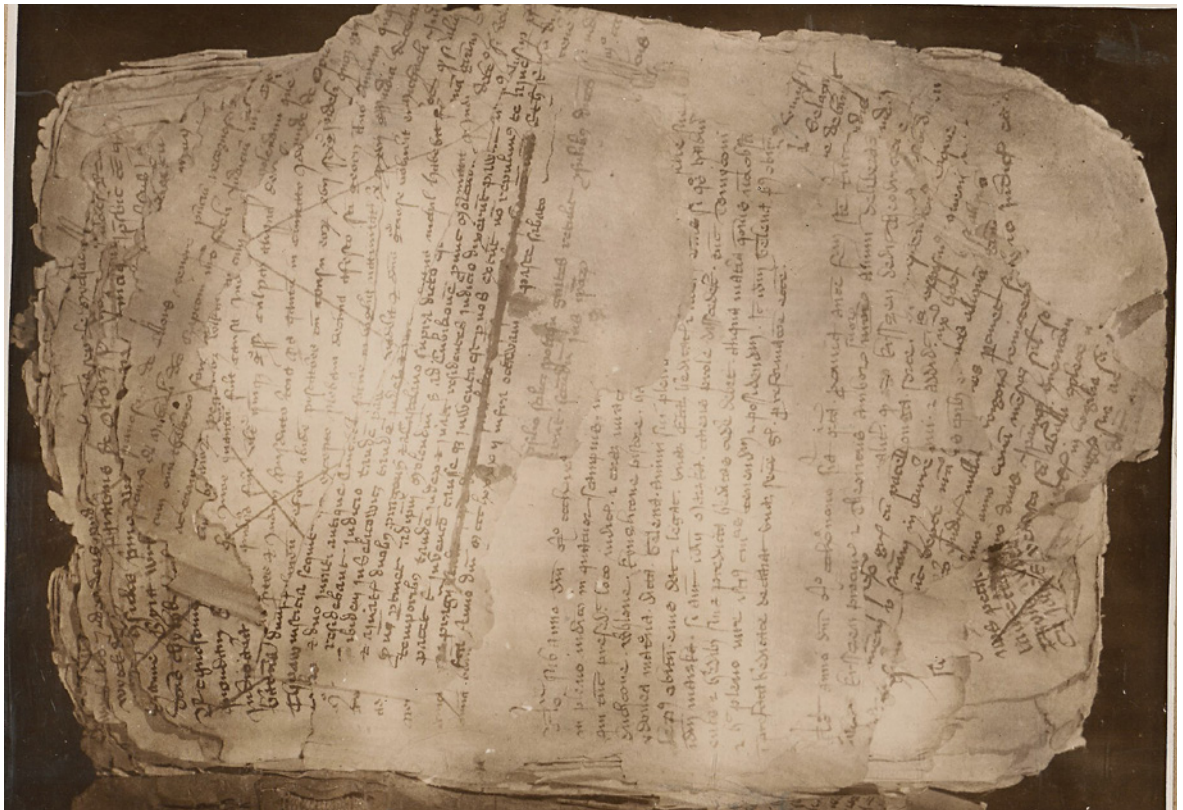
Obr. 3 Přední předsádka

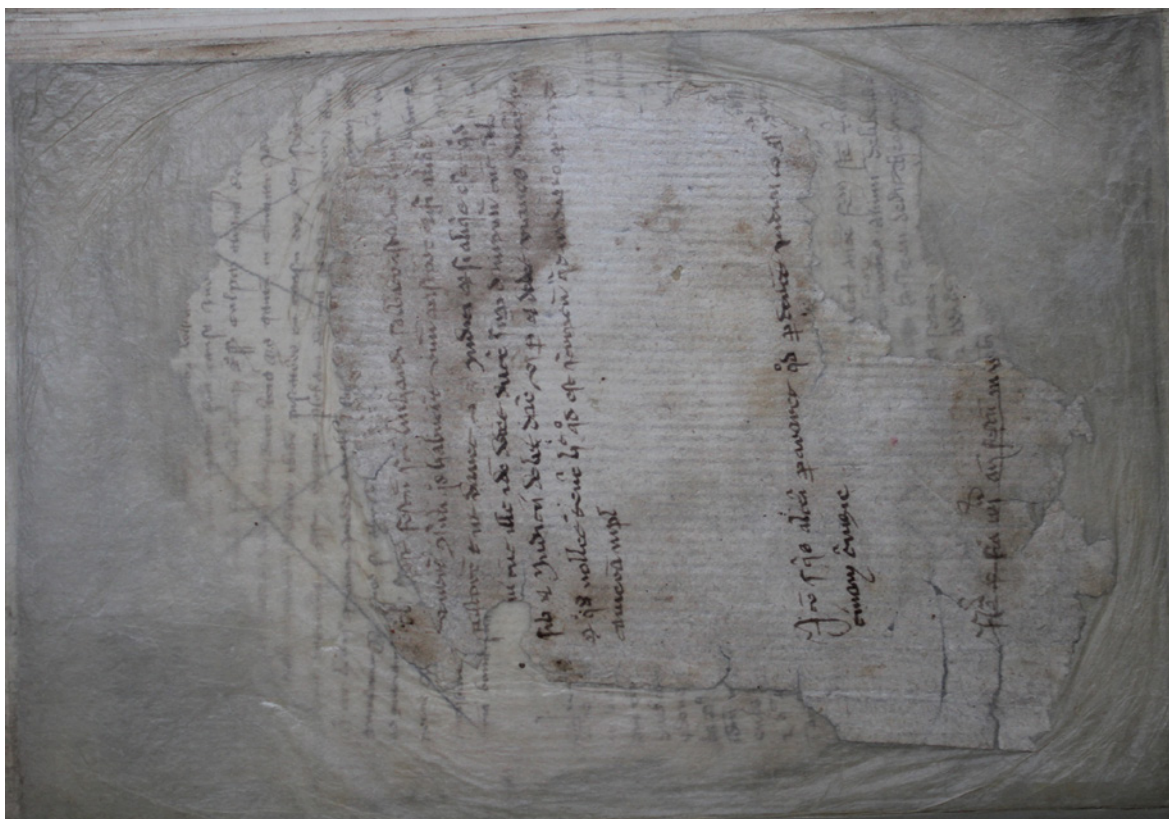
Obr. 4 Zadní předsádka

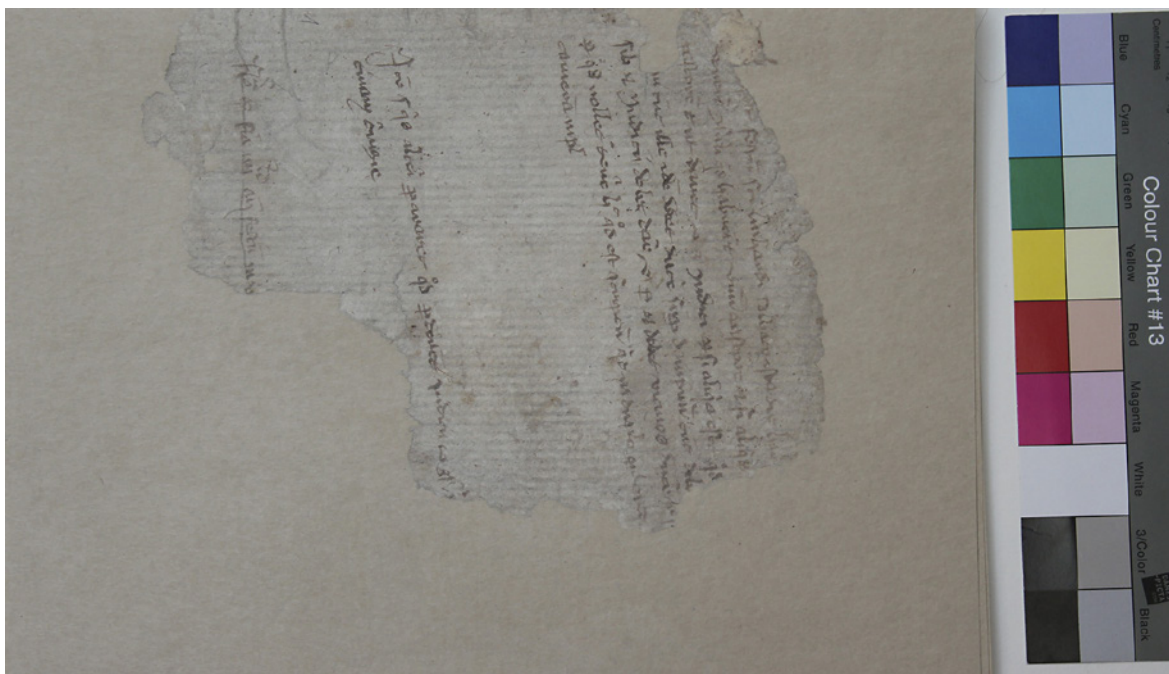
Obr. 5 Archivní fotografie, poškozená archiválie v otevřeném stavu

Obr. 6 Archivní fotografie, detail poškozené archiválie

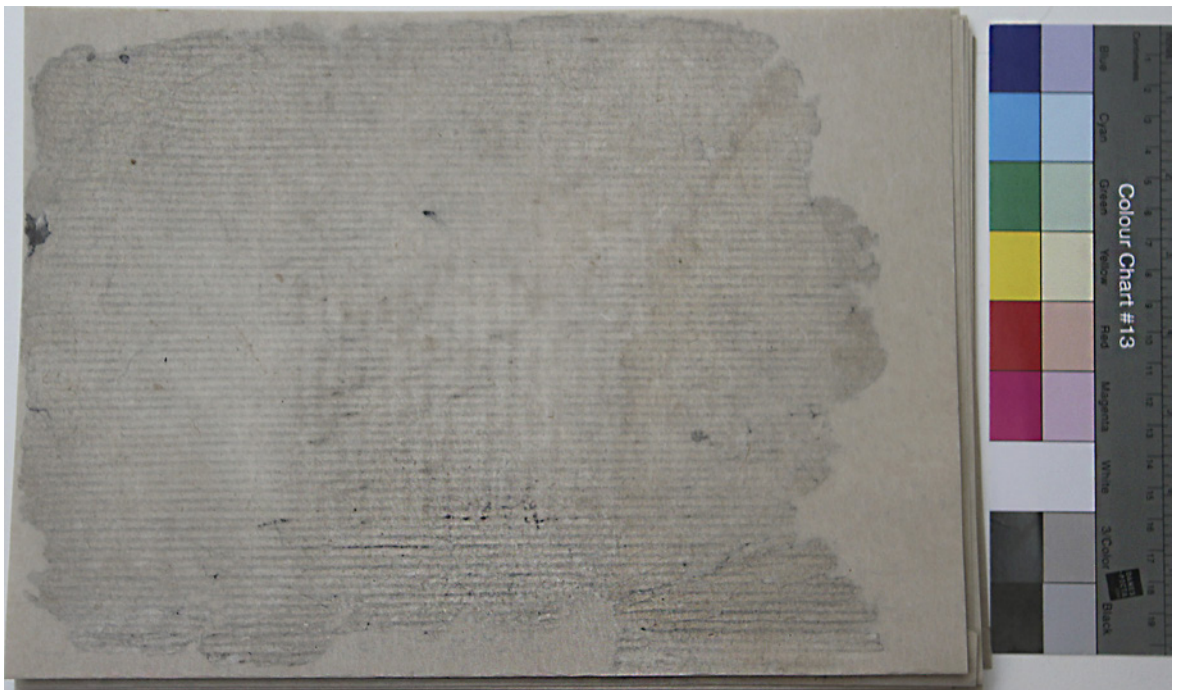
Obr. 7 Detail poškození před restaurováním

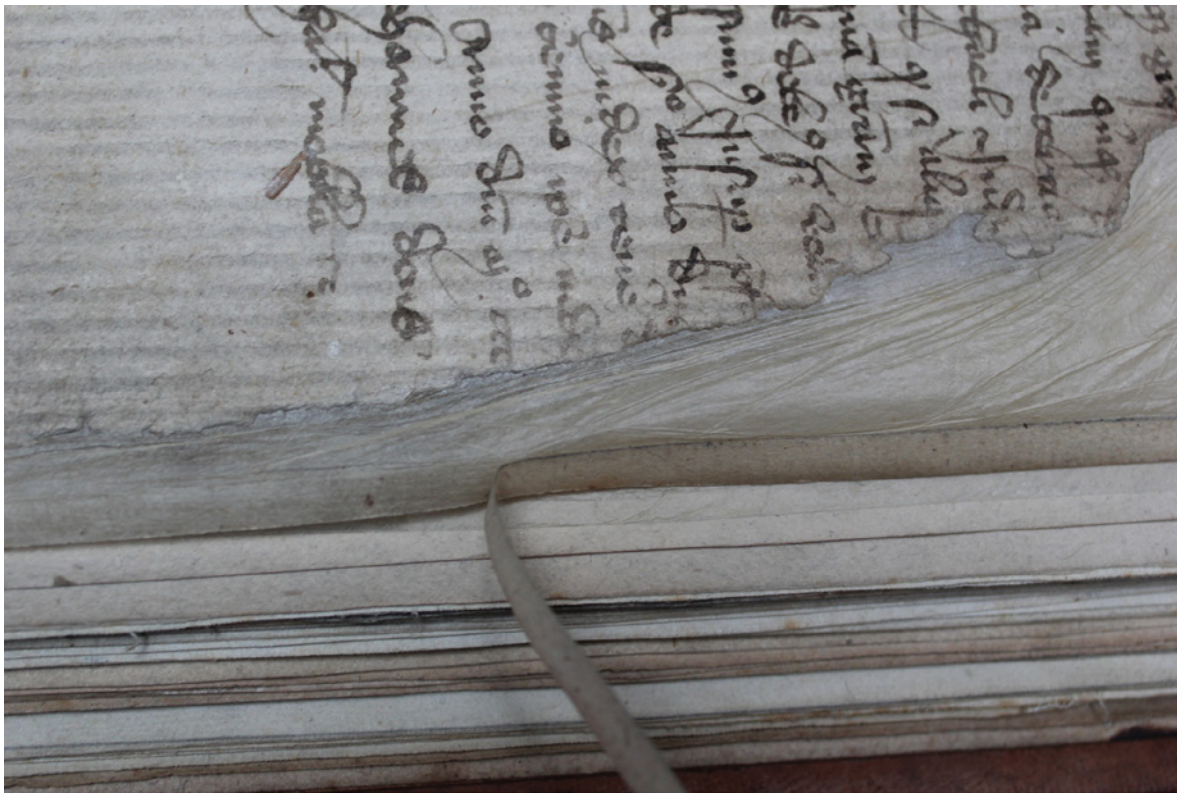
Obr. 8 Detail poškození po restaurování

Obr. 9 Poslední strana před restaurováním

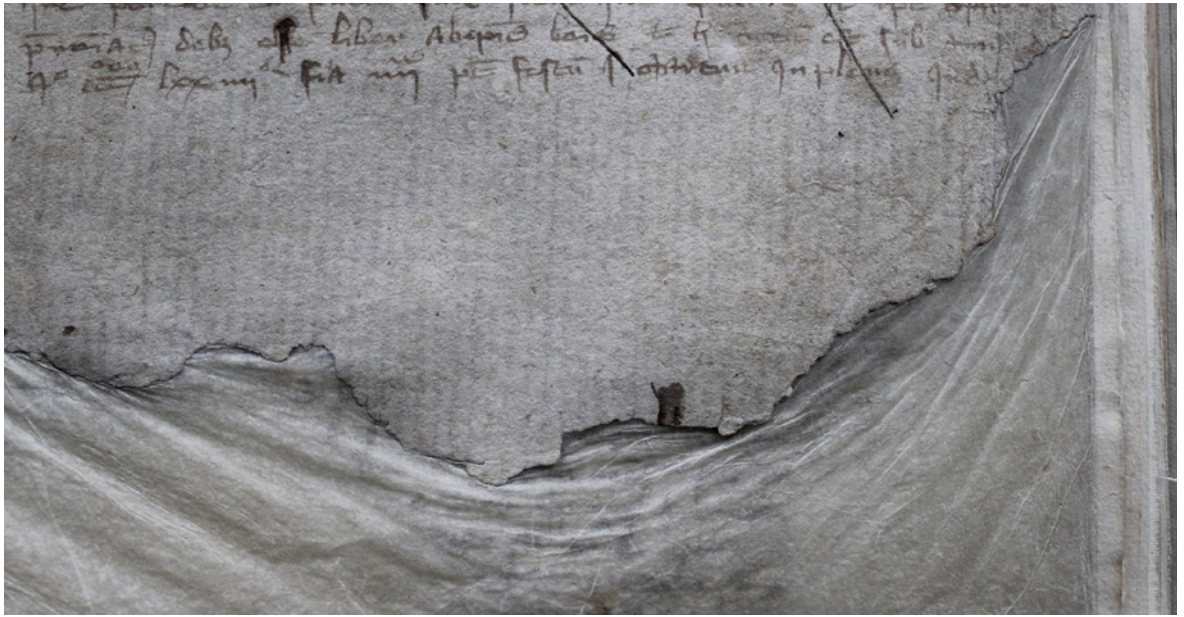
Obr. 10 Poslední strana po restaurování

Obr. 11 Detail oblepení

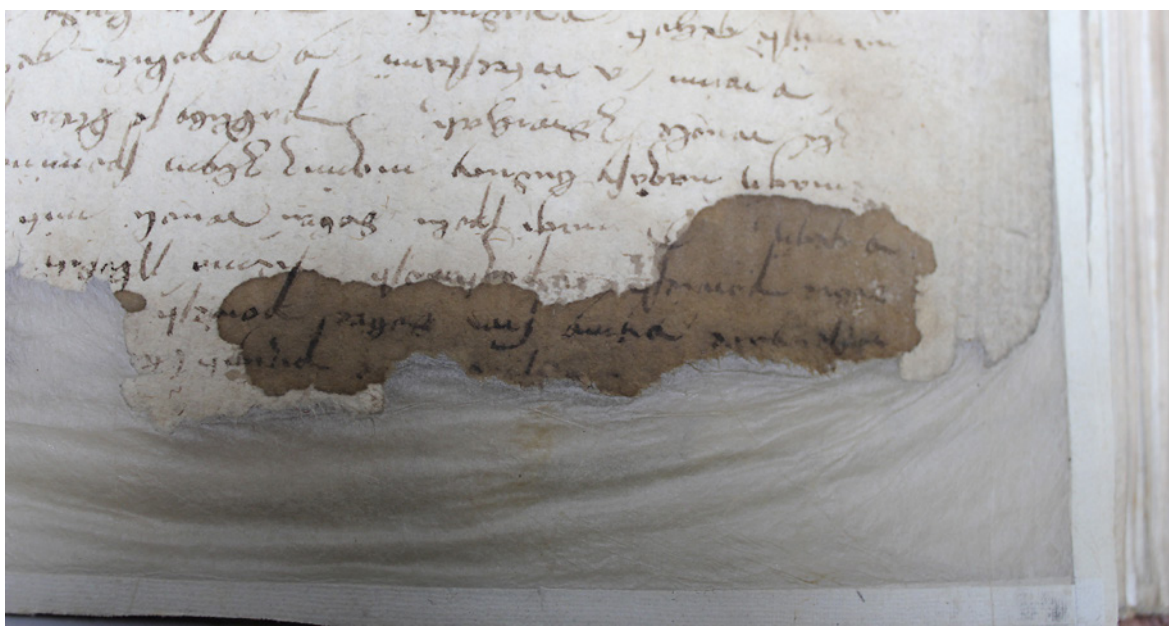
Obr. 12 Ukázka lomů ve hřbetě

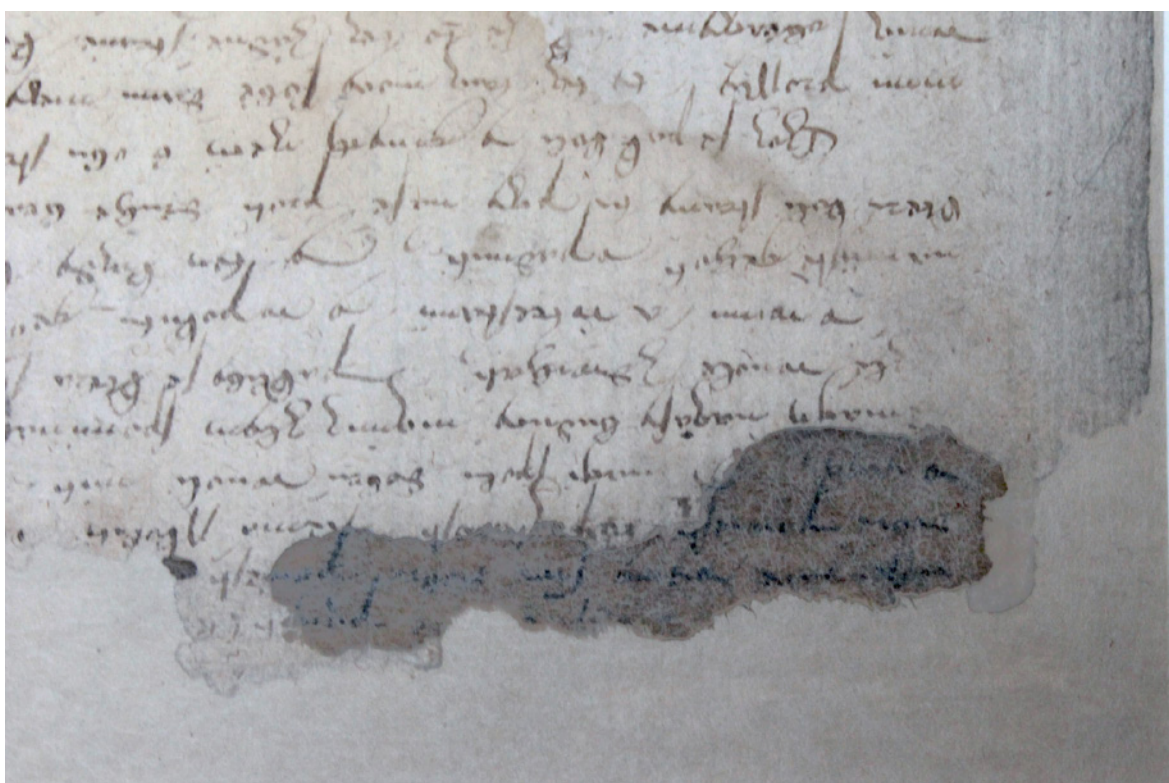
Obr. 13 Ukázka poškození, praskliny

Obr. 14 Vyztužená předsádka ve hřbetu

Obr. 15 Detail poškození před restaurováním

Obr. 16 Detail poškození po restaurování

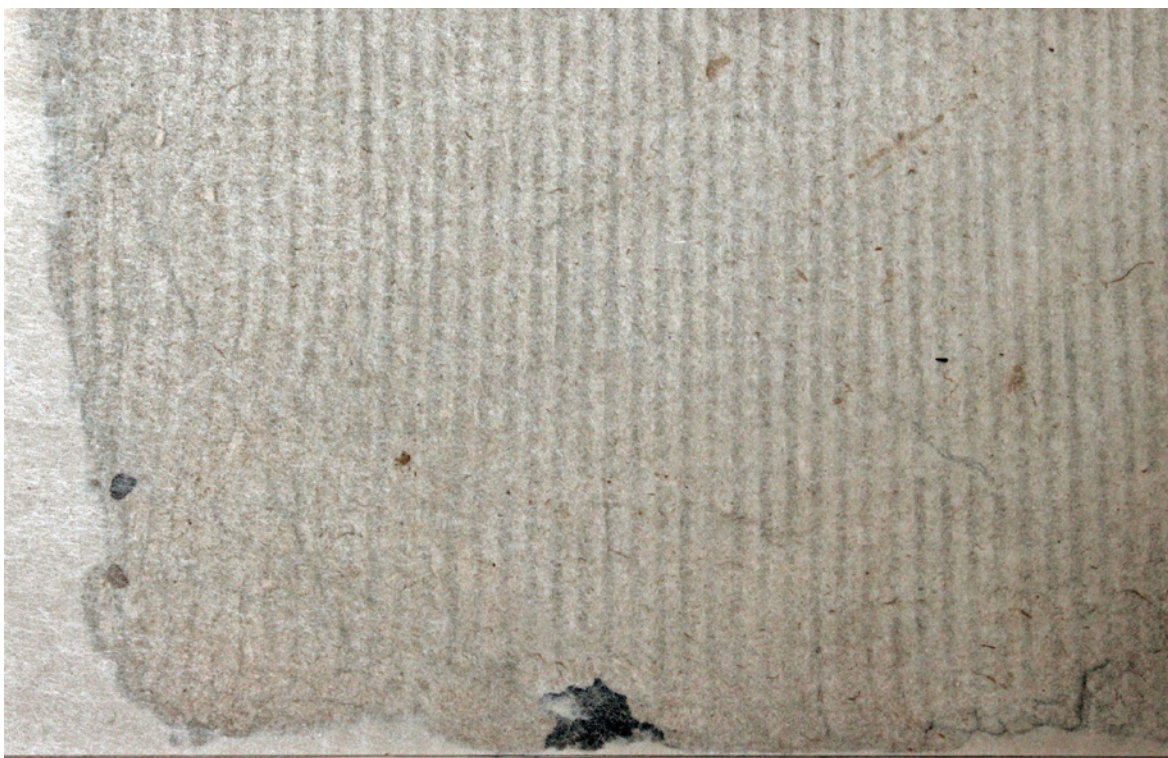
Obr. 17 Poškození ve hřbetu před restaurováním

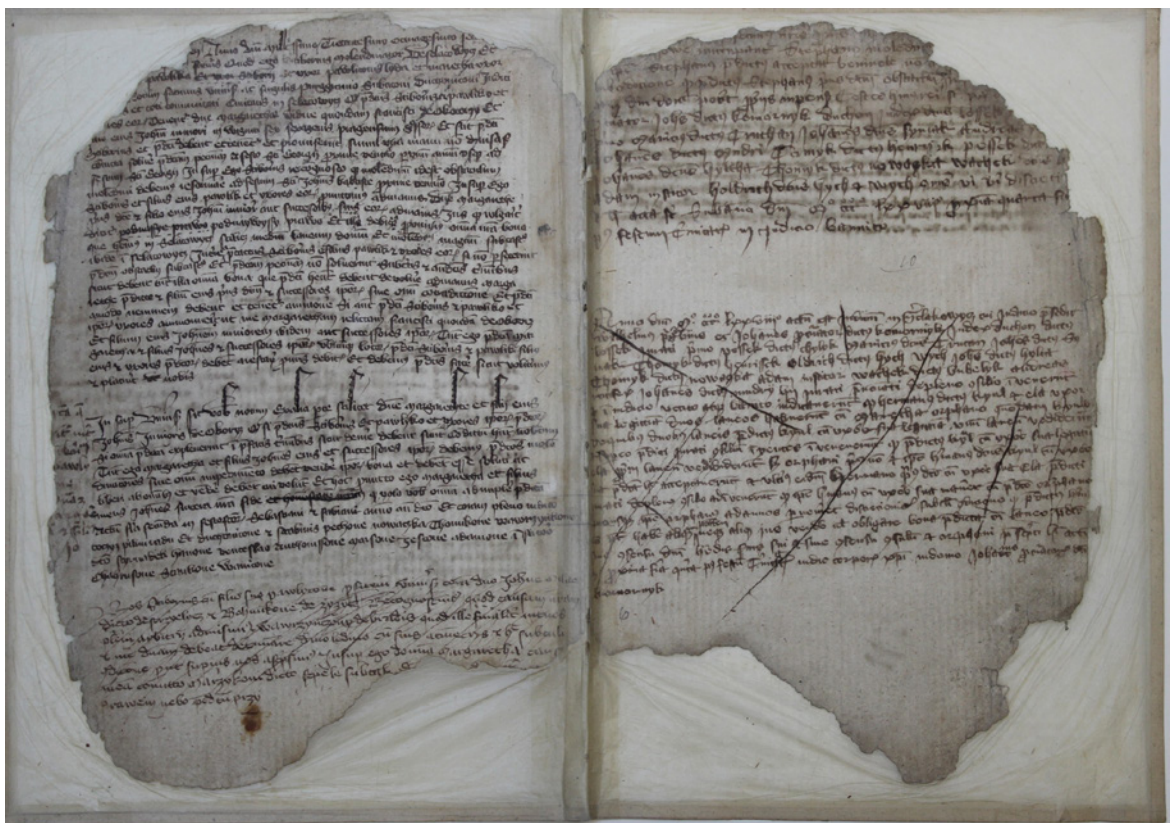
Obr. 18 Poškození ve hřbetu po restaurování

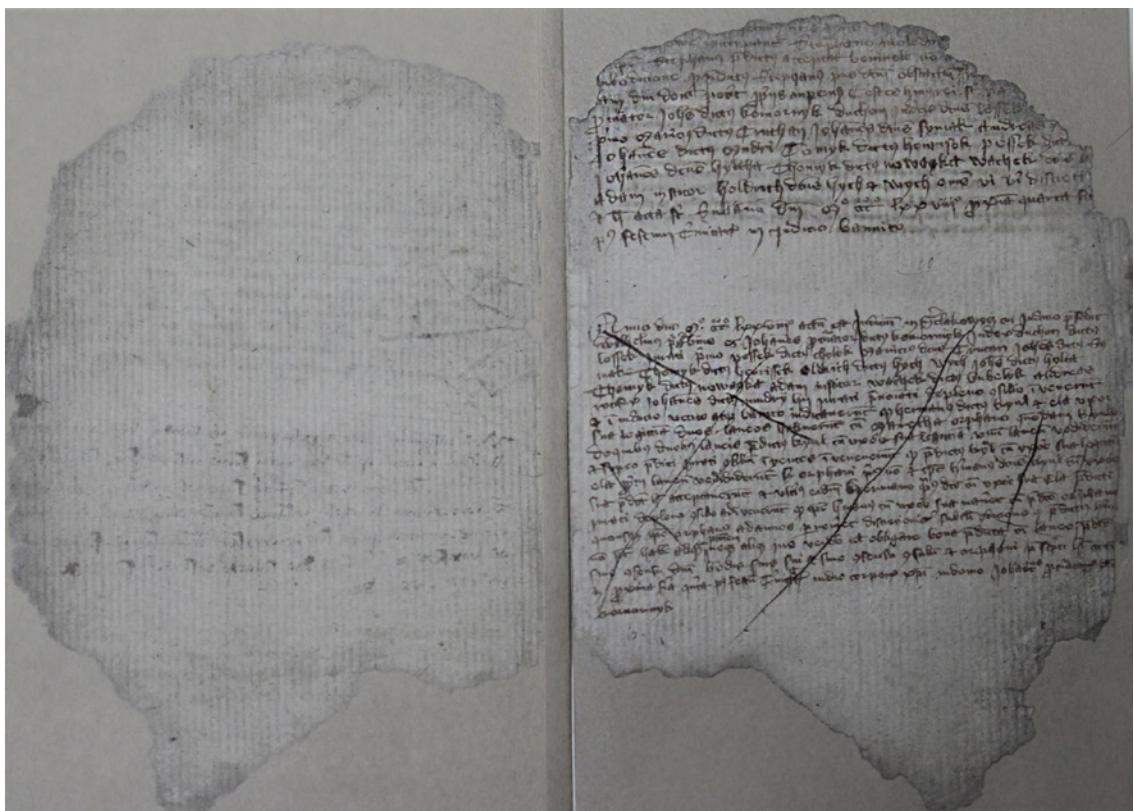
Obr. 19 Detail poškození před restaurováním

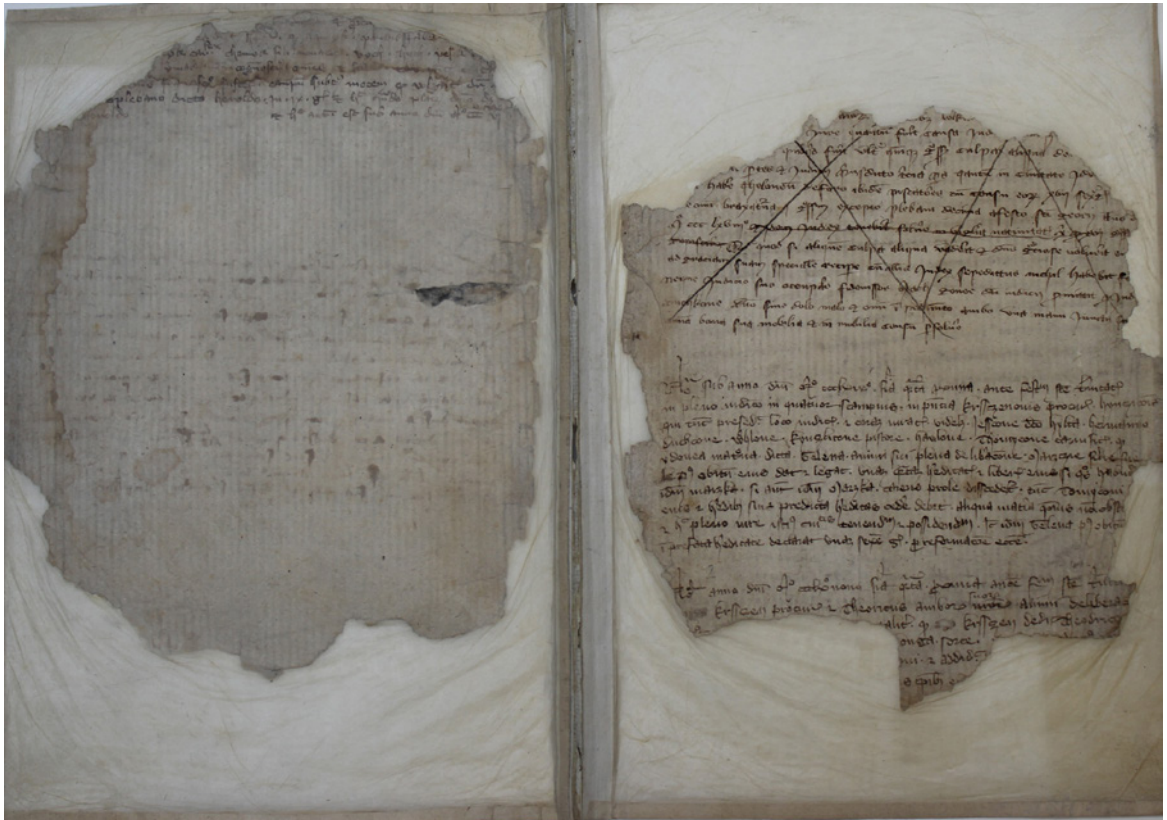
Obr. 20 Detail poškození po restaurování

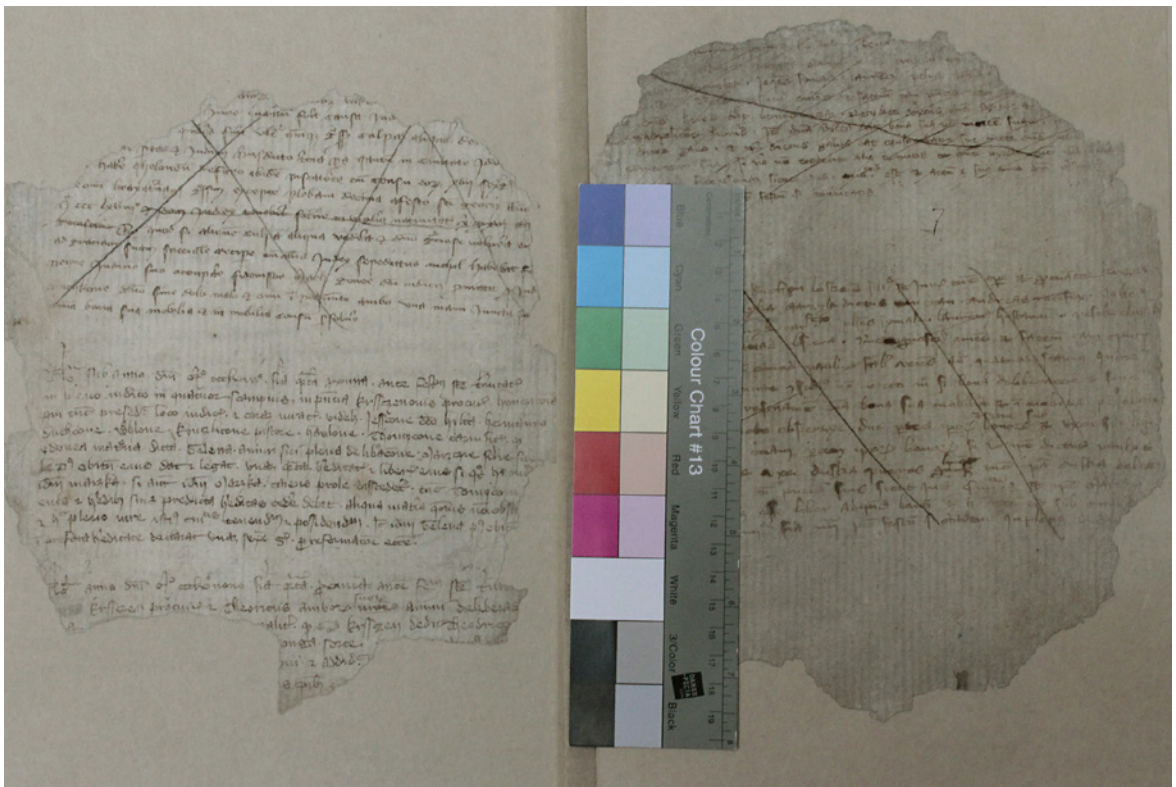
Obr. 21 Dvoulist před restaurováním

Obr. 22 Dvoulist po restaurování

Obr. 23 Dvoulist před restaurováním

Obr. 24 Dvoulist po restaurování

Obr. 25 Přední ořizka

Obr. 26 Knižní hřbet

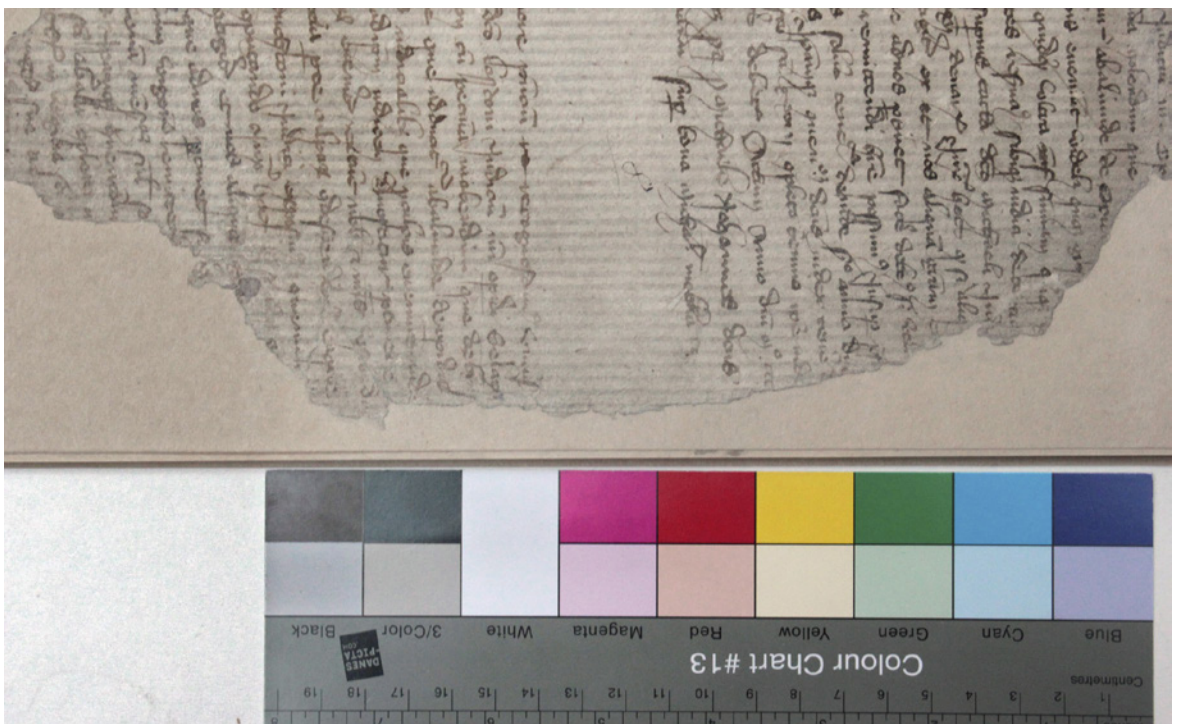
Obr. 27 Dolní hlavice

Obr. 28 Horní hlavice

Obr. 29 Detail poškození před restaurováním

Obr. 30 Detail poškození po restaurování

ZÁVĚR

Cílem diplomové práce bylo přinést ucelený přehled vývoje oboru Konzervátorství a restaurátorství papírových dokumentů a knižních vazeb na území Československa a České republiky. Shrnout používané metody a postupy v minulosti, nikoliv ve formě receptur, ale jako srovnání s metodami a postupy, které současná věda a praxe umožňují. V práci bylo poukázáno na jednotlivá historická období vývoje společnosti a s nimi plynoucího vývoje, formování a náplně oboru, na stále důslednější teoretický i praktický postoj ke konzervování a restaurování památek písemné povahy ve vztahu k jejich historické hodnotě. Jako součást textu byl zařazen přehled souvislostí vzniku a vývoje první vzdělávací instituce až po současné možnosti vzdělávání pro uchazeče tohoto zaměření. Práce byla proložena autentickými vzpomínkami pamětníků, kteří byli prvními vzdělanými odborníky, stály na počátku novodobého vývoje oboru a začali ho stavět na vědeckém základu. Hlasy těch, kteří se ochotně podělili o prožitky, studijní zážitky i pracovní zkušenosti, byly zaznamény na příloženém CD. Smyslem autentických záznamů bylo uvědomění si důležitosti prostředí, důvěry, loajality, spolupráce, mezilidských vztahů osobních i pracovních a okolností, za jakých se obor vyvíjel. A to i vzhledem k tomu, že konzervátorská a restaurátorská komunita byla a vždy bude užší, než u ostatních specializací.

Jako výstup předložených faktů bylo zvoleno praktické provedení rekonzervace archivního materiálu – rukopisné knihy. Původní konzervační zásah byl proveden ve třicátých letech minulého století, naším prvním teoretikem a praktikem konzervátorem, panem Dr. Václavem Vojtíškem. Realizoval ho na samém počátku vývoje oboru u nás, kdy neexistovaly žádné vzdělávací instituce a tedy ani samostatná profese a ani žádné ověřené metody. Konzervační práce byly v té době realizovány knihaři, většinou společně se samotnými archiváři, v podstatě jako vedlejší činnosti, tedy po primárním naplnění vymezené pozice archiváře a rovněž v době, kdy jediným zdrojem poznání byla zkušenost získaná ze zahraničí nebo dle dostupnosti v zahraniční literatuře.

V úvodních kapitolách teoretické části byl zrekapitulován význam jednotlivých pojmů vztahujících se ke konzervování a restaurování, stejně jako přehled mezinárodních dokumentů.

Ve stěžejní části diplomové práce jsem se zabývala vlastním vývojem oboru, jeho postupným formováním a naplňováním, a to od prvních historicky doložených záznamů o provedených zásazích či opravách, tedy od konce 19. století. Cílem bylo přiblížit skutečnosti, mož-

nosti, znalosti, které vedly konzervátory k použití postupů, jež jsou v současnosti právem hodnoceny jako destruktivní a v řadě případů zcela nemyslitelné. Prostudování historických záznamů o provedených zásazích, které se mi podařilo nashromáždit, mne utvrdilo, že naši konzervátorští a restaurátorští předchůdci si byli vědomi, že:

- archiválie i knihy poškozují prach, nevhodná teplota a vlhkost, nekvalitní ovzduší,
- archivní budovy by měly být umístěny v lokalitách na okraji měst,
- materiály uložené v archivech by měly být pravidelně kontrolovány,
- že by mělo být omezeno jejich vystavování.

Všechny tyto skutečnosti současná konzervátorská praxe staví na první místo v péči a ochraně archiválií a písemností všeobecně a nazývá ji preventivní péčí. Je evidentní, že se otázkou stavu dokumentů a nějakým průzkumem archiválií zabývali. Proč tedy po relativně dlouhou dobu používali konzervační zásahy v podobě zaponu nebo beturlaku, či hydrofobizaci, i když s jejich použitím nebyl v našich podmínkách jednoznačný souhlas? Při hledání odpovědí bylo potřeba vyhodnotit několik propojujících se skutečností. Bylo nutné si uvědomit že:

- první uložení archiválií bylo spojeno s časovým obdobím 11. století a je dosti pravděpodobné, že se způsobem a podmínkami uchování nikdo mnoho nezabýval,
- první archivář jako pracovní post byl jmenován Karlem IV., čili ve 14. století,
- první opravy a zásahy na našich písemných památkách jsou datovány až rokem 1797,
- více než 500 let archiválie ležely v radničních truhlách a v neodpovídajících prostorách,
- písemnosti s rozvíjejícím se právním systémem a společností jako takovou přibývaly a od prvních konzervačních zásahů je dělilo ještě 100 let,
- samostatná specializace – konzervátor neexistovala, tento post zastávali knihaři společně s archiváři.

Archiváři-konzervátoři stáli doslova před hromadou dokumentů, které byly vystaveny špatným podmínkám, v nichž chátraly a tlely. Jako správci archivních dokumentů, listin a knih, bylo jejich základní povinností je chránit a pečovat o ně stejně, jako je tomu v současnosti. Jejich stav vyžadoval pracovat rychle, systematicky a ekonomicky. Studium historických záznamů o používaných metodách a jejich zdůvodnění, mne přivedlo k závěru, že jedním z největších problémů byla vlhkost. O ní věděli, že je primárně spouštěcím mechanismem koroze psací látky – železogatolových inkoustů, což znamenalo degradaci papírové podložky a postupnou rychlou ztrátu informace, jejíž záchrana byla hlavním a nejdůležitějším posláním archiváře. Nabízelo se, že voda jako zdroj vlhkosti se stala hrozbou, a že o jejím využití ani neuvažovali. Hledali možnosti, jak co nejrychleji informaci před ztrátou zajistit. Nezbyvalo nic jiného, než-li na samém počátku odzkoušet metody doporučené v zahraničí (zapon), které ale bohužel zkoušeli na originálech. Nejpoškozenější dokumenty byly většinou ty nejstarší a tedy nejvzácnější. Blahodárný vliv vody byl objeven mnohem později. S ponořením písemného dokumentu do vody přišli až Italové a tento způsob byl, dá se říci,

převratnou změnou. K domněnce o minimalizování přítomnosti vody mne také přivedlo to, že v záznamech se hovoří pouze o suchém nebo o vodně-alkoholovém čištění (pergameny). Postupná zkušenost i vyhodnocování těchto postupů s odstupem času přirozeně vedla k přezkoumání a hledání nových metod. Obdobně tomu bylo s podobou knižních vazeb, kdy nová vazba byla rychlejší, pevnější, ekonomičtější a znamenala trvalejší zabezpečení informací. Zde je samozřejmě nepopíratelné, že úplné odstranění původní vazby znamenalo a znamená v historickém odkazu minulosti nenahraditelné ztráty.

Dalšími důležitými a nezpochybnitelnými fakty, které výrazně ovlivnily stav archiválií, jsou válečná, meziválečná a bohužel i poválečná období. V nich docházelo k přemísťování, slučování, rozdělování, nedůstojnému zacházení nejen s archiváliemi a ostatními písemnostmi, ale i s těmi, kteří se starali o ně i jejich záchranu. Téměř na všech vedoucích pozicích se nejvyšší kvalifikací stala stranická legitimace. Poválečné období, kdy se obor dobře vyvíjel a ve své době byl na poměrně dobré úrovni, přineslo stagnaci a někdy i metody, jejichž použití bylo dáno jakousi vyšší mocí, a o nichž odborná veřejnost pochybovala.

Na základě dostupných informací, bylo nutno zdůraznit, že negativní hodnocení historických zásahů by měla být vždy konstruktivní s přihlédnutím ke všem zmíněným příčinám, okolnostem a podmínkám, za kterých obor vznikal. Účelem ale nebylo tyto kroky omlouvat nebo ohajovat. Účelem bylo přimět ke kritice konstruktivní, poučení a vyjádření naděje, že se konzervátorství a restaurátorství ubírá správným směrem. Na základě již zavedených, prověřených a používaných metod se mohou naši specialisté věnovat zkoušení nových metodik, jako např. využití adhezivních skeletizačních fólií z japonského papíru na bázi éterů celulózy apod.

Naši mladší konzervátorskou a restaurátorskou generaci čekají ještě nelehké úkoly a rozhodnutí, kdy se budou muset vypořádat s novými materiály, adhezivy, ale i způsoby archivace písemností na nových nosičích. Jejich výhoda bude v tom, že nové snahy budou moci stavět na solidním praktickém a i vědeckém základu, který vybudovala minulost a buduje současnost.

„Já myslím, že je to dobře nastavený, ať to běží dál, ať je na těch jednotlivých pracovištích nějaká návaznost. Ted' to člověk vidí v Národním archivu, kde dochází ke generační výměně, ale když vidím ty mladé kolegy, tak nemám obavy.“

(doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič)

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto. Doprovodná publikace k výstavě pořádané Státním ústředním archivem v Praze. Praha, 2004.

Almanach: 80 let VOŠG a SPŠG. Praha: nakladatelství grafické školy, 2001.
ISBN 80-902978-1-1.

BANIK, Gerhard. BRÜCKE, Irene. Papier und Wasser. *Ein Lehrbuch für Restauratoren, Konservierungswissenschaftler und Papiermacher*. Siegl, Anton, 2015.

BÁRTOVÁ, P., SLOVIK, R. Železegalové inkousty v restaurátorské praxi. Univerzita Pardubice. Fakulta restaurování, 2015, s. 15–16.

BRANDI, Cesare. *Teorie restaurování*. Nakladatel: Tichá Byzanc, 2000. str.19.

ĎUROVIČ, Michal. a kolektiv. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha, Litomyšl, 2002.

Elsevier's Lexicon of Archive Terminologi. Compiled and arranged on a systematic basis by a Committee of the International Council on Archives. Elsevier Publishing Company, Amsterdam – London – New York, 1964, str. 45.

GALAMBOŠ, Ivan, Odborný vývoj konzervačního pracoviště, neskôr reštaurátorského ateliéru, Slovenského národného archivu, *Škola základ života...*, Bratislava, 2016, ISBN 978-80-971767-3-0

HOLEC, František. Zápas o velkou Prahu. *Pražský sborník historický Praha, 1869–1970*, str. 117–136.

HRÁSKÝ, Josef. Konservace archiválií. *Sborník přednášek v archivní praxi*. Archivní příručka. Praha: Národní muzeum, 1948, str.73.

HRÁSKÝ, Josef. Konservace archiválií. *Sborník přednášek v archivní praxi*. Archivní příručka, Praha, 1948, str. 59-79.

KAŠE, Jiří, SLOVIK, Radomir. *Čtvrt století výuky restaurování v Litomyšli*. Fakulta restaurování Univerzity Pardubice. 2018. str.51.

KAŠE, Jiří. Fakulta restaurování Univerzity Pardubice v Litomyšli. *20 let výuky restaurování v Litomyšli*. Fakulta restaurování Univerzity Pardubice. 2013. str. 94.

KAŠE, Jiří. SLOVIK, Radomir, *Čtvrt století výuky restaurování v Litomyšli*, str.50, ISBN 978-80-7560-134-6

KOLLMAN, Josef. *Dějiny archivu československého státu*. Praha: Archivní správa MV ČSR, 1992.

KOVAŘÍK, Jiří. HEJČL, František. Technologický předpis pro konzervaci třísločiněných vazebních usní, zejména z období 17. a 18. století, *Přehled konzervačních metod II*, Praha: Státní knihovna ČR, 1979.

MARTÍNEK, František. Vědeckotechnický rozvoj na úseku konzervace a restaurování písemných dokumentů. *Zpravodaj pobočky ČVTS*. vydáno pobočkou ČSVTS při SÚA, Praha, 1976.

MAREŠ, František. 8.archivní konference v Drážďanech, *Československý časopis historický V*. Praha, 1899.

NEJEDLÝ, Vítězslav. *Obrysy přístupů k restaurování výtvarných děl-památek*. Dosud nepublikováno – studijní text, Praha, Satalice, 2008.

NUHLÍČEK, Josef. *Archivní časopis*, 1955, str. 86–87.

NUHLÍČEK, Josef. O vývoji a současném stavu konzervace archiválií v Československu, *Archivní časopis*. Praha: Státní ústřední archiv, 1960, str.143.

NUHLÍČEK, Josef. K otázce zábrany psací látky inkoustem, *Archivní časopis*. Praha: Státní ústřední archiv, 1956, str. 203–206.

NUHLÍČEK, Josef. *Archivní časopis*. Praha: Státní ústřední archiv. 1956, str. 204.

NUHLÍČEK, Josef. O vývoji a současném stavu konzervace archiválií v Československu. *Sborník archivních prací IX*. Praha, 1959, str. 124.

NUSKA, Bohumil. Ochrana historické knižní vazby. *Sborník příspěvků k dějinám vazby a k metodice ochrany historických knižních vazeb*. Liberec, 1962, str. 66–75.

NUSKA, Bohumil. Typologie českých renesančních vazeb. Historická knižní vazba, *Sborník příspěvků k dějinám vazby a k metodice ochrany historických knižních vazeb*, Liberec, 1965, str. 19–145.

PETRÁČKOVÁ, V., KRAUS, J. a kol. *Akademický slovník cizích slov*. Praha, 1998.

PROCHÁZKA, Jan, Svatopluk. Jak konzervovat kožené vazby. *Časopis československých knihovníků XIII*. Praha, 1934, str. 75–81.

LOSOS, Ludvík. *Konzervace musejních sbírek*. Praha: Národní muzeum, 1927, str. 108.

LOSOS, Ludvík. *Konzervace musejních sbírek*. Praha: Národní muzeum, 1927, str. 3.

LOSOS, Ludvík. *Konzervace musejních sbírek*. Praha: Národní muzeum, 1927, str. 54–74.

ZELINGER, Jiří. a kol. *Konzervace pergamenu a jeho uložení*. Praha: NK ČR, 1992.

SKŘIVÁNEK, Ladislav. Archivní technika a konzervace. *Archivní časopis*. Praha: Státní ústřední archiv ČSSR, 1952, str. 5.

RICHTEROVÁ, Alena. Vývoj roudnické lobkovické knihovny na základě průzkumu archivních pramenů roudnických Lobkoviců. *Kandidátská dizertační práce*. Praha, 1989. str. 81

ŘEHÁK, Petr. ORLITA, Alois. Technologická předpis pro konzervaci bílých vazebních usní a pergamenů zejména z období 16. a 17. století, *Přehled konzervačních metod III*. Praha: Státní knihovna ČR, 1986.

Sborník archivních prací. Ročník XXXIII. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, Panorama, 1983, Ivan Galamboš, Radmila Jiráňová, Eva Beránková a Anna Brantnerová: Konzervace a restaurace historické knižní vazba.

Sborník archivních prací. Ročník XXXIII. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČSR, Panorama, 1983, str. 108.

STOCKÝ, Albín, Dr., *Konzervace musejních předmětů*. Praha: Svaz československých museí, 1927.

SOUČKOVÁ, Magda. Hromadná konzervace knižních vazebních usní v NK v Praze, IX. *Seminář restaurátorů a historiků*, Trojanovice, 21.–23. září 1994, Praha: Státní ústřední archiv, 1997.

VINAS, M. Salvador. *Současná teorie konzervování*. Univerzita Pardubice. 2015.

VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*, Praha, 1932, str. 29–35.

VOJTÍŠEK, Václav. *Konzervace archiválií*, Praha, 1914, str.3.

Základní pojmy v péči o kulturní dědictví. Univerzita Pardubice. Pardubice, 2013. ISBN 978-80-7395-717-9.

Životopisná vzpomínka Tomáše Vyskočila: „Josef Vyskočil – sto let od narození“, *Knihářský Bulletin*, 2/1999, str.19–21, nakl. ARCUS

INTERNETOVÉ ZDROJE

Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví [online]. Praha: Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2007. [cit. 5. 8. 2018]. Dostupné z: <http://www.icomos.cz/images/dokumenty/mezinarodni-dokumenty-2011.pdf>

Komise konzervátorů, restaurátorů a preparátorů Asociace muzeí a galerií České republiky. *Profesní etický kodex konzervátora-restaurátora AMG ČR* [online]. Praha: AMG ČR, 2009. [cit. 6. 7. 2018]. Dostupné z: www.cz-museums.cz/UserFiles/file/komise/kkrp/kodex.pdf

LEHOVEC, Ondřej. *Metodika výroby adhezivních skeletizačních fólií z japonského papíru na bázi etherů celulózy* [online]. Praha: Ondřej Lehovec, 2011. [cit. 6. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.nkp.cz/o-knihovne/odborne-cinnosti/sprava-a-ochrana-fondu/odborne-texty-a-informace/metodika-vyroby-adhezivnich-folii-z-japonskeho-papiru-na-bazi-etheru-celulozy/view?searchterm=metodika+v%C3%BDroby+adhezi>

Mühleisen (Heraldik). In: *Heraldik-Wiki* [online]. 2010 [cit. 2018. 08. 06].

Dostupné z:

[https://heraldik-wiki.de/wiki/M%C3%BChleisen_\(Heraldik\)](https://heraldik-wiki.de/wiki/M%C3%BChleisen_(Heraldik))

ĎUROVIČ, Michal, Dr. Ing. PAULUSOVÁ, Hana, Ing. *Hromadné odkyselování archivních a knihovních sbírek*, Knihovní obzor. Čtvrtletník Vědecké knihovny v Olomouci [online]. Redakce: redakce@vkol.cz. Registrace MK ČR E 6450. ISSN (elektronická verze) 1214-6498.

SEZNAM ZDROJŮ POUŽITÝCH VYOBRAZENÍ

Obr. 1, 2

Archiv hlavního města Prahy. Fotoarchiv restaurátorského oddělení. Rukopisná kniha sig. 988.

Obr. 3, 4

Archiv hlavního města Prahy. Fotoarchiv restaurátorského oddělení. Rukopisná kniha sig. 987.

Obr. 5

https://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Emler

Obr. 6

https://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Teige

Obr. 7

https://cs.wikipedia.org/wiki/Jarom%C3%ADr_%C4%8Celakovsk%C3%BD

Obr. 8

<http://www.ahmp.cz/index.html?mid=34&wstyle=0&page=%27%27>

obr. 9

Archiv hlavního města Prahy. Osobní fond prof. Václava Vojtíška AHMP, inv. č. 2312-2313, sig. V, C-D, karton 194. Zestárlý Václav Vojtíšek při studiu v archivu.

obr. 10, 11

Národní archiv. SÚA, Sb., fotodokumentace 1.oddělení, inv.č. N 1893, N 1895. Nově zřízené ateliery pro konzervaci a fotografování Státního ústředního archivu v budově filiálky zemského archivu v Bredovské ulici, dnešní ulice Politických vězňů.

obr. 12

Národní archiv. Fond: AR-ÚAMV, inv. č. 241/2. Zpráva kancelářského oficiála českého zemského archivu Františka Voldana o cestě do Moravského zemského archivu v Brně. Ve dnech 8.–16. prosince 1924.

obr. 13

Národní archiv. Fond: AR-ÚAMV, inv. č. 241/2. Zpráva o reprodukčním a konzervačním atelieru při Českém zemském archivu za rok 1931.

obr. 14, 15

Národní archiv. Fond: AR-ÚAMV, inv. č. 241/2. Část záznamu se žádostí o odbornou radu dokládající existující spolupráci mezi archivy a muzei (Muzeum v Poděbradech žádá Státní ústřední archiv).

obr. 16

Národní archiv. Fond: AR-ÚAMV, inv. č. 241/2. Zápis o zpracování první zásilky bývalé Dvorské komory z Archivu Pražského hradu v konservačním kabinetě při Českém zemském archivu.

obr. 17

Národní archiv. Fond: AR-ÚAMV, inv. č. 241/2. Žádost Českého zemského archivu o poskytnutí informací o vlastnostech Beturlaku.

obr. 18, 19

Národní archiv. Fond: AR-ÚAMV, inv. č. 241/2. Ukázka o spolupráci mezi archivy formou stáže.

obr. 20

Osobní archiv paní Jitky Šejharové, Večerní Praha 3. 11. 1960. Josef Vyskočil Laureátem Prahy 1960. Sken: Praha, 25. 7. 2018.

Obr. 21

Národní knihovna ČR. Foto ANK. Fond: Sběrka fotografií 1896-2005. Paní Jiřina Hanzlová a Eliška Zimová při práci.

Obr. 22

Národní knihovna ČR. Foto ANK. Fond: Sběrka fotografií 1896-2005. Bruno Höge při štěpení papíru v NK ČR.

Obr. 23

Národní knihovna ČR. Foto ANK. Fond: Sběrka fotografií 1896-2005. Bruno Höge s kolegy z NK ČR.

Obr. 24

Osobní fotoarchiv autorky. Kolektiv konzervátorské dílny při odpolední kávě v roce 1984. Sken: Praha, 25. 7. 2018.

Obr. 25

Národní archiv Fond: AR-ÚAMV, inv. č. 241/2. Ukázka předávání materiálového zabezpečení.

Obr. 26, 27

Národní archiv. Fond: AR-ÚAMV, inv. č. 241/2. Ukázka spolupráce knihovny a archivu při hospodárném nakupování materiálu.

Obr. 28

Osobní fotoarchiv autorky. Ukázka Vyskočilovy celopergamenové vazby.

Obr. 29, 30

Národní archiv. Fond: AR-ÚAMV, inv. č. 241/2. Ukázka výkazu činnosti konzervačního a fotografického ateliéru zemského archivu. Zpráva o konzervačním ateliéru při Českém zemském archivu z roku 1931, 1934.

Obr. 31

Státní okresní archiv Jihlava. Druhá nejstarší městská kniha, sig. 2. Ukázka zápisu o konzervačním zásahu z roku 1931.

Obr. 32

Státní oblastní archiv v Praze. Matriční kniha Farní úřad Loukov. Ukázka vlepeného štítku o konzervačním zásahu, které byly zpravidla vleповány na zadní přidešti restaurované knihy. Snímek: Praha, 17. 4. 2018.

Obr. 33

Státní oblastní archiv v Praze. Matriční kniha, farní úřad Sv. Kylián, sig. M 16-1. Ukázka vlepeného štítku o konzervačním zásahu, které byly zpravidla vleповány na zadní přidešti restaurované knihy. Snímek: Praha, 17. 4. 2018.

Obr. 34

Národní knihovna ČR. Archiv restaurátorského oddělení. Ukázka formuláře k zápisu o konzervaci z roku 1964.

Obr. 35

Národní knihovna ČR. Archiv restaurátorského oddělení. Ukázka rozšířeného formuláře z roku 1988.

Obr. 36

Státní okresní archiv Čelákovice. Městská kniha Čelákovice, inv. č. 12. Ukázka vlepeného snímku o stavu knihy před konzervačním zásahem.

Obr. č 37, 38

Osobní archiv autorky. Titulní strany odborného textu „O konzervaci archiválií“, vydání první – 1914, druhé vydání – 1932. Sken: Praha, 25. 7. 2018.

Obr. 39

Národní muzeum v Praze. Titulní strana publikace: Konservace muzejních předmětů. Albín Stocký. sig. I-2679. Sken: Praha 25. 7. 2018.

Obr. 40

Národní muzeum v Praze. Titulní strana studijní metodiky: Musejní práce. Ludvík Losos, sig. 82F179. Sken: Praha 25. 7. 2018.

Obr. 41

Knihovna Státního oblastního archivu v Praze. Ladislav Kolařík: Restaurování písemných památek, tvorba faksimilií, sig. D 1469. Sken: Praha, 17. 5. 2018.

Obr. 42

Osobní archiv autorky. Titulní strana interního textu: Konservace a restaurování. František Martínek. SÚA 1981. Sken: Praha, 17. 5. 2018.

Obr. 43

Osobní archiv autorky. Přehled konzervačních metod včetně dodatků vydaných Národní knihovnou v letech 1979–1985. Sken: Praha, 17. 5. 2018.

Obr. 44

Osobní archiv autorky. Ukázka titulu „Restaurování a konzervování archiválií a knih“, vydané v roce 2000. Sken: Praha 17. 5. 2018.

Obr. 45

Osobní archiv autorky. Ukázka sborníků ze seminářů restaurátorů a historiků. Sken: Praha, 17. 5. 2018.

Obr.č. 46

Osobní archiv autorky. Ukázka sborníku ze semináře restaurátorů a historiků konaného v Litomyšli. Sken: Praha, 17. 5. 2018.

Obr. 47, 48

Osobní archiv autorky. Ukázka zprávy ze společného úkolu spolupráce českého a slovenského archivu. Sken: Praha, 17. 5. 2018.

Obr. 49

Národní archiv. SÚA, fotodokumentace 10. oddělení. Autokláv používaný pro desinfekci.

Obr. 50

Osobní archiv autorky. Komerčně vyráběný prostředek na hubení hmyzu. Sken: Praha, 30. 7. 2018.

Obr. 51, 52

Osobní fotoarchiv autorky. Státní okresní archiv Jihlava. MEMORIAL BÜCH 1664, sig.N 1. ukázky konzervačního zásahu na železagalovém inkoustu, beturlak, síťenka. Snímek: Jihlava, 25. 4. 2018.

Obr. 53

Osobní fotoarchiv autorky. Státní oblastní archiv v Praze. Matriční kniha, sig. M-14-9/2. Ořízka knižní vazby při použití síťenky. Snímek: Praha, 17. 4. 2018.

Obr. 54

Národní knihovna ČR. Foto ANK. Fond: Sběrka fotografií 1896-2005. Koupání silně degradované papírové podložky v podpůrném materiálu (síťka).

Obr. 55

Národní knihovna ČR. Foto ANK. Fond: Sběrka fotografií 1896-2005. Vodní lázeň nabobtná přírodní adheziva a umožní relativně snadné odstranění nevhodných oprav (záplat).

Obr. 56

Knihovna Státního oblastního archivu v Praze. Ladislav Kolařík, Restaurování písemných památek, tvorba faksimilií. sig. D 1469. Ukázka hydrofobizace, Sken: Praha, 17. 5. 2018.

Obr. 57

Osobní fotoarchiv autorky. Státní oblastní archiv Praha. Matriční kniha: Lidice 1698-1761, sig. M-7-3/1. Ukázka záznamu o odkyselování z roku 1975. Snímek: Praha, 17. 4. 2018.

Obr. 58

Národní knihovna ČR. Foto ANK. Fond: Sběrka fotografií 1896-2005. Ukázka výroby Barrowova neutralizačního roztoku.

Obr. 59

Národní knihovna ČR. Foto ANK. Fond: Sběrka fotografií 1896-2005. Odkyselování metodou MMMK (postřikem).

Obr. 61, 62

Archiv bezpečnostních složek. Fotodokumentace restaurátorského oddělení. Zařízení na hromadnou neutralizaci firmy Neschen.

Obr. 63

Osobní fotoarchiv autorky. Státní oblastní archiv Praha. Matriční kniha: Líbeznice 1655–1691, sig. M 17-6/14. Ukázka opravy chybějící papírové podložky tzv. křišťálovou fólií. Snímek: Praha, 17. 4. 2018.

Obr. 63

Osobní fotoarchiv autorky. Státní oblastní archiv Praha. Matriční kniha, sig. M Starý Rožmitál 3, 1710–1736. Ukázka opravy chybějící papírové podložky průhledným papírem pergaminového typu. Praha, 17. 4. 2018.

Obr. 64

Osobní fotoarchiv autorky. Státní okresní archiv Jihlava. INSTRUCTION DER KÖNIGLICHEN STADT..., 1754, sig. N 59. Ukázka opravy ztráty pomocí ručního papíru a krepelíny. Snímek: Jihlava, 25. 4. 2018.

Obr. 65, 66, 67

Muzeum v Jilemnici. Fotodokumentace VOŠG a SPŠG. Slavíček Rájský. Ukázka nevhodných záplat.

Obr. 68

Státní oblastní archiv v Praze. Plán Popovic, sig. 37. Fotodokumentace VOŠG a SPŠG, Praha 2014. Ukázka nevhodných záplat.

Obr. 69

Osobní fotoarchiv autorky. Státní okresní archiv Jihlava. Městská kniha, sig. Nr. 8. Ukázka tvarované záplaty kopírující chybějící část papírové podložky s neadekvátně širokým přelapem japonského papíru s ostrým okrajem. Snímek: Jihlava, 25. 4. 2018.

Obr. 70

Osobní fotoarchiv autorky. Státní okresní archiv Jihlava. Městská kniha, sig. Nr. 8. Ukázka opravy s použitím stejného druhu papíru. Snímek: Jihlava, 25. 4. 2018.

Obr. 71, 72

Severočeské muzeum v Liberci. Fotodokumentace VOŠG a SPŠG. Pražská bible 1488, sig. 1620, inv. č. 105/76. Ukázka záplaty s přepsaným textem, kdy se po restaurování vrací zpět na původní místo. Snímek: Praha leden 2018.

Obr. 73

Národní knihovna ČR. Foto ANK, fond: Sběrka fotografií 1896-2005. Josef Vyskočil ukazuje dolévání papíru na síťce zahraniční stážistce.

Obr. 74

Osobní fotoarchiv autorky. Státní oblastní archiv v Praze. Matriční kniha, sig. M 14-9/2. ukázka opravy poškozené papírové podložky doléváním v kombinaci se sítěnkou. Snímek: Praha, 17. 4. 2018.

Obr. 75

Osobní fotoarchiv autorky. Státní oblastní archiv v Praze. Matriční kniha: Líbeznice 1655–1691, sig. M 17-6/14. Ukázka doplnění chybějící části metodou strhávání. Snímek: Praha, 17. 4. 2018.

Obr. 76, 77

Fotodokumentace autorky. Státní okresní archiv Čelákovice. Městská kniha Čelákovice, inv. č. 12. Snímek: Praha, leden 2018.

Obr. 78–86

Národní knihovna ČR. Foto ANK, fond: Sběrka fotografií 1896–2005. Ukázky laminace.

Obr. 87–93

Národní knihovna ČR. Foto ANK, fond: Sběrka fotografií 1896–2005. Ukázky štěpení.

Obr. 94–95

Osobní fotoarchiv autorky. Státní okresní archiv Jihlava. Městská kniha z roku 1583. Rekonstrukce (napodobenina) historického škrabového papíru. Snímek: Jihlava, 25. 4. 2018.

Obr. 96–98

Fotodokumentace autorky. Státní okresní archiv Čelákovice. Městská kniha Čelákovice, inv. č. 12. Ukázka obtočení předsádek plátěným proužkem. Snímek: Praha, leden 2018.

Obr. 99

Osobní fotoarchiv autorky. Státní oblastní archiv v Praze. Matriční kniha. Novodobá předsádka na historickém rukopisu. Snímek: Praha, 17. 4. 2018.

Obr. 100–101

Osobní fotoarchiv autorky. Ukázka současného způsobu zachování původních lepenkových knižních desek na rozdíl od minulosti, kdy byly desky nahrazovány novými.

Obr. 102–103

Severočeské muzeum v Liberci. Fotodokumentace VOŠG a SPŠG. Pražská bible 1488, sig. 1620, inv. č. 105/76. Ukázka druhotného nasazení dřevěných knižních desek. Snímek: Praha leden 2018.

Obr. 104–105

Národní knihovna ČR. Archiv restaurátorského oddělení. Záznam o provedené konzervaci usňové vazby a její kontrole.

Obr. 106–107

Státní oblastní archiv v Praze. Matriční kniha: Farní úřad Loukov 1656–1678. Fotodokumentace autorky. Ukázky převazby a tisku na hřbetě. Snímek: Praha, 17. 4. 2018.

Obr. 108–109

Osobní fotoarchiv autorky. Použití usně z jiné vazby. Doplnění slepotiskových linek kolem vazů.

Obr. 110

Osobní fotoarchiv autorky. Státní okresní archiv Jihlava. INSTRUCTION DER KÖNIGLICHEN STADT..., 1754, sig. N 59. Vyzlacení titulu na přední desce. Snímek: Jihlava, 25. 4. 2018.

Obr. 110–113

Národní archiv. Fotodokumentace 10. oddělení. Ukázky historických oprav pečeti.

Obr. 114–121

Osobní fotoarchiv Ing. Ďuroviče. „Florencie 1966“.

Obr. 122

Archiv VOŠG a SPŠG. Sken: Praha 30. 6. 2018.

Obr. 123–127, 129, 130, 133

Osobní archiv paní Jitky Šejharové. Sken: Praha 30. 6. 2018.

Obr. 128

Osobní archiv paní Jany Zahradnické. Sken: Praha září 2017.

Obr. 131–132

Osobní archiv autorky. Sken: Praha září 2017.

Obr. 134–138

Archiv VOŠG a SPŠG. Sken: Praha 30. 6. 2018.

Obr. 139–143

Archiv a fotodokumentace Univerzity Pardubice, Fakulty restaurování v Litomyšli. Sken: Praha 18. 8. 2018.

SEZNAM SYMBOLŮ A ZKRATEK

AHMP	– Archiv hlavního města Prahy
AR-ÚAMV	– Archivní registratura – Ústřední archiv Ministerstva vnitra
ČSSR	– Československá socialistická republika
ČSAV	– Česká akademie věd
KSČ	– Komunistická strana Československa
MŠVM	– Ministerstvo školství vědy a umění
NA	– Národní archiv
NA SR	– Národní archiv Slovenské republiky
NDR	– Německá demokratická republika
NK ČR	– Národní knihovna České republiky
RVHP	– Rada vzájemné hospodářské pomoci
SK ČSR	– Státní knihovna Československé republiky
SOA	– Státní oblastní archiv
SÚA ČSR	– Státní ústřední archiv Československé republiky
SÚA SR	– Státní ústřední archiv Slovenské republiky
VOŠG a SPŠG	– Vyšší odborná škola grafická a střední průmyslová škola grafická
VÚK	– Výzkumný ústav kožedělný Otrokovice
apod.	– a podobně
tzv.	– tak zvaný

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1

Dopis ze dne 8. října 1895 o zaslání městské knihy Čelákovice k vystavení.

Příloha č. 2

Dopis číslo 1378 slavné městské radě v Čelákovících.

Příloha č. 3

Dopis z 23. října 1895.

Příloha č. 4

Dopis z 4. listopadu 1895.

Příloha č. 5

Dopis z 2. prosince 1895.

Příloha č. 6

Žádost z roku 1916 Václava Vojtíška o zapůjčení městské knihy.

Příloha č. 7

Záznam o doporučované rekonzervaci navrženém restaurátorským ateliérem Státního oblastního archivu v Praze.

Příloha č. 8

Záznam o provedené analýze složení papírové podložky adheziva.

Příloha č. 9

Studijní léta 1954 až 1958 v osobních vzpomínkách paní Jitky Šejharové.

Příloha č. 10

První restaurátorské zkušenosti a práce v archivu paní Jitky Šejharové.

Příloha č. 11 (CD v kapse na zadním přidešti)

CD s hlasovými záznamy rozhovorů s paní Hanzlovou, Šejharovou, Zahradnickou, Opatovou, panem Galambošem, Látalem a Ďurovičem.

PŘÍLOHA Č. 1

PŘÍLOHA Č. 2, 3

PŘÍLOHA Č. 4

PŘÍLOHA Č. 5

PŘÍLOHA Č. 6

PŘÍLOHA Č. 7

PŘÍLOHA Č. 8

PŘÍLOHA Č. 9

PŘÍLOHA Č. 10

Studijní léta 1954 až 1958 v osobních vzpomínkách paní Jitky Šejharové

„Jmenuji se Jitka Šejharová a byla jsem jednou ze třiceti studentů, kteří v letech 1954 až 1958 absolvovali obor konzervátorství knih na Průmyslové škole grafické v Praze. Byl to nový obor a na dlouhá léta také jedinný, zabývající se touto tematikou.

Do školy jsme byli přijati po složení písemné a ústní zkoušky a do oddělení jsem byla vybrána bez vlastního přičinění, ale nikdy jsem nelitovala.

Na vzniku oddělení se podílel pan Josef Vyskočil, vedoucí Oddělení konzervace a restaurování v Národní knihovně v Klementinu. Byl velmi vzdělaný a jedinný v té době znalý cizí odborné literatury. Původním zaměstnáním úředník a při své práci se vyučil umělecké knihařině. Zaměřil se na restaurování knih a poznal ho v pařížské Bibliothece a v Lipsku. Oddělení v Klementinu vedl od roku 1949. V roce 1960 byl Národním výborem hlavního města Prahy za tuto činnost oceněn titulem Laureát Prahy 1960.

Na grafické škole se vyučovaly všeobecné předměty stejně, jako na ostatních průmyslovkách...

Na praxi jsme byli rozděleni do tří skupin a měla jsem to štěstí, že jsem patřila do skupiny pana profesora Blažka, který měl zkušenosti s vyučováním na Uměleckoprůmyslové škole, byl předním uměleckým knihařem, ne-li nejlepším ve své době a velkým odborníkem vazby francouzské, kterou poznal během několika let přímo ve Francii. Vážili jsme si ho, byl to jemný skromný člověk a opravdu jsme ho milovali, a proto bylo pro nás i pana profesora velkou ranou, když byl po třetím ročníku, kdy byl naším třídním, ze školy propuštěn a v knihařské praxi ho nahradil pan profesor Hakl, v té době již velký propagátor lepené vazby. Třída pana profesora Blažka navštívila ve čtvrtém ročníku na jeho novém pracovišti, neodpovídající jeho kvalifikaci a bohužel po několika letech jsme se s ním rozloučili ve Strašnickém krematoriu...

Během prvních tří let ve škole byly kromě výuky i jiné aktivity. např. týdenní lyžařský výcvik, téměř třítýdenní chmelová brigáda (se špatnými hygienickými podmínkami, bez možnosti se usušit a ohřát). Česání chmele bylo požadováno i v neděli, ale to už jsme stávkovali. Prožili jsme společně dva krásné výlety, první s panem profesorem Vyskočilem do Olomouce a tehdejšího Gottwaldova – Zlína. Viděli jsme činění kůží (prováděl nás zaměstnanec pamtující pana Baťu, na kterého po celou dobu vzpomínal a nadšeně ho chválil). Druhý výlet byl

s panem profesorem Blažkem do Nizkých Tater. Chodili jsme po horách a na jedné louce bylo koryto s průzračnou vodou a my měli žízeň. Pan profesor nás k pití povzbudil a upozornoval: že v životě se jen tak ke korytu nedostaneme...

Čtvrtý ročník už byl od začátku zaměřen na maturitní zkoušky. V polovině roku byl ples...

*Pak už nastal čas opakování maturitních předmětů, vypracovávání maturitních otázek a práce s restaurování historické knihy a vázání velkého bloku papíru do celokůže. V dubnu byly písemky z češtiny a technologie. Začátkem června následovaly ústní zkoušky, které se skládaly z češtiny, ruštiny, speciální technologie, dějin umění a knihy a odborné práce na téma *Konservace a restaurace knihy*. Nejlepší maturity byly odměněny knihami. Ještě večírek na rozloučenou a spolužáci se rozjeli do svých domovů na Slovensko, Moravu a do Čech. Někteří měli štěstí a mohli nastoupit do institucí, kde bylo zřízeno konzervátorské pracoviště.*

V letošním roce (2018) je to 60 let od ukončení prvního studijního vzdělávacího programu na Průmyslové škole grafické v Praze.

A jací byli ostatní profesoři???

Ředitelem školy byl Alois Tomasy, odlišující se od ostatních profesorů mládím, rozhodností a uměním z předmětu Politická ekonomie učinit předmět zajímavý a dobře zapamatovatelný.

Mezi profesory vyučujícími tzv. Dílenskou praxi, patřil oblíbený profesor Vladyka, který se dokázal při vyučování usmívat a žertovat, i když měl doma churavou ženu, se kterou vychovával dva vnuky.

Dalším oblíbeným kantorem byl chemik, profesor Gilbert, velký zastávce pravosti rukopisů a velký odpůrce kouření. Věnoval dvě hodiny z vyučování, aby nám vysvětlil z kouření plynoucí nebezpečí, obzvláště pro ženy. Pan profesor měl památku na účast v 1. světové válce (astma). Byly dny kdy mohl pouze šeptat. Nikdy jsme ho nerušili a tiše poslouchali.

Nejobávanější z vyučujících byla paní profesorka Majerová. Češtinářka, vzbuzující ve studentech hrůzu svou přísností, ale češtinu a literaturu nás opravdu naučila. V mládí byla v koncentračním táboře, na levé paži měla vytetované číslo.

První restaurátorské zkušenosti a práce v archivu paní Jitky Šejharové (záznam na CD)

„Po maturitě jsem, stejně jako spolužačka Chromá – Jiráňová, dostala umístěnku do Státního ústředního archivu, dnes Národního archivu, který jsme vůbec neznaly. Poprvé jsme v něm byly s grafickou školou pouze na krátké exkurzi.

Do konce roku (1958) přišla do archivu ještě spolužačka Chládková – Brantnerová, následujícího roku spolužák Jirušek, který nastoupil v Zámrsku, ale nebylo tam pracoviště pro restaurování, a tak byl přidán do SÚA. Pak po několika letech přišel spolužák Šiml a spolužačka Pumprová – Košťáková...

Po třech letech jsem byla vybrána na restaurování a konzervování pečeti (na grafické škole, vzhledem k zaměření vyučování restaurování a konzervování knih, byl pečetím věnován jen velice krátký čas). Práce vyžadovala seznámení s odbornou sfragistickou literaturou (za pomoc děkuji panu Dr. Beránkovi a jeho paní z dnešního Národního archivu), s literaturou o konzervování a restaurování pečeti v Evropě (u nás v té době byly pouze tak 2–3 články), o všeobecném restaurování v archivu. Následovalo zvažování jednotlivých postupů a jejich odzkoušení a zvolení vlastních postupů, které se musely nadále vypracovat a obměňovat podle stavu a materiálů originálů.

S praxí restaurátora souvisí i zhotovování forem pečtí a z nich kopií, ale i velkého množství kopií pro propagaci...

Řadu let k práci restaurátorů v archivu patřilo také snášení archů publikací, tisk štítků na archivní krabice, měření vlhkosti v řadě archivních budov, patřilo a stále patří účast na pořádání výstav...

Stejně jako mých pět spolužaček jsem se zúčastnila pětiměsíční pomoci italské Florencii v roce 1968...

Potěšilo nás, že usně používané na restaurování knih byly ze Zlína (tehdy z Gottwaldova).

Na žádost archivu jsem zpracovala soupis téměř všech pečeti a jejich stavu. Dvacet pět let jsem učila na grafické škole a asi čtyři semestry v Litomyšli na Fakultě restaurování. Přispěla jsem textem o restaurování a konzervování pečeti do publikace „Restaurování a konzervování archiválií a knih“.

Také oddělení v Národním archivu, kam jsme před šedesáti lety nastoupili ke třem knihářům, se za léta velice proměnilo. Dnes se nazývá Oddělení péče o fyzický stav archiválií a dělí se...

S grafickou školou jsem se setkala znovu po 24 letech, když se oddělení restaurování na škole znovu otevřelo. Dostaly jsme s kolegyní Jiráňovou připravené osnovy k posouzení a doplnění o technologii a popisy restaurování a konzervování písemností v archivu včetně tiskovin a restaurování pečeti...